

N. Brandal og E. Brazier: Propagandakrigen 1914-1918

E.Å. Ekstrand: Frivillige på Østfronten

A.M. Holand og T. Ellingsen: Terroroppslag

J. Roppen: Den første journalistutdanninga i Norge

B. K. Fonn, E. Hovlid og P. Bjerke: Sakprosa-etikk

Sannhet og propaganda

Seleksjon og manipulasjon

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 1 2024

Årgang 21, nr. 41

Norsk Mediehistorisk Forening
www.medietidsskrift.no

**Redaksjon for dette nummeret
av Mediehistorisk Tidsskrift:**

Redaktør:

Øystein Pedersen Dahlen

Redaksjonsråd:

Astrid Gynnild

Roy Krøvel

Christine Myrvang

Arnhild Skre

Ove Solum

© 2024 Forfatterne

Design/Grafisk produksjon: Endre Barstad Grafisk

endre.barstad@online.no

Omslag: Endre Barstad Grafisk

ISSN digital utgave: 2464-4277

Utgitt av Norsk Mediehistorisk Forening

Tidsskriftet er Open Access og publiseres under lisensen

Creative Commons CC BY-NC 4.0. Betingelsene kan leses her:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.no>

Mediehistorisk Tidsskrift er medlem av

Directory of Open Access Journals (doaj.org).

Adresse:

Norsk Mediehistorisk Forening

c/o Mediebedriftenes Landsforening

Skippergata 24

0154 Oslo

Hjemmeside: www.medietidsskrift.no

Sannhet og propaganda

Seleksjon og manipulasjon

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 1 2024

(Årgang 21, nr. 41)

Utgitt av

Norsk Mediehistorisk Forening

Innhold

Leder

Sannhet og propaganda 6

Nik. Brandal og Erik Brazier

Norge som propagandaslagmark: Britisk og tysk påvirkningsarbeid under første verdenskrig 10

Eva Åsén Ekstrand

Frivilliga på Östfronten. Francos blå division och Waffen-SS/Nordland 34

Astrid Marie Holand og Tanja Ellingsen

Terroranslag og terroroppslag i Den nyliberale orden, 1989-2019 54

Johann Roppen

Bladmannaskulen: Den første norske journalistutdanninga 84

Birgitte Kjos Fonn

Journalistikkens logikk? Debatten om en sakprosa-etikk i Norge 112

MEDIEMINNER

Alf Skjeseth

Odd Karsten Tveits irakiske ørkenstorm. Fra lutefisk til fangenskap 140

BOKANMELDELSER

Arnhild Skre

Kampskrift i lammepels

Anmeldelse av Joel Halldorf:

Bokens folk. En sivilisasjonshistorie fra papyrus til piksler 148

Kayla Tungodden

Mot en bevisst digitalisering av kulturarven

Anmeldelse av Henrik Bastiansen:

Når fortiden blir digital – Medier, kilder og historie i digitaliseringens tid 152

Hans Fredrik Dahl

Syv svenske sosialreportasjer.

Anmeldelse av Cecilia Aare:

Den engagerade reportern. Svenska sociala reportage 1910-2010 156

FORUM

Henrik G. Bastiansen

Mediehistorisk tidsskrift fyller 20 år 160

Helge Østbye

Partipressa og endringer i norsk pressestruktur etter 1950

- noen kommentarer til Henrik Bastiansen 168

Om bidragsyterne 172

For forfattere og fagfeller 174

Tidligere utgaver 177

Sannhet og propaganda

Propaganda er ofte basert på sann informasjon. Men den selektive bruken av fakta kan avsløre avsenders agenda og intensjoner.

Øystein Pedersen Dahlen
Redaktør for Mediehistorisk tidsskrift,
Dosent ved Høgskolen Kristiania
Oystein.dahlen@kristiania.no
orcid.org/0000-0002-4591-4581

Vitenskapens funksjon er å produsere ny viten. Vårt mål er å søke sannhet, ved hjelp av vitenskapelige metoder. Mediernes oppgave er å gi oss informasjon og underholdning, gjerne ved hjelp av historier og fortellinger.¹ Men som med forskere og historikere skal også journalister og dokumentarforfattere jakte på sannheten. De skal grave frem sannhet og kunnskap om fortiden og nåtiden. Og det som formidles, skal på best mulig måte representere virkeligheten.

Opplysningstidens tenkere hadde også håp om at vitenskap, opplysning og sannhet skulle skape grunnlaget for en objektiv tolkning av verden, en universalistisk moralsk fremgang og rettferdighet. Det var et håp om at frigjøringen av det kognitive potensialet i menneskene skulle føre til menneskehetens høyeste lykke.

Hendelsene i det 20. århundre tilbakeviste grundig denne optimismen.²

Nasjonale konflikter og mobilisering av massene på begynnelsen av århundret viste hvordan propaganda og manipulasjon var med på å skape en konfliktfylt tolkning av verden. Den økte oppmerksomheten om nasjoner og forestilte fellesskap la til rette for propaganda i krig.³

I krigstider bruker nemlig stater ofte propaganda for å forme offentlig opinion ved å fremstille sine handlinger som moralsk rettferdige, samtidig som de demoniserer fienden. Britene var pionerer under første verdenskrig. De hadde et godt utbredt system for å samle inn og distribuere nyheter, støttet av en sofistikert og tilsynelatende fri presse og et nett av undersjøiske kabler for formidling av informasjon og propaganda.⁴

Under både første og andre verdenskrig brukte de ulike partene propaganda til å fremstille seg selv som forsvarere av sannhet og rettferdighet, mens de anklaget motparten for bedrag og ondskap. Selv om disse fremstillingene ofte var basert på faktiske hendelser, avslørte den selektive bruken av fakta propagandistens agenda.

Fellesnevneren for Europa da første verdenskrig var over, var massenes gjennombrudd i politikken. Den politiske utfordringen var nå hvordan man skulle kanalisere den frigjorte energien hos massene. Politiske ledere hadde oppdaget at massene kunne manipuleres, noe som hadde stor innvirkning på senere former for kommunikasjon i det 20. århundret.⁵

Det som gjerne kjennetegner propaganda, er et bevisst og systematisk forsøk på å forme menneskers oppfatning ved hjelp av språk og bilder, men også symboler og arkitektur.⁶ Dette blir ofte gjort gjennom

å manipulere eller forvrengte sannheten og avlede oppmerksomheten fra alternative synspunkter eller bevis, eller til og med lyve. Men selv om sannhet og propaganda ofte blir fremstilt som motsetninger, baserer propaganda seg sjelden kun på løgner, ettersom oppdiktet informasjon er mindre overbevisende overfor et informert publikum.

Sannhet som gyldighetskrav

I Jürgen Habermas' teori om gyldighetskrav i språklig samhandling er sannhet det første og viktigste kravet. Denne forståelsen av sannhet som et universelt gyldighetskrav bygger på ideen om at våre private tanker tilpasses en felles verden av universelle ideer i en større kollektiv virkelighet. Sannhet innebærer ikke bare objektiv erfaring, men også et krav om intersubjektiv gyldighet. Det finnes altså en felles forståelse av sannheten, som oppstår gjennom en form for kommunikasjon der språklige ytringer skal samsvare med påviselige fakta.⁷

All kunnskap, og dermed all meningsfull virkelighet, er altså betinget og skapt av menneskelig praksis,⁸ samtidig som det eksisterer en objektiv virkelighet.⁹ Dermed må vi ha også ha kunnskap om historien for å forstå dagens samfunn. Vi kan ikke behandle nåtiden som en uavhengig enhet utenfor historien, men vi må inkorporere nåtiden i en spesifikk historisk kontekst for å gjøre den forståelig.¹⁰ Det blir for eksempel hevdet at mange forskere på dagens falske nyheter og misinformasjon overser historien om propaganda og hvordan propaganda har vært studert innenfor mediehistorien, slik at analysene kan fremstå som nokså historieløse og mangelfulle.¹¹

Det er samtidig en utfordring å rekonstruere fortiden for «å si noe om en faktisk virkelighet (...) på grunnlag av de tilgjengelige restene av den».¹² Historikere konstruerer nemlig en fortid som er plausibel ut fra tilgjengelig informasjon. Dermed ser vi at kunnskapen om fortida er konstruert. Men denne konstruksjonen må ikke være tilfeldig, det må være en forbindelse tilbake til den fortidige virkeligheten, og alle konstruksjoner av fortiden er ikke like gyldige.¹³

I dette nummeret av *Mediehistorisk tidsskrift* utforsker vi videre forbindelsen mellom sannhet og propaganda, slik vi også har gjort tidligere i dette tidsskriftet.

Propaganda i Norge under første verdenskrig

Under første verdenskrig forsøkte stormaktene å påvirke norsk presse og opinion, mens det offisielle Norge ønsket å fremstå mest mulig nøytralt i stormaktskonfliktene. I *Pressehistorisk tidsskrift nr. 22, 2014* kan vi lese at britiske myndigheter sendte en agent til Norge i 1916 for å skrive artikler for norske aviser, under dekke av å være korrespondent for Reuters.¹⁴

I det samme nummeret skriver Rune Ottosen om hvordan det sto til med norsk presse ved inngangen til første verdenskrig. Da handlet det i stor grad om forsøk på sensur og myndighetenes inngripen i den redaksjonelle friheten, spioner, fremmede agenter og krigførende lands forsøk på propaganda og innflytelse på norsk presse. Og den norske nøytralitetspolitikken var utsatt «fordi avisene stadig vekk avdekket at den norske opinionen var langt fra nøytral, selv om regjeringens offisielle politikk var det».¹⁵

Ny viten og ny kunnskap

I den første artikkelen i dette nummeret av *Mediehistorisk tidsskrift* viser **Nik. Brandal** og **Eirik Brazier** hvordan Norge ble en viktig arena for påvirkningsarbeidet for både de allierte og sentralmaktene under første verdenskrig. Etter krigsutbruddet i 1914 ønsket stormaktene å påvirke sin egen befolkning, men også oppfatningene i nøytrale land. På grunn av den strategiske posisjonen ble Norge en slagmark for propaganda. Dette inkluderte også norske aktører som de krigførende parter rekrutterte som påvirkningsagenter.

Eva Åsén Ekstrand skriver om hvordan svenske og spanske frivillige ble rekruttert til å kjempe mot Sovjetunionen på Østfronten under andre verdenskrig. Det tyske Waffen-SS rekrutterte frivillige svensker gjennom propaganda i Norge, men svenske myndigheter var også involvert. Det spanske Franco-regimet sto for rekrutteringen av spanske menn til Østfronten, i den såkalte Blå divisjonen – *División Azul*.

Astrid Marie Holand og **Tanja Ellingsen** har studert dekning av terror i norske medier fra 1989 til 2019. De ser et skifte i dekningen etter terroranslaget mot New York i 2001. Separatistisk terrorisme innad i Europa fikk nå mindre oppmerksomhet, mens terroranslag i mer fjerntliggende strøk fikk økt oppmerksomhet. Geografisk nærhet gjelder fortsatt som nyhetskriterium, men samtidig viser dette at det handler mye om kulturell og politisk nærhet, om skjebnefellesskap og kamp for felles vestlige verdier.

Johann Roppen viser at *Bladmanskulen* var den første journalistutdanninga i Norge. Skolen ble etablert av presseorganisasjonen *Norskt Bladmannelag* i Bergen i 1919. *Norskt Bladmannelag* var en forkjemper for nynorsk og særlig for nynorsk i blader og aviser. *Bladmanskulen* fungerte som heltidsutdanning i to år, men etter at skolen fikk avslag på søknad om statsstøtte, ble den omdannet til brevskole og drevet som et privat foretak.

Birgitte Kjos Fonn, **Ellen Hovlid** og **Paul Bjerke** analyserer debatten om et mulig etisk regelverk for forlagsbransjen og sakprosa. De diskuterer hvilke profesjonsetiske forståelser som finnes i debatten, og hvilke som har hatt mest gjennomslag. De konkluderer med at journalistikkens logikk og tenkesett har vært spesielt viktig i debatten i starten på 2000-tallet i Norge, mens forskningens krav om etterrettelighet også har vært en del av denne debatten.

Odd Karsten Tveit forteller i et *medieminne* om da han under dramatiske omstendigheter ble tatt til fange av irakiske soldater under den første Irak-krigen, «Operation Desert Storm» i 1991.

I den første av tre bokanmeldelser hevder **Arnild Skre** at *Bokens folk* av Joel Halldorf skjemmes av å være et kampskrift for vesteuropeisk, kristelig kultur. Skre hevder at Halldorf i for liten grad opplyser om at det kristne Vesten fikk språkipulser fra andre deler av verden.

20 år med et mediehistorisk tidsskrift

Mot slutten av dette nummeret markerer **Henrik G. Bastiansen** at *Mediehistoriske tidsskrift* har eksistert i 20 år, med en gjennomgang av og diskusjon om betydningen av tidsskriftet.

Det første nummeret kom ut i 2004 og var viet Arnild Skres hovedoppgave om avviklingen av partipressen i Norge. Dette nummeret avsluttes også med noen kommentarer fra **Helge Østby** til debatten med **Henrik Bastiansen** om hvordan vi skal forstå avviklingen av partipressen i Norge – en debatt som ble initiert av innlegg i *Mediehistorisk tidsskrift nr. 2 2023*.

Vi jakter dermed videre på økt forståelse, kunnskap og sannhet!

Asker, 29. september 2024

Øystein Pedersen Dahlen

Noter

- 1 Luhmann, N. (2014). *Sociale systemer. Grundris til en almen teori*. Hans Reitzels Forlag.
- 2 Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action. The Critique of Functionalist Reason. Volume Two*, s. 326. Polity Press.
- 3 Stråth, B. og Wagner, P. (2017). *European Modernity. A Global Approach*, s. 160. Bloomsbury 2017.
- 4 Jowet, G.S. og O'Donnel, V. (2019). *Propaganda & Persuasion*. 7. utg., s. 199. Sage.
- 5 Stråth, B. og Wagner, P. (2017). *European Modernity. A Global Approach*, s. 160. Bloomsbury 2017.
- 6 Jowet, G.S. og O'Donnel, V. (2019). *Propaganda & Persuasion*. 7. utg., s. 6–7. Sage.
- 7 Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action. The Critique of Functionalist Reason. Volume Two*, s. 71–72. Polity Press.
- 8 Crotty, M. (1998). *The Foundations of Social Research. Meaning and perspectives in the research process*, s. 42–43. Sage.
- 9 Berger, P.L. og Luckmann, T. (2006). *Den samfunnsskapte virkelighet*, s. 68, 76. Fagbokforlaget [1966].
- 10 Hobson, J.M. (2002). What's at stake in 'bringing historical sociology back into international relations'? Transcending 'chronofetishism' and 'tempocentrism' in international relations. I S. Hobden og J.M. Hobson (red.). *Historical Sociology of International Relations*, s. 13. Cambridge University Press.
- 11 Anderson, C.W. (2021). Propaganda, misinformation, and histories of media techniques. *Harvard Kennedy School Misinformation Review* 2(2).
- 12 Kjeldstadli, K. (2013): *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, s. 209. Universitetsforlaget.
- 13 Kjeldstadli, K. (2013): *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, s. 41. Universitetsforlaget.
- 14 Erlandsen, H.C. (2014). Journalist i Norge under første verdenskrig: Rowland Kenny – britisk påvirkningsagent. *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 22, 2014, s. 82.
- 15 Ottosen, R. (2014). Pressens og ytringsfrihetens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig. *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 22, 2014, s. 21.

Karikatur av justisminister Otto Blehr i Vikingen, om norske myndigheters manglende årvåkenhet overfor utenlandske agenter og påvirkningsagenter i Norge under Første verdenskrig, Vikingen 1917 Vol. 55 Nr. 1-52

Norway as a battlefield of propaganda:

British and German influence during the First World War

Abstract: *The article examines both outright propaganda and other efforts to influence public opinion during World War I, focusing in particular on campaigns targeting neutral countries, with Norway as a critical case. New technologies and state institutions were employed to improve the control and dissemination of information, which became crucial as total war demanded the full mobilization of society. This necessitated centralized, systematic state-led initiatives to shape public opinion. In a global conflict, such efforts also had to extend not only to enemy populations but also to neutral nations. The article explores the influence campaigns through the establishment of new organizations that fostered close and integrated collaboration between state entities, media institutions and intellectual circles. By analysing this process, the article highlights Norway's pivotal geopolitical position in the European conflict, showing how the country became a key battleground for the propaganda efforts by both the Allies and the Central Powers, and how these efforts shaped Norwegians' perception of the war.*

Keywords: *propaganda, neutral countries, influence efforts, Norway, World War I, Germany, Great Britain.*

Fagfelleleurdert

Norge som propagandaslagmark: Britisk og tysk påvirkningsarbeid under første verdenskrig

Sammendrag: Artikkelen ser på propaganda og påvirkningsarbeid under første verdenskrig, særlig rettet mot nøytrale land og med et spesielt fokus på Norge. Ny teknologi, nye statlige institusjoner og effektiv kontroll med og formidling av informasjon ble essensielt, ettersom den totale krig krevde en total mobilisering av hele samfunnet, som nødvendiggjorde et sentralisert og systematisk statlig påvirkningsarbeid. Og under en global krig måtte dette arbeidet også utvides til motstanderbefolkningen og nøytrale land. Artikkelen tar for seg utviklingen av statlige påvirkningsorganisasjoner rettet mot egen og andres befolkning, og hvordan disse arbeidet for et tett og integrert samarbeid mellom statlige enheter, mediainstitusjoner og intellektuelle kretser. Gjennom analysen belyses Norges sentrale geopolitiske posisjon i en europeisk konflikt, og hvordan landet derfor ble en viktig arena for påvirkningsarbeidet til både de allierte og sentralmaktene, samt hvordan dette bidro til å forme nordmenns forståelse av hva krigen handlet om.

Emneord: Propaganda, nøytrale land, påvirkningsarbeid, Norge, Første verdenskrig, Tyskland, Storbritannia.

Nik Brandal
Førsteamanuensis, Oslo Nye Høyskole
nik.brandal@oslonh.no

Eirik Brazier
Førsteamanuensis, Universitetet
i Sørøst-Norge
eirik.brazier@usn.no

Innledning

Første verdenskrig tvang både krigførende og nøytrale nasjoner, inkludert Norge, til å mobilisere alle tilgjengelige menneskelige og materielle ressurser. Gjennom ny teknologi, effektivisering, og nye statlige institusjoner skulle nasjonen beskyttes og reddes fra den eksistensielle trusselen som den moderne totale krigen representerte.¹ Den nye formen for krigføring krevde mer enn soldater og våpen. Den krevde også en ideologisk mobilisering av hele samfunnet, som igjen nødvendiggjorde en sentralt styrt propaganda som tydeliggjorde nasjonens verdier og idealer, og bidro til å legitimere statens samfunnsinngripende politikk. Effektiv kontroll med- og formidling av informasjon, nyheter, og påvirkning av egen og andres befolkning ble en livsnerve i den nye staten som vokste frem under krigen. Den totale krigen ga politiske og militære ledere muligheten til å forme opinionen både i eget og andre samfunn.² En stor del av den eksisterende forskningslitteraturen har vært opptatt av hvordan de krigførende stater fremstilte og rettferdiggjorde krigen overfor egen befolkningen gjennom ulike former for propaganda.³ Propaganda og propagandakrigen må imidlertid også forstås i et videre perspektiv, internasjonalt, og da særlig hvordan både de allierte og sentralmaktene også søkte å påvirke befolkningen i nøytrale stater til fordel for den

ene eller andre side.⁴ Med propaganda i denne artikkelen mener vi derfor utenlandsk påvirkningsarbeid rettet mot den norske befolkningen. Den kanskje mest sentrale metoden i dette arbeidet var rekrutteringen av- eller samarbeidet med nasjonale påvirkningsagenter, som kunne formidle og tilpasse budskapet til de lokale kontekstene. Skillet mellom påvirknings- og propagandaarbeid og spionasje kunne ofte være vanskelig å skille, og samtidens medier brukte som hovedregel begrepet «spion «aller «agent» som betegnelse for all aktivitet på vegne av de krigførende maktene på norsk jord.

Et av de mest interessante eksemplene på dette påvirkningsarbeidet er Norge. I norsk sammenheng har Første verdenskrig generelt vært et lite undersøkt tema. Lenge var forskningen dominert av spørsmålet om norsk nøytralitet, de økonomiske virkningene av krigen, og radikaliseringen av arbeiderbevegelsen i etterkant av den russiske revolusjonen i 1917.⁵ Og selv om det i senere år har kommet noen studier av norsk presse og alliert og tysk etterretningsvirksomhet, så har disse bare i liten grad koblet dette opp mot propaganda.⁶ Et tema som er langt mindre utforsket er at en lang rekke norske statstjenestemenn, journalister, avisredaktører og kulturpersonligheter lot seg bruke som påvirkningsagenter for å fremme de alliertes eller sentralmaktens agenda. De krigførende maktens vektlegging av Norge som en viktig arena for påvirkning gjenspeilte landets viktige geopolitiske plassering i en krig hvor det europeiske kontinentet ble delt i to av skyttergraver. Den raskeste måten å sende personer, varer, og informasjon mellom den østlige og vestlige fronten var gjennom Skandinavia, som oftest med båttruten mellom Bergen og Storbritannia som enten første eller siste etappe. Norge ble dermed et viktig sted både for å sende og å motta informasjon.

Artikkelens problemstilling er hvordan det tyske og britiske propagandaarbeidet påvirket Norge under første verdenskrig, og i hvilken grad aktivitetene i Norge skilte seg fra det generelle propagandabildet.

Artikkelen anvender en historisk analysemetode for å undersøke bruken av propaganda og påvirkningsagenter i Norge under første verdenskrig. Denne metodikken krever en grundig gjennomgang av både primær- og sekundærkilder, inkludert historiske dokumenter, avisartikler, offisielle rapporter og tidligere forskning. Ved å analysere samtidige nyhetsartikler, politirapporter, samt etterretningsrapporter fra norske, britiske, og tyske myndigheter, søker artikkelen å kartlegge og forstå hvordan propaganda ble utformet og distribuert, samt identifisere de aktørene som hadde en rolle i å forme offentlig mening i Norge i denne perioden. I forlengelsen av dette har vi støttet oss på E.H. Carrs historiemetodiske tilnærming i møte med komplekse historiske fortellinger og kildemateriale. Carr er opptatt av å fremme en kritisk tilnærming til hvordan historikere velger og tolker kilder, noe som er essensielt for å forstå sammenhengen mellom historiske fakta og forskerens subjektivitet. Dette perspektivet er avgjørende når man skal vurdere hvordan forskjellige narrativ om krig og propaganda har blitt fremstilt og mottatt i ulike epoker.⁷

Det teoretiske rammeverket for artikkelen bygger blant annet på perspektiver fra politisk kommunikasjon og mediastudier, med særlig fokus på teorier om propagandaens makt og dens rolle i internasjonal politikk.⁸ Dette omfatter arbeidene til John Horne, David Welch, og Troy R. E. Paddock, som alle tre har utforsket ulike aspekter av propagandaens anvendelse og effektivitet under første verdenskrig. Denne tilnærmingen bidrar til å forklare hvordan og hvorfor propaganda utviklet seg til å bli et sentralt verktøy i krigføringen, ikke bare for å mobilisere egne borgere, men også for å påvirke oppfatninger og politikk i nøytrale land som Norge. Welch har blant annet undersøkt propagandaens rolle i å forme offentlige meninger og holdninger under konflikter, spesielt hvordan medier har blitt brukt til å fremme politiske og militære mål.⁹ Paddock har studert propagandaens transnasjonale natur og dens evne til å krysse grenser, påvirke internasjonal opinion og involvere seg i det politiske livet i nøytrale land.¹⁰ Til sammen gir disse forfatterne et teoretisk rammeverk for å forstå hvordan propaganda fungerer som et makt-

verktøy i moderne krigføring og internasjonal politikk.

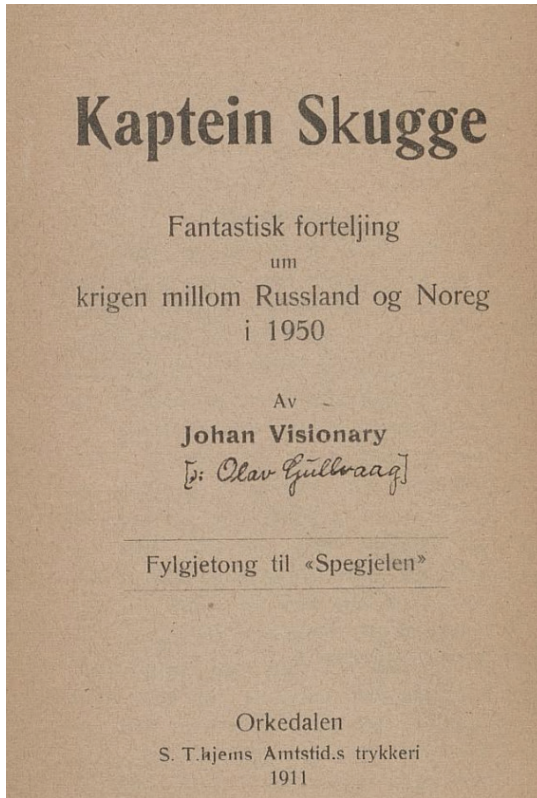
Et annet viktig teoretisk forankring for artikkelen er hvordan krigen fundamentalt transformerte statens rolle i både de krigførende land og Norge. Krigen forårsaket en eksistensiell krise i de fleste europeiske stater samtidig som fremveksten av moderne overvåkningsteknologi ga nye muligheter til å samle inn informasjon om egen befolkning. Denne ble i neste omgang brukt til å utforme politikk der staten grep lenger inn i privatsfæren enn på noe tidligere tidspunkt i historien. Første verdenskrig signaliserte dermed slutten på en laissez-faire-stat, og et startpunkt for en mer aktiv og inngripende stat. På den ene siden kan en slik utvikling forstås som en del av den fremvoksende moderne statsmakt, som James C. Scott har observert, en rasjonaliseringsprosess ledet av moderne byråkrati for å gjøre samfunnet mer «lesbart».¹¹ På den andre siden var veksten av en mer sofistikert overvåkningsstat også delvis et svar på en dypere strukturell eller filosofisk krise forårsaket av konflikten, da liberale idealer og håp fra førkrigstiden ble knust under vekten av industriell krigføring.¹² Denne siste krisen førte til en kamp for orden, kontroll og struktur gjennom å bruke statsmakten aktivt til å transformere samfunnet med utgangspunkt i utopiske ideer.

Artikkelen undersøker fremveksten av målrettet statlig propaganda, og viser hvordan særlig britiske og tyske myndigheter søkte å påvirke norsk opinion gjennom ulike strategier. Vi vil først se på de krigførende landenes oppbygging av organisasjoner for å drive påvirkningsarbeid, med hovedvekt på Tyskland og Storbritannia.¹³ Derest vil vi se på hvordan forskjellene i påvirkningsarbeidet, både i form og i hvor vellykket den var, kom til uttrykk i Norge som case. Mens den norske forståelsen av årsakene til krigen og skylden for krigsutbruddet i 1914 var splittet mellom pro-tyske og pro-britiske fraksjoner, hadde det norske samfunnet i 1918 fullt og helt akseptert det allierte narrativet om en sivilisasjonskrig mellom tysk autokrati og angloamerikansk demokrati. Vår konklusjon er at påvirkningsarbeidet er en viktig forklaring for at den pro-britiske vendingen av norske opinionen.

Førkrigspropaganda

Propagandakrigen begynte lenge før krigserklæringene i august 1914. I den grad vi kan finne et startpunkt, var det den tyske samlingen i årene 1866-71 og seieren over Frankrike i 1871 som etterlot Tyskland som den sterkeste økonomiske og militære makten på det europeiske kontinentet.¹⁴ Dette utfordret den eksisterende maktbalansen i Europa, og frykten for et sterkere Tyskland kom særlig til uttrykk i populærkulturen generelt og media spesielt. Et av de tidligste eksemplene er George Tomkyns Chesneys bok *The Battle of Dorking: Reminiscences of a Volunteer* (1871), som handlet om en fiktiv prøyssisk invasjon av De britiske øyene.¹⁵ Lignende fortellinger dukket, kanskje ikke overraskende, også opp i Frankrike. Émile Driant (som skrev under pseudonymet Capitaine Danrit) ga ut flere romaner innenfor sjangeren 'guerre imaginaire', der temaet var en framtidig fransk krig med Tyskland og Storbritannia. Eksempel på det første var *La Guerre de demain* (1888), og det siste *Guerre fatale: France-Angleterre* (1902).¹⁶

Stormaktenes frykt for Det andre riket ble i noe grad dempet av den tyske kansleren, Otto von Bismarcks maktbalansepolitikk, men etter hans avgang i 1890 ble denne endret til en mer aggressiv og imperialistisk politikk.¹⁷ Det fremste uttrykket var marinekappløpet med Storbritannia fra 1897, som utfordret en hovedsøyle i det britiske imperiet: sjøherredømmet. For et Storbritannia som hadde dominert på verdenshavene siden slutten på 1500-tallet og var avhengig av sjøen både for matforsyning og råvarer til industrien, førte den tyske opprustningen til betydelig frykt. Dette ble raskt utnyttet av britiske aviser, som kunne tjene penger på å serialisere bøker om den store tyske faren som Erskine Childers' *The Riddle of the Sands: A Record of Secret Service* (1903) og William Le Queux' *The Invasion of 1910* (1906). Særlig konservative aviser under pressebaroner som Alfred Harmsworth, Lord Northcliffe og Max Aitken, Lord Beaverbrook var aktive i å spre anti-tyske fortellinger i denne perioden.¹⁸

Kaptein Skugge: Fantastisk forteljing um krigen millom Russland og Noreg i 1950 av Olav Gullaag fra 1911 var et eksempel på norsk invasjonslitteratur i årene før Første verdenskrig.

hvor økt skolegang og urbanisering skapte et marked for masseproduserte kulturprodukter.²⁴ Ved krigsutbruddet i 1914 eksisterte det et publikum som stod klare til å konsumere fortellinger om krigen, og som propagandaen dermed hadde lett tilgang til. Et sentralt poeng er samtidig at invasjonslitteraturen påvirket opinionen, og skapte et press mot politiske og militære beslutningstakere om å handle, uavhengig av at dette var fiksjon og ikke gravejournalistikk eller etterretningsarbeid. Og den ble også skruppelløst benyttet til å mobilisere støtte til ulike politiske prosjekter av aktører innenfor justis- og forsvarfeltet i kampen om offentlige ressurser.²⁵ Det mest dramatiske eksempelet i Norge er endringene i innvandringslovene under første verdenskrig. I 1901 hadde Stortinget med stort flertall vedtatt en av Europas mest liberale innvandringslover. Etter utbruddet av verdenskrigen i 1914 ble forestillingene fra invasjonslitteraturen brukt til å spre frykt for at dersom Norge ikke stengte grensene kom landet til å ende opp som – med justisminister Lars Abrahamsen fra Venstre sine ord i Stortingsdebatten – «Europas kloakk.»²⁶ I forkant av den samme debatten hadde sjefen for Opdagelsespolitiet i Kristiania (tilsvarende dagens PST), Johs. Søhr beskrevet migrantene som reiste gjennom Norge som «menneskelig avfall».²⁷ Og propagandaen virket. I 1915 vedtok Stortinget drastiske innskjerpinger av

Guerre imaginaire-litteraturen var heller ikke begrenset til de krigførende landene. Selv i det fredelige Skandinavia fikk denne sjangeren et gjennomslag i årene før 1914. En svensk versjon er Iwan T. Aminoffs romaner *Kriget. Norge-Ryssland* (1905) og *Invasjon* (1912).¹⁹ I Norge hadde invasjonslitteraturen i årene etter selvstendigheten fra Sverige ofte handlet om faren for en svensk invasjon, og som Christian Melby har påpekt, gjerne tilknyttet kontrafaktiske framstillinger av hva som kunne ha hendt i 1905.²⁰ Et eksempel på dette er romanen *Det nye Norge: Kriget 1905* (1906), som ble gitt ut av pseudonymet Munk.²¹ Men det fantes også andre trusselbilder, for eksempel *Kaptein Planke, Chef for Valkyrien, og krigen i 1914* (1902) som handlet om en framtidig krig med USA, og Olav Gullaags *Kaptein Skugge: Fantastisk forteljing um krigen millom Russland og Noreg i 1950* (1911). Denne gikk først som føljetong i Trondheimsavisa *Spegjelen*.²² Et siste eksempel er Øvre Richter Frichs *Flyvefisken: En roman fra verdenskrigen 1921* (1914), som også hadde gått som avisføljetong først. Til dette kom utgivelsen av en lang rekke utenlandske romaner i samme sjanger, som ifølge Melby viser at det også i Norge var et betydelig marked for invasjonfortellinger.²³

Her passer Norge inn i David Budgens analyse av den generelle utviklingen på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet,

bevegelsesfriheten, både over landegrensen og internt i Norge, som hadde vært utenkelige bare noen få år i forveien, og som utover i mellomkrigstida skulle få store konsekvenser for norske minoriteter – i særdeleshet romfolket.²⁸

Krigsskyldpropaganda

Også krigsskyldpropagandaen startet før selve krigen. Alt i dagene rett etter drapet på den østerriksk-ungarske tronfølgeren, Franz Ferdinand, 28. juni 1914, begynte de europeiske stormaktene å anklage hverandre for med vilje å ha startet konflikten. I Russland ble erkehertug Franz Ferdinand fremstilt som en krigshisser som hadde ønsket krigen velkommen. Dette skjedde gjennom at dokumenter, med fransk hjelp, ble forfalsket og tilbakedatert for å rettferdiggjøre støtte til Serbia mot Østerrike-Ungarn. Slik prøvde den russiske og franske propagandaen å gjøre Serbia til et offer, i stedet for en overgriperstat som hadde stått bak, eller i det minst godkjent, et politisk drap på et annet lands statsoverhode.²⁹

Da krigen brøt ut i august fikk denne propagandaen umiddelbar drahjelp fra den tyske krigføringen. Tyskernes angrepsplan i vest, Schlieffenplanen, gjorde det nøytrale Belgia om til en krigsskueplass, og det uprovoserte angrepet på et nøytralt land ga den britiske utenriksministeren Grey den unnskyldning han trengte for å overbevise skeptikerne i regjeringen og opposisjonen i parlamentet om at militær motstand mot Tyskland, og dermed også Østerrike-Ungarn, var eneste løsning.³⁰ For å legitimere den britiske krigsdeltakelsen vokste det dermed frem en fortelling i begynnelsen av august 1914, godt hjulpet av propaganda, om 'det tapre lille Belgia' som på uskyldig og brutalt vis var blitt trukket med i storkrigen og så utsatt for de mest bestialske tyske overgrep. 'Poor little Belgium', stakkars lille Belgia, var blitt utsatt for et overgrep som skapte sympati og støtte, også i Norge. En velkjent og mye brukt karikatur av en tysk soldat som løfter to avkuttete hender i været har blitt stående et symbol på tyske overgrep mot belgiske sivile. I ettertidens lys framstår det som heller ironisk at bildet var en bedre beskrivelse av den belgiske konges terrorstyre i Fristaten Kongo, som først hadde blitt stoppet etter stort internasjonalt press seks år tidligere.³¹ Det historikere har kalt 'grusomhetspropaganda' skulle bli den mest sentrale delen av den allierte propagandainnsatsen under hele krigen, ikke minst rettet mot allierte land.

Selv om krigspropaganda ikke var et nytt fenomen i 1914, var likevel første verdenskrig, som den tyske historikeren Stig Förster har anført, den første væpnede konflikten der systematisk bruk av propaganda var en integrert del av krigføringen.³² Parallelt med krigsutbruddet i august 1914 begynte alle de krigførende statene med koordinerte og målrettede operasjoner for å påvirke befolkningen og mobilisere støtte til krigføringen. Hovedbudskapet var at fienden var i stand til å gjøre ufattelig grusomme handlinger, noe som derfor nødvendiggjorde den totale mobiliseringen av hele samfunnet.³³ Propagandaen, som var preget av en overdreven og karikert stereotypisering av fiendens karakter, kultur og historiske utvikling, rettet seg særlig til egen befolkning for å mobilisere støtte til det som etter hvert ble en langvarig og kostbar krig, men også mot nøytrale land som Norge.

Ifølge Steffen Bruendel hadde propagandaen fire hovedformål: demoralisere fienden, skape optimisme blant egne soldater, mobilisere egen sivilbefolkning, og påvirke nøytrale.³⁴ Ut fra dette lå fokuset særlig på spørsmålet om 'ugjerninger', forstått både som krigsforbrytelser etter datidens internasjonal lov, og som umoralsk bruk av ekstrem vold.³⁵ Som Mark Connelly har påpekt, var det å viske ut forskjellene mellom det som var lovlig innenfor humanitærretten i snever forstand og det som var et brudd på etiske og kulturelle normer i vid forstand et sentralt motiv i propagandaen, og særlig i den britiske.³⁶ Fortellinger om tyske ugjerninger ble brukt til å framstille 'the Hun' – tyskeren – som et særlig brutalt og militarisert folkeslag i motsetning til de liberale og moderne verdiene som de selv stod og kjempet for.³⁷ Slik forsterket De allierte bildet av Tyskland som overgriper og sin egen krigføring som rettferdig, noe

'The rape of Belgium' er et eksempel på propagandatekst, publisert i *New York Tribune*, november 1917, s.14.

som definitivt hadde stort gjennomslag overfor egen befolkning, men også opinionen i nøytrale land. Det kanskje beste eksempelet i så måte er USA.³⁸

Et illustrerende eksempel er forskjellene i framstillingen av to saker som juridisk sett er nokså identiske: henrettelsene av den britiske spionen Edith Cavell og den tyske spionen Margaretha Geertruida Zelle, bedre kjent som Mata Hari. Cavell ble i 1915 dømt til døden av en tysk militærdomstol i det okkuperte Belgia for å ha hjulpet 250 britiske krigsfanger å rømme. Dommen var i tråd med landkriksreglementet, men ble en pr-katastrofe for Tyskland som de allierte utnyttet på særdeles effektiv måte. Av de rundt 70 avisartiklene om saken i norske aviser om saken var det ingen som forsvarte Tyskland. Tvert imot var *Aftenposten* anklage om at tyske myndigheter hadde «[lagt for dagen] hensynsløshed og falskhed» mer typisk.³⁹ Men da Tyskland prøvde å gjøre det samme etter at Frankrike henrettet Mata Hari to år senere skapte det knapt noen reaksjon, verken i de allierte befolkningene eller i nøytrale land.⁴⁰ I norske aviser fikk Mata Haris skjebne omtrent like mye oppmerksomhet som Cavell målt i antall oppslag, men denne gangen var det knapt noen

negative stemmer å spore. *Morgenpostens* beskrivelse av henne som opportunistisk, «meget spillelysten [som] søkte sine Ofre mellem Rike» var den gjengse framstillingen.⁴¹ Den samme mottagelsen fikk tyske beskyldninger om at de allierte brukte ulovlig ammunisjon, at russiske soldater begikk krigsforbrytelser mot den tyske sivilbefolkningen i Øst-Preussen, eller at den belgiske sivilbefolkningen hadde lemlestet sårede tyske soldater. Faktisk er det, så langt det har vært mulig å undersøke, ingen omtaler av de tyske beskyldningene i norske aviser fra krigsårene.

Et paradoks her er samtidig at de alliertes overfokusering på tyske 'ugjerninger' gjorde at faktiske krigsforbrytelser, inkludert det tyrkiske folkemordet på den armenske befolkningen i 1915 og 1917, ble underspilt.⁴² Dette illustrerer samtidig også godt propagandaens selektive natur og dens evne til å forme offentlig opinion. De alliertes ensidige fokus på tyske overgrep bidro til å skape et narrativ om de 'siviliserte' versus de 'barbariske' nasjoner. Denne fortellingen overskygget ikke bare det tyrkiske folkemordet på armenerne, men viser også hvordan propaganda ikke bare er et verktøy for å mobilisere støtte, men også et middel for å forme den kollektive historieforståelsen, ofte på bekostning av en mer nyansert og helhetlig virkelighetsoppfatning.

Dette gjenspeiler samtidig også et annet sentralt poeng; den allierte, og særlig den britiske, propagandaen var rett og slett bedre enn den tyske. Den kom i gang raskere, spilte på et bredere register av virkemidler, og den var langt bedre organisert.

Alliert påvirkningsarbeid

Det første dedikerte propagandakontoret i et alliert land, *Maison de la Presse* (Pressens hus), ble opprettet i Frankrike alt 3. august 1914. Hvor raskt dette ble til et effektivt verktøy ser vi i dagboknedtegnelsene

til den norske utenrikskorrespondenten Frøis Frøisland bare fire dager senere. 7. august forteller han om hvordan han måtte sende alle sine telegrammer hjem til Aftenposten via den franske sensuren, noe som fikk konsekvenser for innholdet: «Forleden dag blev der strøget flere sætninger.»⁴³ Det er samtidig tydelig at Frøisland ikke så den strenge kontrollen med pressen som problematisk, snarere tvert imot. Han mente at det tjente den franske pressen «til ros, at den – paa trods af al indre splid og ugreie – i disse kritiske dage forstaar at 'holde mund', hvor det gjelder det samlede lands interesser.»⁴⁴ Etter hvert fikk kontoret også ansvar for å sende utenlandske journalister, særlig fra nøytrale land, til fronten, noe som også inkluderte norske journalister som Frøisland.⁴⁵

Det første britiske kontoret ble opprettet samme dagen som Frøisland første gang møtte fransk sensur. *The Press Bureau* hadde ansvar for sensur og kontroll med kommunikasjon mer allment innenfor det britiske imperiet og ved fronten. I september samme år ble så *Wellington House*, også kjent som 'Krigspropagandakontoret' opprettet, med hovedansvar for Det britiske samveldet og nøytrale land – i særlig grad USA, før det våren 1918 kom til et eget departement, Ministry of Information.⁴⁶ I løpet av krigen involverte det britiske propagandaarbeidet til sammen fjorten departementet og offentlige kontor, inkludert Utenriks- og innenriksdepartementene, Krigs- og finansdepartementene, og MIS- og 6.

Som med Frøisland i Paris, sørget også de britiske myndighetene for å ha et tett og godt forhold til journalister fra nøytrale land. For mesteparten av krigen var det tre faste norske korrespondenter i London: Ella Anker for Dagbladet, Niels Kittelsen for Aftenposten og Mons M. Mjelde for Tidens Tegn, alle blant Norges mest fremtredende journalister i samtiden og – som vi vil se under – alle var utpreget pro-britisk. Anker, som kom fra en av Norges ledende familier og hadde lenge vært involvert i politikk, fredssak og kvinnesak, hadde vært *Dagbladets* korrespondent i London siden 1912. Hun var nærmest intenst engelskvennlig og tilsvarende dypt tyskfiendtlig. Mjelde var en av norsk presses veteraner; han hadde blant annet vært sjefsredaktør i VG og hadde oppholdt seg i London siden 1914. Kittelsen var den som hadde vært lengst i London av de tre, helt siden 1900. De pro-britiske holdningene gjenspeilet seg i sakene de skrev for sine norske oppdragsgivere, og det krevde lite av britiske myndigheter for å få dem til å gjengi den offisielle propagandaen.⁴⁷

Samarbeidet mellom propagandainstitusjonene og den britiske pressen var om mulig enda tettere enn med journalister fra nøytrale land som Norge. De offentlige kontorene koordinerte med en lang rekke private initiativ, inkludert, som vi alt har sett, store medieiere som Lord Northcliffe (*Daily Mail*, *The Daily Mirror*, *The Times*, og *Sunday Times*), og Lord Beaverbrook (*Daily Express*, *Sunday Express*, og *Evening Standard*).⁴⁸ De samme personene som hadde vært sentrale i å spre invasjonpropagandaen før krigen, ble dermed også sentrale i å spre propaganda under krigen. I større grad enn i Frankrike og Tyskland fungerte dermed det britiske påvirkningsarbeidet som et offentlig-privat samarbeid, hvor private aktører – personer og bedrifter – i praksis både koordinerte og utførte oppgaver på vegne av staten.

Tysk påvirkningsarbeid

Men det allierte propagandaarbeidet i hvert enkelt land var sentralisert under en felles ledelse og tett integrert i den øvrige krigføringen, tok utviklingen i Tyskland en annen retning og lenger tid. Etter innføring av unntakstilstand 31. juli 1914 overtok Generalstaben kontrollen med all krigskommunikasjon. Utenom at det ble satt opp provisoriske pressekonferanser for å kommunisere den offisielle versjonen, var den tyske propagandaen i denne fasen stort sett improvisert.⁴⁹ Først i oktober ble det opprettet et eget kontor i Utenriksdepartementet – *Zentralstelle für Auslandsdienst* – som hadde ansvar for propaganda mot fiendtlige og nøytrale land, men dette samarbeidet lite med andre deler av statsapparatet, og knapt i det hele tatt med Generalstaben. Den siste delte i tillegg, for sikkerhetsskyld, påvirkningsarbeidet

mellom to kontor: IIIb, som var hærens etterretningsavdeling, og N-Abteilung, som var tilsvarende for marinen. Begge disse to drev med ulike operasjoner i Norge og andre nøytrale land, men samarbeidet bare i svært begrenset grad.⁵⁰

Det nærmeste vi finner av en koordinert propagandainstitusjon var det halv-statlige *Wolffsche Telegraphenbüro* (WTB) som samarbeidet med offentlige institusjoner i å spre den offisielle tyske versjonen både innen- og utenlands. Som vi vil se, så vakte WTBs forsøk på å spre pro-tyske nyheter i norske aviser betydelig bekymring blant britene i de første årene av krigen, før den uavgrensede ubåtkrigen i 1917 svingte den norske opinionen i britisk retning.⁵¹ Først i februar 1918 ble det opprettet et eget tysk pressekontor og så et sentralt koordineringskontor for propaganda – *Zentralstelle für Heimatdienst* (ZfH). Som de tidligere forsøkene på sentralisering utenfor overkommandoens kontroll møtte også dette på betydelig motstand, både fra det militære og fra andre deler av statsapparatet, som stort sett ignorerte ZfHs direktiver. Kompetansestriden ble først løst med opprettelsen av et Sentralkontor for propaganda i august 1918, da krigen for de fleste praktiske formål var tapt for Tyskland.⁵² Resultatet ble ifølge Steffen Bruendel at den tyske propagandainnsatsen aldri fikk en koordinert og enhetlig framstilling av det tyske ståstedet, noe som gjorde den mindre effektiv enn den allierte.⁵³ Det hjalp heller ikke at den alt fra starten av ble preget av å være defensiv, et forsvar mot allierte beskyldninger. Dette skapte en asymmetri mellom de to sidene, særlig i kampen om å vinne opposisjonen i de nøytrale landene.

Til dette kom at den tyske propagandaen, som nevnt over, framstod som langt mer amatørmessig enn den allierte. Dette er kanskje best illustrert gjennom oppropet *An die Kulturwelt* – 'Til kulturverden', som ble signert av 93 ledende tyske kunstnere og intellektuelle 4. oktober 1914. Her ble ikke bare ugjerningene på okkupert område benektet, men også at Tyskland hadde noe skyld for krigen eller hadde forgrepet seg mot belgisk nøytralitet. Tvert imot hevdet underskriverne at de allierte påstandene om at dette var en krig mot tysk militarisme var et forsøk på å skjule at det egentlig var en krig mot tysk kultur. Det krigen egentlig handlet om å forsvare den tyske kulturnasjonen og arven fra «Goethe, Beethoven og Kant», noe som var like viktig som å forsvare «hjemmet og landet».⁵⁴

Samtidig må disse eksemplene på tysk propaganda vurderes opp mot hva som var formålet. I følge Vanessa Ther var den først og fremst drevet av en frykt for at fiendens propaganda kunne mobilisere den tyske befolkningen mot staten og krigføringen, og at den derfor måtte skjermes og påvirkes til å stole på den offisielle tyske forståelsen.⁵⁵ Der fransk og britisk propaganda siktet mot å mobilisere og forene befolkningen gjennom inkludering og samhandling, handlet den tyske mer om å få befolkningen til å passivt akseptere den offentlige versjonen av virkeligheten.⁵⁶ Målet var å holde det som alt i august 1914 ble omtalt som 'Burgfrieden' – borgerfreden, en uoffisiell, nasjonal sivilsamfunnsfred som la et lokk på alle diskusjoner og krangler som hadde preget årene før krigsutbruddet og bevare den sosiale orden intakt gjennom krigsårene.⁵⁷ Dette virket på kort sikt, men så snart soldater begynte å komme tilbake fra fronten med andre versjoner av krigføringen, undergrov det tilliten til all informasjonen som kom fra myndighetene og fra media.⁵⁸ Og i nøytrale land, som var utsatt for propaganda fra alle sider, så hadde den vinklingen svært liten effekt. Norge er i så måte et tydelig eksempel på akkurat dette.

Propagandakrigen i Norge

Som nevnt innledningsvis var påvirkning overfor nøytrale land en sentral del av propagandaarbeidet, og her ble det særlig lagt vekt på å mobilisere og samarbeide med lokale personer som kunne påvirke sin egen opinion. Da krigen brøt ut i 1914 gikk det i Norge en grovinndeling mellom de pro-allierte i næringslivet, de politiske miljøene og størstedelen av norsk presse på den ene siden, og pro-tyske aktører i kulturlivet og academia på den andre.⁵⁹ På sett og vis var dette også en kulturkrig mellom de

som så på tysk inspirert kulturdannelse som et nødvendig vern mot skadelig angloamerikansk kommersialisme, og de som så på den angloamerikanske kulturen som et forbilde for Norge. Hovedarenaen for denne krigen var den norske offentligheten generelt, og avisspaltene spesielt, hvor den teknologiske utviklingen i tiårene før krigen hadde førte til mer bruk av bilder, billigere aviser, som igjen førte til økt sirkulasjon.⁶⁰ Krigen var i tillegg godt stoff som solgte aviser, noe som reduserte de kritiske vurderingene av hvilke saker som ble satt på trykk.

Tyske og britiske diplomater var tidlig ute med å forsøke å påvirke både norske byråkrater, politikere, presse, og befolkning. Storbritannias minister i Kristiania, sir Mansfeldt Findlay, var for eksempel i løpet av krigsårene i jevnlig kontakt med Utenriksdepartementet i et forsøk på å få departementet til å øve press på norske aviser i deres omtale av Tyskland og tysk krigføring, da særlig ubåtkrigen.⁶¹ Tyske diplomater, på sin side, arbeidet hardt for å fremme sitt lands sak og motvirke britiske påvirkningsforsøk. De forsøkte å forme norsk offentlig opinion til fordel for Tyskland ved å benytte seg av ulike metoder, inkludert direkte kontakter med norske medier og politiske ledere. Britisk og tysk press mot det norske byråkratiet for å få bekreftet *deres* fremstilling av konflikten som sannheten, illustrerte den komplekse og ofte skjulte propagandakrigen som foregikk i kulissene, men de krigførende parter var heller ikke fremmede for å direkte påvirke leveransen av nyheter om krigen. Både på tysk og britisk side ble det tidlig klart at journalistyrket passet perfekt både for propaganda- og spionvirksomhet, ofte i kombinasjon. I løpet av krigsårene ble derfor flere tyske og britiske journalister, enten bosatt i Norge fra før krigen eller sendt til landet, benyttet til både å spre og samle informasjon og propaganda.

Tyske påvirkningsagenter

Pastor Hermann Günther i den tyske kirken i Kristiania, Franz Leiffolts (*Leipziger Abendzeitung*), polarforsker og journalist Wilhelm Filchner (*Vossische Zeitung*), og Ernst Harthern (*Frankfurter Zeitung*, *Vossische Zeitung*) er eksempler på tyske påvirkningsagenter i Norge. Mens Günther og Harthern var fastboende alt før krigen ble de andre to sendt av tysk etterretning for både å forsøke å kunne påvirke norsk opinion, men også for å samle informasjon og organisere spionnettverk. Patriotisme og lojalitet ovenfor Tyskland motiverte dem til å produsere positive nyhetssaker om Tysklands innsats i krigen som de forsøkte å spre til et norsk publikum, samtidig som de rapporterte tilbake til den tyske offentligheten om det de kom over av sympati for Tyskland i Norge.⁶² Det siste utvilsomt med mer suksess enn det første. Det var imidlertid en forskjell mellom Harthern og Günther. Begge var patrioter som arbeidet aktivt for å forsvare Tyskland, blant annet gjennom å fungere som kontaktperson og tilrettelegger for andre tyske påvirkningsagenter, men Günther holdt seg, som vi vil se, i hovedsak på armlengdes avstand fra den tyske etterretningsvirksomheten. Det er samtidig illustrerende for den manglende koordineringen av tysk propagandavirksomhet at ingen av dem hadde kontakt med den tyske ambassaden i Kristiania eller de tyske konsulene i de ulike havnebyene som de besøkte.

Franz Leiffholts ble sendt til Norge sommeren 1916 av den tyske marinens etterretningsavdeling (*Nachrichten-Abteilung*) under dekke av å være korrespondent i Norge for *Leipziger Abendzeitung*. Leiffolts primære oppdrag var å rekruttere noen som kunne reise til Storbritannia for å samle informasjon, fortrinnsvis en journalist. Hans eget journalistiske arbeid var dermed i beste fall et sekundært prosjekt.⁶³ Omtrent samtidig med Leiffolt kom også den kjente polarforskeren Dr. Wilhelm Filchner (1877-1957), offisielt for å avløse Harthern som korrespondent for *Vossische Zeitung* ettersom Harthern følte det var blitt for mye arbeid å være korrespondent for to aviser samtidig. Filchner hadde allerede gode kontakter i Norge og var vel ansett etter sine vitenskapelige ekspedisjoner til både Tibet i 1903-05 og Sydpolen i 1911.

Offisielt var Filchner journalist, men han søkte også å styrke tyske-norske relasjoner. Han var derfor

Polarforsker Wilhelm Filchner og Ernst Harthern arbeidet begge som påvirkningsagenter for Tyskland i Norge under første verdenskrig.

opptatt av å forebygge et mulig brudd mellom Norge og Tyskland, en risiko han så som reell. I dette arbeidet søkte han støtte fra prominente norske personer. I Bergen tok han kontakt med professor Bjørn Helland-Hansen og den tidligere statsministeren Christian Michelsen. Han utvidet senere sitt initiativ ved å appellere til Fridtjof Nansen. Under et møte med Nansen og Helland-Hansen, i november benyttet Filchner anledningen til å legge frem sitt fredsforslag. Hans visjon inkluderte flere fredsfremmende tiltak, blant annet som en appell til USAs president Woodrow Wilson fra fremstående norske borgere.⁶⁴

Filchners aktiviteter i Norge var imidlertid ikke begrenset til fredsarbeid. Gjennom Harthern møtte han viktige personer som utenriksminister Ihlen, statsminister Knudsen, og flere ledende avisredaktører i både Kristiania og Bergen. Tidligere hadde Harthern forsøkt å etablere et samarbeid med lokale journalister i Bergen for å videreformidle nyhetstelegrammer fra Bergen til Tyskland, da nyheter fra britiske og amerikanske aviser nådde Bergen en dag tidligere enn Kristiania. Dette pressearbeidet ble overtatt av Filchner, som etablerte Ullsteins pressebyrå i Haakonsgate 1 i Bergen.⁶⁵ Fredsarbeidet og journalistvirksomheten samt pressebyrået fungerte imidlertid som et dekke for en spionring organisert av den tyske marinen i samarbeid med det tyske Ullsteinforlaget. Filchners egentlige oppdrag var å videreutvikle denne spionringen, som overvåket skipsfarten mellom Norge og England og sendte meldinger om skipsavganger til Tyskland via en større tysk spionsentral i Göteborg. I Bergen havn rekrutterte han i tillegg en rekke kontakter og informanter blant sjøfolk og kapteiner.

Denne doble rollen – som fredsfremmer og spion – skapte spenninger. Filchner forlot Norge tidlig, etter et stormfullt møte med Harthern som var misfornøyd med Filchners sammenblanding av propaganda og etterretningsarbeid. Da pressebyrået i 1917 ble avslørt som en front for spionringen, resulterte det i rettsaker der 14 personer ble tiltalt, og ti ble dømt for spionasje.⁶⁶

Ernst Harthern er et godt eksempel på hvordan tyske myndigheter brukte utflyttet landsmenn til å bygge opp og drive propagandanettverk i nøytrale land som Norge. Ernst Ludvig Harthern-Jacobsen, som han var døpt, ble født i 1884 i en sekulær jødisk familie i Stade, Tyskland.⁶⁷ Oppveksten var turbulent med økonomisk krise og morens tidlige død. Til tross for utfordringer, inkludert fattigdom og kortvarige fengselsopphold, fant Harthern veien til litteraturen, oppmuntret av den berømte forfatteren Thomas Mann. Hans litterære karriere førte ham til å bidra med artikler og romaner som ofte utforsket tysk-jødisk identitet, før han i 1910 flyttet til Norge for å jobbe som korrespondent for den liberale Frankfurter Zeitung. I Norge giftet han seg, stiftet familie og ble engasjert som oversetter og kulturformidling. Gjennom sitt arbeid utviklet han vennskap med norske forfattere og kunstnere, og skrev rosende anmeldelser av norske forfattere for et tysk publikum. Han støttet også unge, ukjente malere, skaffet seg en bemerkelsesverdig kunstsamling og bidro til det kulturelle båndet mellom Norge og Tyskland.⁶⁸

Ved utbruddet av første verdenskrig var Harthern en prominent figur i Kristianias journalist- og kunstmiljø. Hans patriotisme og nasjonalisme, forsterket av hans jødiske bakgrunn og et behov for å bevise sin lojalitet til Tyskland, påvirket sterkt hans journalistiske virke og førte til at han snart utviklet tette bånd til den tyske legasjonen, fulgte deres instruksjoner om hvordan han skulle formidle tyske interesser og synspunkter i sine artikler. Hartherns vei inn i propagandaarbeid spilte det presset mange tyske intellektuelle, assimilerte jøder følte både før og, spesielt, etter krigsutbruddet. Dette gjorde Harthern til en sterk forsvarer av tysk kultur og nasjonalisme i Norge, og la grunnlaget for hans arbeid og samarbeid med tysk propaganda, som også førte til at han forsøkte å rekruttere nordmenn inn i dette arbeidet, men med vekslende hell.⁶⁹

Hartherns påvirkningsarbeid gjorde han også i økende grad kontroversiell i Norge. Dette toppet seg da han 29. september 1916, på et tidspunkt da den tyske ubåtkrigen hadde blitt intensivert, publiserte et intervju i Frankfurter Zeitung med det som ble omtalt som en 'aktiv norsk diplomat'. Intervjuet, som er et eksempel på hvordan saker fra Norge ble brukt til å påvirke tysk opinion, omhandlet Norges offisielle holdning til ubåtkrigen. Ifølge Hartherns kilde aktet Norge å holde seg nøytralt, selv om Tyskland til en viss grad skadet norske interesser. Den anonyme kilden uttalte at Tyskland hadde folkeretten på sin side når de senket norske skip som førte kontrabande, det var ingen fiendtlig handling. Den norske regjering anerkjente dermed, ifølge diplomaten, at ubåtkrigen var en krigsplikt av tvingende nødvendighet for Tyskland.

Hartherns kilde var ingen ringere enn utenriksminister Nils Ihlen, og ifølge Harthern var det utenriksministeren selv som hadde tatt initiativet til intervjuet. Artikkelen vakte større oppmerksomhet i Norge enn i Tyskland. Dagbladet mente for eksempel at den var

[...] beregnet paa at forvirre og lamme den norske opinion under det voldsomste undervannsbaatangrep, som den norske handelsflåte har været utsat for. Man gav jo det utseende av, at de tyske u-baaters fremfærd mot vore fartøier hadde sitt forsvar i selve det norske diplomati.⁷⁰

Stormen ble så kraftig at UD 11. oktober fant det nødvendig å sende ut en pressemelding som benektet at noen norsk diplomat hadde latt seg intervjuet av Harthern eller overhode ytret uttalelsene, som stred mot regjeringens oppfatning. Trolig hadde Ihlen sagt ting til Harthern han ikke skulle sagt. Harthern svarte ikke på angrepene, og hevdet senere at det var fordi tyske myndigheter forbød ham å gjøre det av hensyn til de norsk-tyske forbindelser. Han skal dessuten ha blitt anmodet om å ta en ferie i Tyskland av sin venn Ihlen. Norsk presse oppfattet Hartherns taushet som en innrømmelse av at intervjuet var fabrikkert. Det er klart at Ihlen måtte nekte for å ha sagt dette, selv om 'alle' i pressen og UD viste at han

var Hartherns kilde.⁷¹ For Harthern betydde dette at hans mulighet for å påvirke norsk opinion ble kraftig redusert. En ting er at han ble satt under overvåking av det norske Opdagelsespolitiet, en annen er at han av de pro-britiske delene av norsk presse ble brennemerket som tysk spion. Det hjalp heller ikke at han ble aktivt motarbeidet av sin tyske kollega Filchner, som i mellomtiden hadde slått seg ned i Nederland. Herfra henvendte han seg til den norske legasjonen i den Haag med harde anklager mot det han omtalte som «dieser Kreatur» Harthern. Etter hvert gikk anklagene i mer antisemittisk retning, med advarsler mot «der mosaischen Pest eienes Harthern alias Hoyer» som Norge etter Filchners mening burde holdes ren og bevares fra.⁷² Legasjonsråden, Hans Emil Huitfeldt, sendte kopier av Filchners brev til UD. Filchners motiv virker å ha vært et forsøk på å revaske seg selv, og revansje for Hartherns rolle i måten han måtte forlate Kristiania på høsten 1916.

Der Ernst Harthern mislyktes, opplevde pastor Hermann Günther, prest i den tysk-evangeliske menigheten i Kristiania, større fremgang. I nært samarbeid med tyske myndigheter, drev han et utstrakt arbeid med å rekruttere og finansiere tysk sympatiserende norske journalister, pressefolk, og kulturpersonligheter under krigen. Günther var en vel ansett person i Norge før krigen, og ble blant annet ansatt ved universitetet i Kristiania i 1914 for å holde populære forelesninger. Hans innsikt i samfunnsliv, norsk-kunnskaper og sosiale posisjon gjorde ham til en effektiv propagandist, og han brukte sin stilling til å påvirke norske redaktører og organisasjoner.⁷³

En av de første norske påvirkningsagentene som pastor Günther rekrutterte var Bjørn Bjørnson, sønn av Bjørnstjerne Bjørnson. 'Lille BB', som han ofte litt nedlatende ble kalt, hadde sin skuespiller- og teaterutdanning fra både Tyskland og Østerrike, og hadde vært pro-tysk lenge før krigsutbruddet. I 1914 opprettet han med støtte fra tysk næringsliv telegrambyrået Norden som skulle forsyne skandinavisk presse med pro-tysk og østerriksk informasjon, for å motvirke den allierte propagandaen. Telegrambyrået ble et sentralt redskap for sentralmaktens propaganda i Norge og Skandinavia, om enn med begrenset suksess.⁷⁴ Det uttalte pro-tyske budskapet var rett og slett ikke veldig populært i Norge, og snart ble byrået aktivt boikottet av de fleste avisredaksjoner. Bjørnson mistet også selv litt interessen for arbeidet og overlot driften til andre. I 1915 reiste han imidlertid på foredragsturne i Norge og Sverige med erfaringer og inntrykk fra den tyske innsatsen på østfronten. Turneen fanget Günthers oppmerksomhet og han overbeviste Bjørnson om å dele sine erfaringer med tyske propagandamyndigheter i Berlin.⁷⁵

En av de viktigste kanalene som Günther og hans nettverk brukte til å fremme Tysklands sak i Norge var Ukens Revy.⁷⁶ Redaktør Victor Mogens og redaksjonssekretær Ronald Fangen tilhørte alt i utgangspunktet de som var positivt innstilt til sentralmaktene, og da tidsskriftets finansielle situasjon ble vanskelig, trådte tyske myndigheter inn gjennom forskjellige mellommenn for å sikre fortsatt drift. I bytte krevde de at tidsskriftet støttet Tysklands sak. Flere av bladets journalister, inkludert Erik Lie, hans sønn (og senere NS-minister) Jonas Lie, Nils Kjær, og Herman Harris Aall, mottok også finansiering fra den tyske staten. Erik Lie ble rekruttert i vinteren 1916, og hadde fra starten av 1917 sin base i Berlin. Herfra sendte han hjem reportasjer som blant annet forsøkte å motbevise rykter om hungersnød og uro i Tyskland på grunn av de alliertes blokade.⁷⁷ Til tross for Ukens Revys intensive innsats, med bidrag fra deres stjernegalleri av journalister, og støttet av tyske midler, synes effekten på norsk opinion å ha vært begrenset eller marginal.

Britiske påvirkningsagenter

På alliert side var britene fra starten av sentrale i å lede både etterretnings- og propagandainnsatsen i Norge. De kjente godt til nettverkene som tyskerne hadde bygget opp, men observerte raskt at til tross for at dette inneholdt personer som hadde vært bosatt i landet før krigsutbruddet med respektable

jobber, og ble ansett som godt integrerte i det norske samfunnet, hadde det begrenset effekt på det norske samfunn. Grunnen, slik britene oppfattet den, var at tysk propaganda ble sett på som overdrevet og bombastisk, og derfor lite troverdig. Britene opplevde derimot at de selv befant seg i en mer gunstig posisjon, og stort sett ble møtt med en positiv innstilling i det norske samfunnet, støttet av landets økonomiske og politiske elite. Dette hadde historiske grunner. Mens norske akademikere og intellektuelle på 1800-tallet hadde bygget forbindelser til Tyskland, hadde de økonomiske og politiske miljøene – særlig knyttet til skipsfart og handel – fått tilsvarende bånd til Storbritannia.⁷⁸ Dette ga britene en fordel i propagandakrigen, ettersom de kunne bygge på en allerede etablert godvilje og tillit.

Frykt for en stigende tysk innflytelse utover i 1915- og 16 førte imidlertid til at den britiske agenten Rowland Kenney ble sendt til Norge. Flere i det britiske overvåkings- og propagandaapparatet var bekymret over hvor godt organisert tyskerne var i Norge, særlig deres journalister. Britene var særlig opptatt av å kontre påvirkningen de mente å kunne se fra det tyske WTb. I sin første rapport fra Norge i 1916 kunne Kenney gi detaljer om hvordan den tyske legasjonen i Kristiania hadde kontakter med ulike aviser og deres redaktører.⁷⁹ Han påpekte også britisk innsats når det kom til propaganda i Norge, og de svakheter han så i dette arbeidet. Han advarte imidlertid mot å etablere et eget britisk pressebyrå, da tyskernes hadde gjort dette nærmest umulig med deres egen propaganda og journalister. Han anbefalte isteden at man burde få en godt ansett britisk presseemann til Norge som kunne skape kontakter med norske redaktører og journalister, og på den måten kontre den tyske innflytelsen. Det vil si at Kenney, som var journalist, foreslo seg selv til å gjennomføre dette arbeidet.

Fra januar 1917 begynte Kenney sitt arbeid under dekke av å være journalist for WTb's britiske konkurrent Reuters. Alt fra starten av beklaget han seg imidlertid seg over mangelen på britiske nyheter som kunne distribueres til det norske markedet, og at det var en overveldende mengde med tyske nyheter og propaganda som gjennomsyret det norske pressemarkedet. Han tilsvar på situasjonen var «kun nyheter kan motvirke nyheter; fortrinnsvis, selvsagt, gode nyheter».⁸⁰

Hoveddelen av Kennneys arbeid handlet om å knytte kontakter med norske avisredaktører og pressefolk. I løpet av 1917 bygget han opp et stort nettverk av kontakter som han distribuerte propaganda-materiale gjennom. I en rapport fra januar 1918 hevdet han at mer enn 200 av artiklene som han sendte ut var blitt brukt av norsk presse. Dette er trolig en aldri så liten overdrivelse, men det er ikke tvil om at han fikk plassert en lang rekke pro-britiske nyheter i norske aviser. Kennneys virke gikk samtidig utover å bare være formidler av saker. Han brukte det voksende norske nettverket til å samle inn informasjon som ble sendt videre tilbake til London, samtidig som han også øvde også press på norske stringere for utenlandske aviser. Blant disse var den tidligere Morgenbladredaktøren Nils Vogt, som skrev for *The Times*, så vel som Berlingske Tidende og Stockholms Dagblad, og som Kenney oppfattet som fiendtlig innstilt til britene.⁸¹

Som vi har sett, var det viktigste elementet i propagandaen mot nøytrale land å bruke nasjonale påvirkningsagenter, enten i form av utenrikskorrespondenter i de krigførende landene eller personer som kunne påvirke opinionen i den hjemlige offentligheten. Den viktigste kilden for de allierte var et lite, men innflytelsesrikt norsk miljø av utenlandskorrespondenter i Storbritannia og Frankrike. I London var de fremtredende norske presserepresentantene, som nevnt over, Ella Anker, Nils Kittelsen, og Mons M. Mjelde. Alle tre viste en utpreget positiv holdning til Storbritannia og var godt integrert i det britiske presse- og politikkmiljøet.

Ella Anker, som også var en av grunnleggerne av Anglo-Norse Society in London i 1918, ble etter krigen hedret med den britiske ordenen OBE for sitt arbeid. Ifølge begrunnelsen fra det britiske Utenriksdepartementet var hun en «entusiastisk beundrer av alt britisk» og en særlig effektiv formidler av britiske syns-

punkter.⁸² Hun var ikke alene blant nordmenn i å bli innstilt til britiske ordener for sin innsats i å spre den britiske versjonen av krigen, Totalt 34 personer ble foreslått, og listen fra ambassadør Findlay i Kristiania inneholdt personer fra en lang rekke deler av det offentlige Norge, inkludert media, politiet og forsvaret, og det britene omtalte som 'vennlighsinnede politikere'.⁸³ Fra politikken ble Odelstingspresident Johan Castberg (Arbeiderdemokratene/Venstre) og medlem av Utenrikskomiteen, Wollert Konow (Frisinnede venstre) trukket fram. Den sistnevnte fordi han gjentatte ganger hadde demonstrert vilje til å «hjelp oss med alt han har kunnet», mens førstnevnte hadde gitt «svært verdifull støtte til vår sak». ⁸⁴ Fra pressen ble foruten Anker også redaktøren i Tidens Tegn, Rolf Thommessen trukket fram som en som «aldri sviktet oss», mens Knut Domaas i Norges Handels- og Sjøfartstidende hadde «gjort oss store tjenester gjennom å sørge for at opinionen ikke glemte den opprørende tyske ubåtkrigen, og effektivt har fremmet våre synspunkter». ⁸⁵ Andre som ble trukket fram for sin innsats i å fremme britiske synspunkter var Generalkonsul O.J. Storm som var en «overbevist beundrer av alt vestlig som motsats til tysk kultur», og hadde gitt «særlig verdifullt» forsvar for britiske interesser i Norge, mens professor Christen Collin ved Universitetet i Oslo hadde vært «en av våre mest velformulert og tydelige forsvarere». ⁸⁶ Hvor vellykket britene mente at deres påvirkningsarbeid mot Norge var, illustreres tydelig av Findlays kommentar til innstillingen:

Listen er lang, men grunnen er at etter min mening har vi fått mer ut av Norge enn av noe annet nøytralt land, og den består av patriotiske nordmenn som lot seg overbevise om at norsk uavhengighet var avhengig av vår seier, og gjorde alt det de innenfor anstendigheten kunne, selv på bekostning av sine egne interesser, for å hjelpe oss (Sir Mansfeldt Findlay, britisk ambassadør i Kristiania, 1919).⁸⁷

Selv om det britiske påvirkningsarbeidet utgjorde den overveiende delen av de alliertes innsats i Norge, så har vi også eksempler på at også andre land var aktive. I Frankrike utmerket Frøis Frøisland seg som en sterk stemme for Frankrikes sak gjennom hele krigen. ⁸⁸ Hans rapportering resulterte ikke bare i mange nyhetsartikler om den franske motstanden mot tyskerne, men også i boken *Fra Paris Og Frankriges Front under Krigen*, utgitt i 1916. En annen effektiv propagandør eller påvirkningsagent for Frankrike var den aldrende norske offiseren Henrik Angell. I tillegg til sine mange reiser på Balkan før krigen, søkte Angell å verve seg til den franske fremmedlegionen under krigen, men hans alder skapte problemer i møte med fransk militærbyråkati. Isteden fokuserte han, med stort hell, på å rapportere til norske medier om de nordmenn som hadde valgt å verve seg til legionen og deres innsats for Frankrike. I 1918 publiserte han disse historiene i boka *For Frankrigs ret og ære*. ⁸⁹ Og da USA kom med i krigen våren 1917 ble også de norsk-amerikanske miljøene brukt som påvirkningsagenter overfor Norge, først og fremst gjennom at deres fortellinger fra fronten ble trykket i norske aviser. ⁹⁰

Avsluttende betraktninger

I denne artikkelen har vi søkt å utforske fremveksten av propaganda og påvirkningsarbeid under første verdenskrig, med særlig søkelys på Norge som propagandaslagmark. På grunn av sin geografiske plassering kom landet til å spille en betydelig rolle som en viktig kanal for informasjon, mennesker og varer som reiste mellom øst og vest. Norges strategiske posisjon skapte en arena for et komplekst spill mellom britisk og tysk myndigheter som både gjennom etterretning og propaganda arbeid søkte å påvirke det norske samfunn.

Propagandakrigen hadde sine røtter tilbake til midten av 1800-tallet og fremveksten av invasjonslitteratur som fremstilte fiktive scenarier av krig. Fiksjonsfortellingene spilte en avgjørende rolle i å

Friheds-Knudsen til den tyske blad-korrespondent: „Ja, nu har vi bastet og bundet al ubehagelig kritik. — Jeg haaber De blir fornøiet, gode herre. — Hvis ikke, saa bare sig fra!“

Karikaturtegning av statsminister Gunnar Knudsen og en tysk journalist, Veslefrikk 14.april 1917.

forme offentlig mening og påvirke politiske og militære beslutninger i forkant av krigen. Hvor hurtig propagandaapparatene ble bygget opp, hvor omfattende deres virksomhet ble, og hvor stor virkning de fikk, både for det sivile liv og for krigføringen, må imidlertid også sees i sammenheng med fremveksten av en mer aktiv og intervenerende stat som vokste frem under krigen. Etter krigsutbruddet i 1914 søkte både de allierte og sentralmaktene, gjennom et kraftig utvidet propagandaapparat, å påvirke offentlig mening i sine egne land og i nøytrale land som Norge. Dette bidro til å gjøre Norge til en slagmark for disse propagandaanstrengelsene som også inkluderte norske aktører som ble rekruttert som påvirkningsagenter for å fremme enten de alliertes eller sentralmaktens agendaer. Både den påfølgende propagandakrigen, og kampen mellom britiske og tyske perspektiver har ikke tidligere vært gjenstand for en samlet analyse, eller plassert i en bredere europeisk kontekst. Den studien viser imidlertid at Norge langt på vei følger utviklingen i den europeiske og internasjonale propagandakrigen der det var de allierte, og særlig britene, som gikk seirende ut på grunn av at de kom i gang raskere, hadde bedre koordinering mellom statlige institusjoner, og mellom staten og private aktører, særlig i pressen. Tyskland framstod derimot som mer amatørmessige, og propagandaarbeidet ble preget av interne stridigheter i statsapparatet om hvem som skulle ha ansvaret.

Propagandakrigen i Norge viste i hovedsak de samme trekkene som den generelle propagandakrigen; manglende tysk finesse og organisering sammen med et vanskeligere budskap – særlig etter at den ubegrensede ubåtkrigen begynte å senke norske skip etter 1917 – gjorde at den tyske versjonen bare i liten

grad trengte igjennom i den norske offentligheten. Dette var samtidig ikke helt uten unntak. Som vi kan se fra Werenskjold og Dahlens studier av filmsensuren, lyktes blant annet tyskerne i å påvirke norsk filmsensur i stor grad.⁹¹ I hovedsak traff de tyske forsøkene imidlertid på de som alt på forhånd var positivt innstilt til Tyskland, særlig innenfor kulturfeltet, men klarte ikke å overbevise den norske opinionen utover dette. Det er ikke tvil om at det britiske påvirkningsarbeidet lyktes langt bedre i så måte. Kombinasjonen av et godt samarbeid med sentrale aktører innenfor pressen og den bredere offentligheten, et effektivt propagandaarbeid, og den tyske krigføringens påvirkning på Norge, gjorde at den norske opinionen i økende grad ble engelskvennlig utover i krigen.⁹²

Det er vanskelig å fastslå med sikkerhet i hvor stor grad norske journalister bevisst lot seg rekrutterte med det direkte formål å fremme alliert propaganda i Norge, men i reportasjer, foredrag, artikler, og bøker ser vi en tydelig positiv innstilling til de alliertes sak, og tilsvarende negativ holdning til Tyskland. Selv om dette mønsteret også gjenspeiles i aktivitetene til påvirkningsagentene som ble rekruttert for å spre tysk propaganda i Norge, var det den britiske versjonen av årsakene til- og formålet med Første verdenskrig som vant fram. Eksisterende forskning har i hovedsak forklart denne utviklingen med at norsk opinion ble påvirket av ubåtkrigens konsekvenser for Norge og norske sjøfolk, men – som vi har vist i denne artikkelen – dette kan ikke sees uavhengig av påvirkningskrigen som Tyskland og Storbritannia førte i Norge.

Noter

- 1 Se f.eks. Eksteins, 1989; Horne, 1997, 1-17.
- 2 Horne, 1997, 5; Paddock, 2004; Brazier og Brandal, 2024.
- 3 Horne, 1997; Paddock, 2004; Welch, 2014a; Welch, 2014b. Se også Werenskjold og Pedersen Dahlen, 2023, 57-115. Her er det samtidig et poeng at det er vanskelig å bruke en lukket definisjon av propaganda, gitt at dette var en tid hvor begreps innhold i stor grad var i flyt, og at man risikerer å utelukke viktige elementer dersom man anlegger en strengt avgrenset definisjon.
- 4 I størstedelen av perioden 1914-18 var det mest vanlig å snakke om Sentralmaktene (Tyskland, Østerrike-Ungarn, og deres allierte) mot Ententemaktene (Storbritannia, Frankrike og Russland). Mot slutten begynte man å omtale ententelandene som De allierte, særlig etter at USA kom med i krigen i 1917, noe som også har blitt betegnelsen i ettertid. Vi bruker derfor dette begrepet videre i teksten.
- 5 Om norsk nøytralitet, se Riste, 1965. Om de økonomiske konsekvensene, se f.eks. Keilhau, 1927 og Vogt, 1938. Om radikaliseringen av arbeiderbevegelsen, se f.eks. Bjørgum, 1996; Maurset, 1972, og Fure, 1983.
- 6 Se f.eks. Simonsen, 2014, 31-81; Ottosen, 2014, 9-30; Brandal, Brazier og Teige, 2010, og Brandal, Brazier og Teige, 2022.
- 7 Carr & Evans, 2018. Se også Bloch, Putman, og Bruke, 2015 og Wineburg, 2001. Blochs arbeid er opptatt av å skape sammenhengende historiske narrativ basert på et kritisk utvalg og tolkning av tilgjengelig materiale, som er spesielt relevant når man skal forstå propagandaens komplekse natur og dens virkning på offentligheten.
- 8 Horne, 1997; Paddock, 2004; Welch, 2014.
- 9 Welch, 2014.
- 10 Paddock, 2004.
- 11 Scott, 1998.
- 12 Griffin, 2015, 5-23.
- 13 Et interessant, men separat tema, er den voldsomme propagandaen som ble benyttet fra den amerikanske staten overfor de norsk-amerikanske miljøene i 1917-18, som i noe grad også fikk en spillover virkning i Norge i krigens siste år. Denne virket samtidig som en forsterker på utviklingen, enn som en selvstendig faktor. For mer om dette, se Brandal, Brazier og Teige, 2014; Chrislock, 1981.
- 14 Jf. Kennedy, 1989, 209-215.
- 15 Melby, 2023, 202f.
- 16 Budgen, 2014.
- 17 MacMillan, 2014, 80ff.
- 18 Budgen, 2014, 2.
- 19 Brazier, 2013, 113-15.
- 20 Melby, op.cit., 208.

- 21 Munk var Sven Elvestad og Olaf Wilhelm Erichsen, jf. Sørensen, 2004, 123.
- 22 Melby op.cit., 210.
- 23 Melby, op.cit., 212.
- 24 Budgen, 2014, 2.
- 25 Se Brandal, Brazier og Teige, 2010, 112ff; Sørensen og Brandal, 2019, 39ff; Brandal, Brazier og Teige, 2022, 110ff.
- 26 Forh. O. nr 101, 1915, 807
- 27 For en gjennomgang av denne debatten, se Brazier og Brandal, 2024, særlig ss. 32-34
- 28 Se Rosvoll, Lien og Brustad, 2015.
- 29 Se f.eks. Clarke, 2012, 404ff.
- 30 McMeekin, 2013, 363ff
- 31 Se f.eks. Hochschild, 1998, 295. For historien om nordmenns opplevelser i Kongo, se Godøy, 2010.
- 32 Förster, 2000, 14.
- 33 Horne og Kramer, 2000, 166.
- 34 Bruendel, 2017, 2.
- 35 Bruendel, 2017, 2.
- 36 Connolley, 2014, 2. Se også Horne og Kramer, 2000, 166. Eksisterende internasjonal lov i august 1914 var landkriksreglementet i Haag-konvensjonen av 1907, som sa lite om behandling av sivilbefolkningen på okkupert territorium. Et forsøk på å etablere en mer omfattende okkupasjonslov, Brusselerklæringen av 1874, hadde strandet på grunn av uenighet.
- 37 Demm, 2017, 7.
- 38 Se kap. 1. «The war for the american mind» i Kennedy, 2004.
- 39 Aftenposten (1915, 22. oktober). Den amerikanske gesandts intervention, s. 2.
- 40 Bruendel, 2017, 8. For den mest omfattende gjennomgangen av dette temaet, se Proctor, 2003.
- 41 Morgenposten (1917, 24. oktober). Mata Hari, s. 3.
- 42 Horne og Kramer, 2000, 166. Om det armenske folkemordet, se Akçam, 2018.
- 43 Frøisland, 1916, 29
- 44 Frøisland, 1916, 18.
- 45 Se f.eks. Brandal, Brazier og Teige, 2014, 69-70.
- 46 Monger, 2014, 3. Se også Bruendel, 2017, 3.
- 47 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 78-80.
- 48 Monger, 2014, 3.
- 49 Ther, 2014, 5.
- 50 Se f.eks. Brandal og Teige, 2012, 86-87.
- 51 Den tyske satsingen på ubåter for å ramme de alliertes forsyningslinjer ble først satt i verk i 1915. Den tyske flåtens nederlag i Jyllandslaget sommeren 1916 førte til at ubåtkrigen ble utvidet til å være en 'ubegrenset ubåtkrig' fra 1. februar 1917, og gjorde også nøytrale skip til krigsmål. Se f.eks. Haug, 1994.
- 52 Ther, 2014, 7-8.
- 53 Bruendel, 2017, 3
- 54 An die Kulturwelt 4.10.1914, sitert fra Eckart, 2000, 134.
- 55 Ther, 2014, 5.
- 56 Krumeich, 2016, 3.
- 57 Krumeich, 2016, 3.
- 58 Ther, 2014, 5.
- 59 Brandal, Brazier og Teige, 2014, 169.
- 60 Ottosen, 2014, 9ff.
- 61 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 177; Ottosen, 2014, 23.
- 62 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 68.
- 63 RA, R.adv., Diverse saker, D saksarkiv 1886-1956, pk. 6 straffesak mot Karl Schwartz m.fl., straffesak mot Laven, Schwartz og Thoresen, dok. 79 Mjøen til opdagelsespolitiet 11.6 1917; RA, UD, pk. 5819, P25 K-02/17, Mjelde til Ihlen 4.6 1917 og Anker til Vogt 1.6 1917.
- 64 Greve, 1982, 52.
- 65 RA, Generalstaben, IV avdeling, pk. 210 Tyske spioner 1917-18, straffesak mot Filchner m.fl., dok. 9 rapport til opdagelsespolitiet 11.9 1916.

- 66 LAS, Rigspolitichefen, Udlændigesager, nr. 7789 Ernst Harthern, rapport til Rigspolitichefen 11.3 1939; RA, R.adv., Diverse saker, D saksarkiv 1886-1956, pk. 6. Straffesak mot Karl Schwartz m.fl., straffesak mot Laven, Schwartz og Thoresen, dok. 79 Mjøen til Opdagelsespolitiet 11.6 1917, 85 rapport til Kristiania opdagelsespoliti 25.6 1917 og 96 Søhr til Sundt 6.7 1917; RA, JPD, Politikontor P, Ob saker, pk. 81 Spionsaker II 1917, Hagerup Wollebæk 31.8 1917, Harthern til Hagerup 20.9 1917, Oslo statsadvokatembete til JPD 6.10 1917, JPD til UD 10.10 1917 og R.adv. til JPD 1.12 1917 og pk. 84 Spionsaker V 1919-39, diverse brev, spesielt Huitfeldt til UD 13.7 1921; Aftenposten (1917, 24. august). Hr. Harthern, s. 1; Aftenposten (1917, 26. august). Hr. Harthern igjen. 1917, s. 4; Aftenposten (1917, 1. september). Hr. Harthern benegtelser og edstillbud, s. 3; Aftenposten (1917, 8. desember). Hr. Harthern avløres, s. 1.
- 67 Det følgende om Harthern er basert på Brandal, Brazier og Teige, 2010, 67-68.
- 68 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 68.
- 69 Brandal, Brazier og Teige, 2010, særlig s. 11ff og 67f.
- 70 Tidens Tegn (1916, 12. oktober). Siste fase i den tyske undervannskrig mot den norske handelsflaate, s. 6; Tidens Tegn (1916, 12. oktober). Utenriksministerens og pressen, s. 2.
- 71 Riste, 1965, 128 og 257; Dagbladet (1916, 11. oktober). Hr. Harthern interview, s. 1; RA, JPD, Politikontor P, Ob saker ordnet systematisk etter emne, pk. 81 Spionsaker II 1917, Pressemelding 10.10 1916 og UD til JPD 12.10 1916; LAS, Rigspolitichefen, Udlændigesager, nr. 7789 Ernst Harthern, rapport til Rigspolitichefen 11.3 1939.
- 72 RA, JPD, Politikontor, P, Ob, pk. Nr 84 Spionsaker V 1919-39, Filchner til Huitfeldt 8.9 1918; LAS, Rigspolitichefen, Udlændigesager, nr. 7789 Ernst Harthern, rapport til Rigspolitichefen 11.3 1939; RA, R.adv., Diverse saker, D saksarkiv 1886-1956, pk. 6. Straffesak mot Karl Schwartz m.fl., straffesak mot Laven, Schwartz og Thoresen, dok. 79 Mjøen til Opdagelsespolitiet 11.6 1917, 85 rapport til Kristiania opdagelsespoliti 25.6 1917 og 96 Søhr til Sundt 6.7 1917; RA, JPD, Politikontor P, Ob saker, pk. 81 Spionsaker II 1917, Hagerup Wollebæk 31.8 1917, Harthern til Hagerup 20.9 1917, Oslo statsadvokatembete til JPD 6.10 1917, JPD til UD 10.10 1917 og R.adv. til JPD 1.12 1917 og pk. 84 Spionsaker V 1919-39, diverse brev, spesielt Huitfeldt til UD 13.7 1921.
- 73 Nævestad, 2013, 28ff.
- 74 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 221-222.
- 75 Nævestad, op.cit., 39.
- 76 Nævestad, op.cit., 49f.
- 77 Roughvedt, 2013, 30-34; Nævestad, op.cit., 95.
- 78 Se Brandal og Bratberg, 2015, 43ff.
- 79 Buvarp, 2016, 83.
- 80 Sitert i Buvarp, 2016, 86. Vår oversettelse.
- 81 Buvarp, 2016, 82
- 82 NA, FO-272. Recommendations for Order of British Empire to Norwegians, s. 5f. Vår oversettelse.
- 83 NA, FO-273, British decorations for Norwegian Subjects for services during the War. Findlay to Russel, 20. Mars 1919.
- 84 NA, FO-272. Recommendations for Order of British Empire to Norwegians, s. 1. Vår oversettelse.
- 85 NA, FO-272. Recommendations for Order of British Empire to Norwegians, s. 1. s. 4-6. Vår oversettelse.
- 86 NA, FO-272. Recommendations for Order of British Empire to Norwegians, s. 1. s. 4-6.
- 87 NA, FO2-73, British decorations for Norwegian Subjects for services during the War. Findlay to Russel, 20. Mars 1919. Vår oversettelse.
- 88 Pryser, 1970.
- 89 Brandal, Brazier og Teige, 2014, 108-109. Se også Angell, 1918; Andersen, 2001.
- 90 Brandal, Brazier og Teige, 2014, særlig s. 265-278 og 326-355
- 91 Se Werenskiold og Dahlen, 2023.
- 92 Se f.eks. Simonsen, 2014, 43-45.

Litteraturliste

- Akçam, T. (2018). *Killing orders: Talat Pasha's telegram and the Armenian Genocide*. Palgrave MacMillan.
- Brazier, E. (2013). Rats and anthills. I C. Ahlund (red.), *Scandinavia in the First World War* (pp. xx-xx). Nordic Academic Press.
- Andersen, R. (2001). *Henrik Angell: En nordmann på tvers*. Aschehoug.
- Angell, H. (1918). *For Frankrigs ret og ære: Fra den franske front*. Kristiania.
- Bjørgum, J. (1996). *Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906-1918* (Doktoravhandling). Universitetet i Oslo.

- Bloch, M., Putman, P., & Burke, P. (2015). *The historian's craft*. Manchester University Press.
- Brandal, N., Brazier, E., & Teige, O. (2010). *Den mislykkede spionen: Fortellingen om kunstneren, journalisten og landssvikeren Alfred Hagn*. Humanist.
- Brandal, N., Brazier, E., & Teige, O. (2014). *De ukjente krigerne: Nordmenn i første verdenskrig*. Humanist.
- Brandal, N., Brazier, E., & Teige, O. (2022). Securing the state: The First World War and the birth of the modern surveillance state in Scandinavia. I A. Marklund & L. Skouvig (red.), *Histories of surveillance from antiquity to the digital era: The eyes and ears of power* (pp. 105-121). Routledge.
- Brandal, N., & Teige, O. (2012). The secret battlefield: Intelligence and counterintelligence in Scandinavia during the First World War. I C. Ahlund (red.), *Scandinavia in the First World War* (pp. 85-108). Nordic Academic Press.
- Brazier, E., & Brandal, N. (2024). 'Under such extraordinary circumstances': The Norwegian state's attempt at defining and controlling refugees and migrants during the First World War. I K. Ruszała (red.), *Refugees and population transfer management in Europe, 1914-1920s* (pp. 25-42). Routledge.
- Budgen, D. (2014). Literature. I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10329/1.1>
- Bruendel, S. (2017). Othering/Atrocity propaganda. I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10397>
- Carr, E. H., & Evans, R. J. (2018). *What is history?* Penguin Books.
- Chrislock, C. H. (1981). *Ethnicity challenged: The Upper Midwest Norwegian-American experience in World War I*. The Norwegian-American Historical Association.
- Clarke, C. (2012). *Sleepwalkers: How Europe went to war in 1914*. Allen Lane.
- Connolley, M. (2014). Visualization of violence. I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10169>
- Demm, E. (2017). Caricatures. I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.11023>
- Eckart, W. U. (2000). 'The Most Extensive Experiment that the Imagination Can Conceive': War, emotional stress, and German medicine. I R. Chickering & S. Förster (red.), *Great war, total war: Combat & mobilization on the Western Front, 1914-1918* (pp. 133-149). Cambridge University Press.
- Eksteins, M. (1989). *Rites of spring: The great war and the birth of the modern age*. Houghton Mifflin.
- Eriksen, T. L. (2009). Folkemord i et sammenlignende koloniperspektiv: En oversikt over en fagdebatt. *Historisk tidsskrift*, 88(3), 399-438.
- Fure, O.-B. (1983). *Mellom reformisme og bolsjevisme: Norsk arbeiderbevegelse 1918-1920. Teori-praksis* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Förster, S. (2000). Introduction. I R. Chickering & S. Förster (red.), *Great war, total war: Combat & mobilization on the Western Front, 1914-1918* (pp. 1-18). Cambridge University Press.
- Frøisland, F. (1916). *Fra Paris og Frankriges front under krigen*. Cammermeyer.
- Godøy, B. (2010). *Solskinn og død: Nordmenn i kong Leopolds Kongo*. Pax.
- Greve, T. (1982). *Spionjakt i Norge: Norsk overvåkingstjeneste i tiden før 1940*. Aschehoug.
- Griffin, R. (2015). Fixing solutions: Fascist temporalities as remedies for liquid modernity. *Journal of Modern European History*, 13(1), 5-23.

- Hagtvet, B. (1998). *Hvor gjerne vilde jeg have været i Deres sted -: Bjørnstjerne Bjørnson, de intellektuelle og Dreyfus-saken*. Aschehoug.
- Haug, K. E. (1994). «Falls Norwegen auf die Seite unser Feinde tritt»: Det norsk-tyske forhold fra sommeren 1916 til utgangen av 1917. (MA-oppgave). NTNU.
- Hayward, J. (2005). *Myths and legends of the First World War*. The History Press.
- Hochschild, A. (1998). *King Leopold's ghost: A story of greed, terror and heroism in colonial Africa*. Mariner Books.
- Horne, J. (1997). *State, society, and mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge University Press.
- Horne, J., & Kramer, A. (2000). War between soldiers and enemy civilians. I R. Chickering & S. Förster (red.), *Great war, total war: Combat & mobilization on the Western Front, 1914-1918* (pp. 153-168). Cambridge University Press.
- Keilhau, W. (1927). *Norge og verdenskrigen*. Aschehoug.
- Kennedy, D. M. (2004). *Over here: The First World War and American society*. Oxford University Press.
- Kennedy, P. (1989). *The rise and fall of the great powers*. First Vintage Books.
- MacMillan, M. (2014). *The war that ended peace: The road to 1914*. Random House.
- Maurseth, P. (1972). *Fra Moskva-teser til Kristiania-forlag: Det norske arbeiderparti og Komintern fra 1921 til februar 1923*. Pax.
- McMeekin, S. (2013). *July 1914: Countdown to war*. Icon Books.
- Melby, C. K. (2023). Norsk fremtids- og invasjonslitteratur før 1914 i et skandinavisk og europeisk perspektiv. *Historisk tidsskrift*, 102(3), 202–216. <https://doi.org/10.18261/ht.102.3>
- Monger, D. (2014). Propaganda at home (Great Britain and Ireland). I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10880>.
- Nævestad, E. (2013). *Så å si sant: Tysk propaganda i Norge under 1. verdenskrig* (MA-oppgave). Universitetet i Oslo.
- Ottosen, R. (2014). Pressens og ytringsfrihetens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig. *Pressehistorisk tidsskrift*, 22, 9-28.
- Paddock, T. R. E. (red.). (2004). *A call to arms: Propaganda, public opinion, and newspapers in the Great War*. Praeger Publishers.
- Proctor, T. (2003). *Female intelligence: Women and espionage in the First World War*. York University Press.
- Pryser, T. (1970). *Norske presseprofiler* (Vol. III). Mallingske boktrykkeri.
- Riste, O. (1965). *The neutral ally: Norway's relations with belligerent powers in the First World War*. Universitetsforlaget.
- Ridel, C. (2014). Propaganda at home (France). I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10359>.
- Rosvoll, M., Lien, L., & Brustad, J. A. (2015). 'Å bli dem kvit': Utviklingen av en 'sigøynerpolitikk' og utryddelsen av norske rom. HL-senteret.
- Roughvedt, B. (2013). *Med penn og pistol: Om politiminister Jonas Lie*. Cappelen Damm.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing like the state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.
- Simonsen, A. H. (2014). 'En jættekamp saa frygtelig...': Den første verdenskrig i to norske aviser 1914–1918. *Pressehistorisk tidsskrift*, 22, 30-81.

- Strachan, H. (2000). From cabinet war to total war: The perspective of military doctrine, 1861-1918. I R. Chickering & S. Förster (red.), *Great war, total war: Combat & mobilization on the Western Front, 1914-1918* (pp. 19-34). Cambridge University Press.
- Sørensen, Ø. (2004). *Historien om det som ikke skjedde: Kontrafaktisk historie*. Aschehoug.
- Sørensen, Ø., & Brandal, N. (2019). *Det norske demokratiet og dets fiender*. Dreyer.
- Ther, V. (2014). Propaganda at home (Germany). I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10488>.
- Van Heyningen, E. (2009). The concentration camps of the South African (Anglo-Boer) War, 1900–1902. *History Compass*, 7(1), 22-43. <https://doi.org/10.1111/j.1478-0542.2008.00562.x>
- Vogt, P. (1938). *Jerntid og jobbetid: En skildring av Norge under verdenskrigen*. Tanum.
- Welch, D. (2014a). *Germany and propaganda in World War I: Pacifism, mobilization, and total war*. I.B. Tauris.
- Welch, D. (red.). (2014b). *Propaganda, power and persuasion: From World War I to Wikileaks*. I.B. Tauris.
- Werenskjøld, R., & Dahlen, Ø. P. (2023). Politisk sensur med silkehånd: Tysk stormaktspress og norsk politisk sensur 1914–1940. *Mediehistorisk tidsskrift*, 40, 57-115.
- Wineburg, S. (2001). *Historical thinking and other unnatural acts: Charting the future of teaching the past*. Temple University Press.

Arkiv- og kildeliste

Aviser og tidsskrifter (1913-1918)

Adresseavisen.
 Aftenposten.
 Asker og Bærums Budstikke.
 Bergens Annoncetidende.
 Bergens Tidende.
 Dagbladet.
 Folkets Avis.
 Fritt Folk.
 Journalisten.
 Korsaren.
 Morgenbladet.
 Musikbladet.
 Nationen.
 Norges handels- og sjøfartstidende.
 Norske Intelligenssedler.
 Norsk Retstidende.
 Social-Demokraten/Arbeiderbladet.
 Tidens Tale.
 Tidens Tegn.
 Tyrihans.
 Ukens Revy.
 Verdens Gang.
 Veslefrikk.
 Vikingen.

Arkiv

Riksarkivet i Oslo (NRA):

Utenriksdepartementet (UD)

Legasjonen /Ambassaden i Paris

Legasjonen i London

Generalkonsulatet/Legasjonen i London

Justisdepartementet, Politikontor P

Generalstaben, Generalstabens Efterretningskontor

Statsarkivet i Bergen (SAB):

Bergen politikammer, henlagte saker 1914-18

The U.S. National Archives and Records Administration (NARA):

American Legation Christiania

National Archives (Kew):

War Office (WO)

Home Office (HO)

Foreign Office (FO)

Bundesarchiv (Freiburg)

Abteilung Militärarchiv (BA-MA)

Abteilung Deutsches Reich (BA-R)

Politisches Archiv des Auswärtigen Amt (Berlin)

Riksarkivet (National Archives of Norway) from Oslo, Norway – Vidkun Quisling inspiserer soldater.

Volunteers on the Eastern Front

Franco's Blue Division and Waffen-SS/Nordland

Abstract: *Through this case study, the article aims to contribute to research on the role of modern media in military volunteer movements during the twentieth century. During Germany's attack on the Soviet Union in June 1941, thousands of volunteer soldiers from across Europe were deployed to the Eastern Front. From Spain, the Blue Division sent 47,000 volunteers to join the German side in the fight against Bolshevism. Recruitment efforts were communicated through the state-controlled radio and press. In Sweden, recruitment to the Waffen-SS took place covertly through unofficial channels via occupied Norway. The recruitment methods show a complex picture of the motives for participating in the war. Patriotism, idealism and social conditions were interwoven with political propaganda.*

Keywords: *World War II, neutrality, recruitment, Försvarsfrämjandet.*

Fagfelleverdert

Frivilliga på Östfronten

Francos blå division och Waffen-SS/Nordland

Sammanfattning: Artiklen vill genom denna fallstudie lämna ett bidrag till forskningen om de moderna mediernas betydelse för de militära frivilligrörelserna under nittonhundratalet. I Tysklands angrep på Sovjetunionen juni 1941 deltog tusentals frivilliga soldater från olika länder i Europa på Östfronten. Från Spanien kom den blå divisionen med 47 000 frivilliga som ställde sig på tysk sida i kampen mot bolsjevismen. Rekrutteringen kommunicerades genom den statskontrollerade radion och pressen. I Sverige skedde rekrutteringen till Waffen-SS i hemlighet via det ockuperade Norge genom icke-officiella kanaler. Rekrutteringen ger en sammansatt bild av motiven att delta i kriget. Patriotism, idealism och sociala förhållanden vävdes samman med politisk propaganda.

Nyckelord: andra världskriget, neutralitet, rekruttering, Försvarsfrämjandet.

Eva Åsén Ekstrand
Fil.dr. Högskolan i Gävle
evaasen2@gmail.com

När Hitler invaderade Polen hösten 1939 och andra världskriget var ett faktum, var Spanien varken en del av axelmakterna eller de allierade. Endast ett halvår tidigare, hade generalen Franco efter tre års blodiga inbördesstrider utropat sig som segrare och förklarat Spanien som neutralt land. Övriga neutrala länder i Europa var vid krigsslutet Irland, Schweiz och Sverige.

Under mellankrigstiden hade de svenska tidningarna varit fyllda med nyheter om spanska inbördeskriget (1936–1939). Frågan om de cirka 600 svenska frivilliga som kämpade i de internationella brigaderna mot General Francos fascister, hade diskuterats i den svenska riksdagen i samband med icke-interventionspakten bland västerländska demokratier. Sverige undertecknade avtalet 1937, vilket innebar att det bland annat var förbjudet att rekrytera frivilliga. I och med att Francos styrkor hade besegrat folkfronten och maktövertagandet hade proklamerats 1 april 1939, skiftade fokus i de svenska spalterna till det annalkande världskriget.

Efter kriget skulle Spaniens påstådda, om än omstridda, neutralitet under andra världskriget hindra de allierades acceptans av Spanien, inte bara som en turistdestination utan också som medlem av FN och mottagare av Marshallhjälp. Problemet var Francos frivilliga armé, den så kallade "blå divisionen", som Franco skickade till östfronten 1941 för att kämpa sida vid sida med Hitlers styrkor mot Sovjetunionen i Operation Barbarossa, som inleddes den 22 juni 1941.¹

Eva Åsén Ekstrand er mediehistorisk orienterad mot mellankrigstiden, journalistik och spanska inbördeskriget. Skrivit avhandling om S-kvinnornas magasin Morgonbris på trettiotalet. Tidigare lektor i medie- och kommunikationsvetenskap, numera associerad med Högskolan i Gävle.

Det var inte bara spanska frivilliga soldater som slöt upp bakom Hitlers angrepp mot Sovjetunionen. Från våra nordiska länder deltog tusentals frivilliga soldater tillsammans med andra utländska volontärer. Danskar, normmän, nederländare, flamländare och svenskar skulle komma att tjänstgöra som frivilliga i Waffen-SS, medan icke-germanska volontärer, som kroater, portugiser och spanjorer, i början kom att införlivas med Wehrmacht, den reguljära tyska armén. Utsikterna att få sälla sig till den antibolsjevikiska sidan mot Sovjetunionen lockade de frivilliga soldaterna, men det fanns också andra motiv med i bilden och som lyfts fram i min text. Frågan som ställs i artikeln är hur rekryteringen av de frivilliga som sändes till östfronten gick till i Spanien respektive Sverige och hur volontärerna motiverades.

Begreppen medialisering och anti-medialisering kan här beteckna skillnaden mellan den spanska och svenska rekryteringen av frivilliga till östfronten den aktuella tiden. I det förra fallet spelade pressen och radion stor roll för rekryteringen som initierades av Franco på högsta politiska nivå. I det senare fallet var tystnad i medierna påbjuden av myndigheterna i neutralitetens namn.² Varifrån hämtade då de svenska frivilliga information om rekryteringen?

I den nordiska medieforskningen saknas i skrivande stund tidigare forskning om den spanska blå divisionen och vilken roll den spelade i den spanska inrikespolitiska propagandan. Inte heller i övrig nordisk samhällsvetenskaplig eller humanistisk forskning har den uppmärksammats. I internationell forskning har den blå divisionen däremot utgjort exempel på hur den auktoritära spanska staten kunde utnyttja medialiseringen av den blå divisionen i propagandasyfte. Artikeln vill genom denna fallstudie lämna ett bidrag till forskningen om de moderna mediernas betydelse för de militära frivilligrörelserna under nittonhundratalet.

Inledningsvis görs en beskrivning av den spanska blå divisionen med hänvisning till internationell forskning och utifrån vad som skrevs om den i svensk press. På det följer en beskrivning av rekryteringen av de svenska frivilliga som reste till Finland för att kämpa mot Stalins röda armé vid östfronten 1941, dels med hänvisning till tidigare forskning, dels utifrån rapporteringen i några svenska tidningar. Slutligen diskuteras hur de bägge ländernas frivilliga rekryterades och med vilka motiv.

Tidigare forskning

Den nordiska forskningen om frivilligrörelsen bland soldater är omfattande. Många, om inte de flesta, skildringar bygger på militärhistoriska källor om krig och hur de utvecklats sig. Intervjuer med veteraner förekommer ofta från tiden då det fortfarande var möjligt, det vill säga då det fortfarande fanns soldater med minnen från kriget. Militärhistorikern Lennart Westberg är en av de flitigast refererade sakkunniga på området. I syfte att kasta ljus över de svenska frivilligas insatser och erfarenheter i Waffen-SS intervjuade han några som fortfarande fanns i livet vid slutet på åttioalet. Deras insatser i andra världskriget var blygsamma sett ur det större perspektivet.³ Hur många som anslöt till den tyska Waffen-SS är inte helt fastställt, siffrorna varierar.⁴

Den teoretiska ledstjärnan i studien är så kallad entangled media history,⁵ en vid det här laget väl etablerad inriktning i den mediehistoriska forskningen, som inte blott inriktar sig på ett medium i ett land i taget, utan ser komplexa nätverk av relationer mellan medier, teknologi, samhälle och även enskilda aktörer som agenter för medieutvecklingen. Denna fallstudie kan sägas vara ett exempel på entangled media history.⁶

Den tyska propagandan under kriget är ett väl beforskat samhällsvetenskapligt och humanistiskt område också inom medievetenskaperna.⁷ Se den nyligen utkomna *Nordic Media Histories of Propaganda and Persuasion*, (2023). I standardverket *Att bo granne med ondskan* av historikern Klas Åmark, ges en bred överblick över den svenska regeringens och pressens förhållande till nazismen under andra

De huvudsakliga källorna till avsnittet om den blå divisionen är *Hitler's Spanish Legion, The Blue Division in Russia in WWII*, Kleinfeld och Tams (2014); *Spanska inbördeskriget*, Anthony Beevor (2006) samt *en analys av vad den svenska pressen skrev våren 2023*.⁸ I avsnittet om de svenska frivilliga utgör *Waffen-SS. Hitlers politiska soldater*, Lennart Westberg (2021) och *Svenskar i krig 1914–1945*, Gyllenhaal och Westbergs (2008) huvudsakliga källor. Främsta källan till de norska förhållandena är Sigurd Sørliets *Solkors eller hakekors* (2015).

världskriget. En oundgänglig källa för forskningen är den statliga utredningen *Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939–1945*.

Frivilligrörelsen under spanska inbördeskriget

Det kanske mest omskrivna kriget, med avseende på frivillighet bland de stridande, på europeisk botten, i modern tid, är det spanska inbördeskriget. De internationella brigaderna lockade frivilliga från världens alla hörn.⁹ Inom fackföreningsrörelsen, i synnerhet de syndikalistiska organisationerna, hjälpte man till att organisera resor till Spanien för att ansluta till kampen mot fascismen, som var på stark frammarsch i hela Europa, inte bara i Spanien, Italien och Tyskland. Den hotfulla stämningen var övertygande och "äntligen fick vi chansen att göra något för att kämpa mot fascisterna", som en frivillig svensk uttryckte det.¹⁰ Inbördeskriget i Spanien blev den tydligaste platsen för motståndet mot fascismen i Europa. Rekryteringen i Sverige sköttes via muntliga kontakter på partimöten, i ungdomsklubbar och sjömansklubbar i olika kommunistiska eller syndikalistiska organisationer.¹¹ De flesta svenskar var arbetare och sjömän. Komintern (Kommunistiska Internationalen) var pådrivande. I Stockholm och Göteborg öppnades "maskerade rekryteringskontor".¹² Eftersom det var straffbart att värva frivilliga, så försiggick all rekrytering i det fördolda och i största hemlighet.

På francosidan var det kampen mot Stalin och den internationella bolsjevismen som de utländska frivilliga drevs av.¹³ Totalt över 26 000 tyska Wehrmachtsoldater deltog. Antalet ryska soldater har uppskattats till endast 3 000, men de utgjordes av officerare på nyckelpositioner.¹⁴ Från Sverige har knappt tioalet individer som slogs på francosidan identifierats. Beträffande rekryteringen gjordes inte några synliga ansträngningar i pressen.

Den 1. april 1939 utropade diktatorn Franco sig som segrare och ett nästan 40 år långt fascistiskt styre inleddes. Varken brittiska eller andra europeiska länders företrädare skulle komma att besöka Spanien på 40-talet under de rådande omständigheterna och grannlandet Frankrike stängde sina gränser efter kriget 1946.¹⁵ De västeuropeiska demokratierna motsatte sig ett spanskt medlemskap i NATO på grund

av den roll Spanien spelat under kriget. Landet hade de facto deltagit med 47 000 soldater i den blå divisionen, på samma sida som den tyska krigsmakten på östfronten.¹⁶

Den blå divisionen i svensk press

Den blå divisionen förekommer ytterst sporadiskt i den svenska pressen. En sökning i databasen Svenska dagstidningar, Kungliga biblioteket, gav våren 2023 inte mer än drygt 90 träffar på söktermen "den blå divisionen".¹⁷ Frågan som har ställts till pressmaterialet är vilken bild av berättelsen om de spanska frivilliga soldaterna i den blå divisionen som framträder. Syftet är rent deskriptivt. Nedan följer i kronologisk ordning hur den blå divisionen framställdes i den svenska pressen och vilken roll den spelat i tidigare forskning.

Endast när det hänt något av intresse inom andra områden, till exempel när neutralitetsfrågan diskuterades i det engelska underhuset efter 1943, omtalas den blå divisionen. Fram till slutet av andra världskriget 1945 har 40 artiklar av varierande storlek publicerats, från några rader till flera spalter.¹⁸ Efter krigets slut publicerades endast några få varje årtionde, fram till sjuttioalet då den blå divisionen dyker upp i några artiklar i samband med rapporter om fascistiska hyllningar till Franco. Delvis med anledning av den våldsamma repressionen och dödsdomarna från staten mot den baskiska oppositionen och motståndsrörelsen, delvis på grund av Francos dåliga hälsa och att hans dagar var räknade.

Innan general Francisco Francos död 1975 ledde växande protester mot det brutala förtrycket av spanjorer som stått på den republikanska sidan under inbördeskriget, och särskilt elimineringen av baskiska motståndskämpar, till uppmaningar om en resebojkott mot Spanien i Sverige.

Den 23 februari 1981 gjordes ett kupp försök i Madrids parlament som leddes av en före detta soldat i den blå divisionen, vilket ledde till ett par nyhetsartiklar. Därefter ingenting förrän en bit in på 2000-talet då det dök upp några texter om den blå divisionen.

Det första omnämmandet i den svenska pressen var en liten notis om att en General Barron utsetts till den nya ledaren för den blå divisionen.¹⁹ Informationen är knapphändig och tämligen meningslös om man inte vänder sig till andra källor. I standardverket *Hitler's Spanish Legion, The Blue Division in Russia in WWII* klarnar bilden.

Redan när nyheten om Tysklands marsch mot Sovjet inleddes i juni 1941 hade glädjescener utspelats på Madrids gator av Francoanhängare. Utrikesminister Serrano Suñer fångade upp stämningarna i staden och tog till orda från falangistpartiets balkong med ett brandtal: Ryssland är skyldigt! Både till det spanska inbördeskriget och till mordet på José Antonio Primo Rivera, grundaren av falangistpartiet! Den pro-fascistiska folkmassan ropade "Arriba España! Viva Franco!"²⁰ Nu var stunden kommen för Franco att återgälda den hjälp han fått under det spanska inbördeskriget.²¹ Operation Barbarossa var sedan länge känd av Franco och hans ministrar, som i hemlighet hade kommit överens med den tyska utrikesministern Ribbentrop och Hitler om att bistå Tyskland.

En intensiv rekrytering av frivilliga satte i gång. Många hörsammade stridsropen, kamp mot bolsjevism och kommunism. Under inbördeskriget två år tidigare hade den ryska Komintern organiserat de internationella brigaderna, som slogs för att försvara republiken, men utan framgång. De interna stridigheterna mellan kommunisterna, anarkisterna, fackföreningarna och socialister hindrade en gemensam front. Att lägga skulden på Ryssland var logiskt.

Den blå divisionen bestod av frivilliga från hela landet som via statskontrollerad radio uppmanades att ansöka om tjänst i kampen. Urvalet av rekryterna avgjordes från högsta militära organ. Franco var angelägen om att de frivilliga som reste i väg, skulle vara tränade yrkessoldater och befäl och inte blott ideologiskt styrda av falangistpartiet. Risken fanns annars att otåliga soldater skulle bilda egen milis och ansluta till Waffen-SS. Valet av professionella soldater säkerställde att enheten skulle prestera sitt bästa

Soldater från den blå divisionen beger sig till östfronten. Källa: <https://www.hermandadnacionaldivisionazul.es>

i strid under spansk flagg.²²

För många som anmälde sig frivilligt var det tysk-ryska kriget en fortsättning av deras eget inbördeskrig, som för många innebar ett försvar av kristendomen mot ateistisk kommunism. Många rekryter var arbetslösa falangister och Franco-anhängare som hade suttit fängslade av republikanerna under det spanska inbördeskriget, desto fler var tränade och erfarna militärer som såg det som ett steg i karriären. Många var universitetsstuderande, de flesta var medelklass, vilket var i överensstämmelse med falangistsympatisörerna generellt. Anslutningen såg olika ut i regionerna, i Madrid anmälde sig fyra gånger så många som behövdes, medan det fattades frivilliga i Kataloniens största stad Barcelona, där självständighetsrörelsen visavi centralstyret i Madrid var – och är – stark.

Med röda kepsar som bars av Carlisterna under inbördeskriget, blå skjortor i färgen på Falangisterna och bruna khakibyxor som bars av Afrikanska legionen under inbördeskriget, symboliserade deras uniform den blandade sammansättningen av soldater på nationalisternas sida i inbördeskriget. Skjortorna gav namn åt den frivilliga blå divisionen.

När divisionen anlände till Berlin hösten 1941 bestod den av lite över 18 000 officerare, underofficerare och soldater.²³ Ankomsten hade försenats. I *Falu Länstidning* den 22 augusti spekulerades det i en liten faktanotis om det kanske hade något att göra med att spanjorerna inte ville avlägga eden till Hitler. Deras ledare, "El Caudillo" (Ledaren på spanska), var ju Franco, inte Hitler.

Två faser i Spaniens utrikespolitik

Utvecklingen av Spaniens utrikespolitik och deltagande i andra världskriget har beskrivits i två faser: den första perioden under Serrano Suñer – utrikesminister tillika sekreteraren för det fascistiska partiet – när Franco hade förklarat Spanien neutralt enligt ett beslut i september 1939.²⁴ Han ändrade senare till ett "icke-stridande" land. Det skedde den 12 juni 1940 i samband med ett möte med Hitler i den franska staden Hendaye.²⁵

En av Francos välkända biografier, Paul Preston, beskriver hur mötet mellan Franco och Hitler lade grunden till en långlivad myt om Francos storhet som användes i den spanska propagandan: att Franco hade lurat Hitler och därmed lyckats hålla Spanien utanför världskriget. Argumentet användes apologetiskt både av de allierade efter kriget och i Spanien när den interna oppositionen mot Franco växte.

De förra ville införliva Spanien i den antikommunistiska fronten under kalla kriget och var beredda att bortse från hur landet hade försett Tyskland med – utöver den stridande enheten den blå divisionen – u-båtar, radarutrustning, flygspaning, spionage och export av värdefulla råvaror. Man var också beredd att blunda för den gentemot de allierade fientligt inställda pressen, som låg helt under Francos kontroll.

Kritiken inom den interna oppositionen i Spanien bemöttes med att Franco trots allt hade förutsett hur kriget skulle sluta och på ett närmast gudomligt sätt lyckats hålla Spanien neutralt.

Den andra fasen började den 3 september 1943, när det stod klart att den tyska armén hade misslyckats på östfronten och Franco beslutade att återkalla den blå divisionen. Vid den tiden hade Franco också beslutat att återta den officiella ståndpunkten som ett neutralt land, och Suñer hade ersatts av Francisco Jordana, "en pro-allierad" politiker.²⁶

Radio- och filmpropagandan i Spanien

Ända sedan Suñer hade förtrollat radiolyssnare våren 1941 med ett tal i Radio Nacional España (RNE) om ett "korståg" mot kommunismen, hade tusentals anmält sig för att tjänstgöra i den blå divisionen.²⁷ Hans retorik om att "Ryssland var skyldigt" appellerade förmodligen inte bara till francoanhängare. Även inom de republikanska leden fanns de som hävdade att Sovjetunionen och Komintern, som organiserade och stöttade bildandet av de internationella brigaderna under inbördeskriget, bar skulden till att folkmilisen hade splittrats så att försvaret av demokratin omintetgjorts.

Efter ett par dagar hade 18 000 personer anmält sig, och den 12 juli 1941 lämnade de första enheterna Madrid. RNE rapporterade händelsen med starka patriotiska övertoner. Dagliga sändningar från RNE och utländska radiostationer som Radio Berlin, syftade till att stärka soldaternas stridsanda och bland annat motverka den republikanska propagandan som sändes via BBC, samt skapa acceptans bland lyssnarna i Spanien.²⁸

Ledaren för falangistkvinnornas organisation, Celia Giménez, intervjuade soldater som skickade hälsningar till familjerna i Spanien. På skivor som spelades in och skickades till fronten presenterade mödrar sina kärleksfulla hälsningar inför en publik, vars applåder och rop sändes till de lyssnande soldaterna. I juli 1943 noterades det i *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* i några rader att den blå divisionen hade avlösts, att över tusen frivilliga i en ersättningskår hade skickats till fronten. Men mot slutet av 1943, när det blev klart hur kriget skulle sluta, hade radioprogrammen som var riktade till den blå divisionen redan tystnat.²⁹

I biografierna var det obligatoriskt att visa de dokumentära journalfilmer som producerades av det statliga "No-Do" (förkortning av sp. *Noticiarios y Documentales Cinematográficos*).³⁰ De producerades veckovis mellan januari 1943 och november 1975, då Franco dog. Sammanlagt omkring 2 000 filmer visades före föreställningarna i biografierna.

Bilden till vänster: Första numret av No-Do, januari 1943. På repertoaren (min översättning): "Jul, sport, mode, europeisk autotarki, Argentina, Ungern, Blå Divisionen, Toledo, London, Japan. Krigsfronter: tyska spaningstrupper i Kaukasus. Strider i den sovjetiska frontens centrala sektor". Källa: Quevedo och García (2016). Bilden till höger: "Ära åt den blå divisionen". FLECHAS Y PELAYOS, POR EL EMPERIO HACIA DIOS, var en barn- och ungdomstidning som var knuten till Falange Española och som gavs ut varje vecka mellan 1938 och 1949 som en del i den inhemska propagandan. Källa: Lucía Ballesteros Aguayo (2016).

Franco's skeptiska inställning till moderna medier som television illustrerar hans protektionistiska, ärkekonserverna hållning när det gällde normer och värderingar. Med tanke på sin egen ideologiska bakgrund skulle han föredragit "ett isolerat Spanien utan television, en fästning av uråldriga värden, i linje med kampen mot 'Internationell kommunism och frimurarliberalism'".³¹

Men radion och biograferna var de kanaler som hela befolkningen hade tillgång till och fungerade som välfungerande megafoner för den inhemska propagandan. Det kostade inte många pesetas att gå på bio och radioapparater fanns i varje by. Varje föreställning inleddes med att publiken stående lyssnade till den nationella hymnen.

"Icke-ingripande"

Englands ambassadör i Madrid, Sir Samuel Hoare, träffade Franco i staden Coruña för att diskutera framtida vänligare relationer i augusti 1943. Man förväntade sig att Hoare skulle uttrycka Englands missnöje med Spaniens politik hittills: "Spanien är inte ens neutralt. Den blå divisionen kämpar i icke-interventionens förbannade namn på östfronten", citerade Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT) från New Chronicle den 20 augusti.

Lika lite som Tyskland och Sovjetunionen kunde betraktas som icke-ingripande i spanska inbördes-

kriget kunde Spanien hävda icke-ingripande under andra världskriget. *Arbetet* analyserade resultaten av ambassadörens besök i Coruña några dagar senare, den 27 augusti 1943: "Det är tillfredsställande att höra från den spanska sidan att samtalen resulterade i att man nådde en överenskommelse i princip." Under mötet hade skillnaden mellan neutralitet och ett icke stridande land diskuterats, det senare var vad Spanien hade hävdat. Trots att den blå divisionen obestridligen kämpade för Tyskland på Moskvafronten.

I början av september kapitulerade Italien efter att allierade trupper landat på Sicilien. Kommunistiska *Norrskensflamman*s signatur Tyko ironiserade över nyheten. Ödet hade gett Spanien i uppdrag att kämpa för den västerländska civilisationen, och därför hade Franco skickat den blå divisionen till östfronten. På så sätt befann sig Spanien i samma situation som Finland; inget av de bägge länderna var inblandade i det stora kriget, men de kämpade med Hitler (!).

Relationer med förhinder

Utrikesminister Eden hade förklarat att den blå divisionen var en av de frågor som återstod att lösa. Så länge den fortsatte att strida på tysk sida på östfronten var det ett allvarligt hinder för mer hjärtliga spansk-engelska relationer. *Söderhamns Tidning* rapporterade på ett neutralt sätt om diskussionen i underhuset.³² Eden svarade på frågor om den blå divisionen "som en irritation", och underströk att den likabehandling av stridande länder som Franco proklamerade som Spaniens politik, måste genomföras i praktiken.

Efter jul citerade *Norrskensflamman* från *Daily Herald* att "... den blå divisionens spillror" hade dragits tillbaka. "Nu börjar han [Franco] spekulera om de allierades seger och letar efter möjligheter att ställa sig på Förenta Nationernas sida".³³

Dagen efter analyserade signaturen Ron i *Svenska Dagbladet* situationen i Madrid under rubriken "Fortfarande oro i Spanien. Generaler vill ha monarkin."³⁴ Franco hade upplöst Falangen som ett politiskt parti och, tillsammans med återkallandet av den blå divisionen, sågs det mer som ett försök att lugna de otåliga massorna i landet än som en verklig förändring inom regimen.

På nyåret 1944, rapporterade *Dagens Nyheter* via telegram från Reuter att spanska soldater från den blå divisionen fortfarande stred på östfronten, trots att Franco hade kallat tillbaka nio tiondelar av dem.³⁵ Rapporten om att soldater i den blå divisionen hade blivit tillfångatagna på östfronten förnekades i Madrid, inga spanjorer kämpade på den ryska fronten. Alla kallades hem. Den brittiska regeringen, som hade lyssnat mer på Moskva, lämnade en protest till den spanska regeringen om att soldater som fortfarande var närvarande vid fronten ansågs vara en "otillfredsställande och icke-neutral handling". Med den blå divisionen befann sig Franco i en besvärlig situation mellan axelmakterna och de allierade när kriget lutade mot en allierad seger.

Delsammanfattning: De frivilliga i den blå divisionen rekryterades via radio och andra publika kanaler. Besvikelsen över utgången av inbördeskriget två år tidigare bottnade i olika erfarenheter beroende på vilken sida man befann sig. Anhängarna till Franco hörsammade stridsropet Ryssland är skyldigt! och anmälde sig som frivilliga. Spaniens ära skulle räddas.

Mängden internationell forskning och litteratur om den blå divisionen överensstämmer inte med dess relativt ringa betydelse för hur andra världskriget utvecklade sig. Dess betydelse låg i stället främst i den inhemska propagandan. Francos ambition med den blå divisionen var otvivelaktigt att med denna som sitt verktyg främja en känsla av nationell identitet för att överbrygga de sociala och politiska klyftorna som hade underblåst inbördeskrigets fientligheter. Att lyfta fram soldaternas ansträngningar vid fronten – genom bland annat radioutsändningar – var ett sätt för Franco att stärka den nationalism han trodde kunde förena spanjorerna.

Rekryteringen av nordiska frivilliga till östfronten i svensk press

Samtidigt som rekryteringen till den blå divisionen initierades av Francoregimen, sommaren 1941, uttrycktes i Berlin en stark önskan om att Sverige skulle ansluta till axelmakterna och svenska soldater skulle ansluta till Waffen SS. För Hitler och Himmler var de nordiska frivilliga soldaterna av särskilt intresse, de skulle tillsammans med de tyska soldaterna och det tyska folket manifesteras föreställningen om ett framtida pangermanskt rike när kommunisterna var besegrade. Från västra till östra Europa ett "Pan-Germanic National Federation" under tyskt styre.³⁶

Svenska regeringen avböjde bägge önskemålen. Endast frivilliga som begav sig till den finsk-ryska fronten var tillåtna. Många av de svenska volontärerna begav sig därför på egen hand till Norge för att enrollera sig. De ungefär 75 svenska frivilliga som deltog i striderna var placerade i Division Nordland. Den andra nordiska divisionen som ingick i Waffen SS var Division Wiking. Sammanlagt kom knappt 200 svenska medborgare att bära tysk uniform under andra världskriget.³⁷

Veteraner från Vinterkriget 1939–40

Flertalet av de svenska frivilliga hade deltagit i Vinterkriget, Finlands krig mot Sovjet 1939–1940 och var beredda att åter ta upp striden för Finlands sak. Andra frivilliga hade släktingar som motiverade dem. Vissa, omkring hälften, var medlemmar i nationalsocialistiska partier, andra var erfarna underofficerare och soldater som anslöt sig av närmast idealistiska skäl för att hjälpa broderfolket. Den tyska propagandan om ett framtida mäktigt stortyskland lät också lockande för många.³⁸ Den 22 juni 1941, då Operation Barbarossa inleddes, var det förbjudet att rekrytera frivilliga soldater till Waffen-SS i Sverige. Men det skulle visa sig att det hade pågått i hemlighet under lång tid. Avslöjandet kom den 26 augusti i en artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning (GHT)*.

Åren innan, i december 1939 efter Sovjetunionens angrepp på Finland, bildade Svenska Frivilligkåren en särskild Finlandskommitté.³⁹ I det som kommit att kallas Vinterkriget tjänstgjorde omkring 8 000 frivilliga soldater från Sverige under devisen "Finlands sak är din – kom med i Frivilligkåren".⁴⁰ Vinterkriget tog slut 1940 och Finland fick avträda Karelska näset och delar av Lappland. De frivilliga skickades hem utan att kunnat "göra någon insats av värde".⁴¹

När möjligheten att få fullgöra sina intentioner öppnade sig sommaren 1941, var vissa av de finlandsfrivilliga redo att anmäla sig till Waffen-SS. Av Svenska Frivilligbataljonens (SFB) drygt 800 frivilliga utgjordes uppskattningsvis en fjärdedel av svenska nazister, medlemmar i Svensk Socialistisk Samling (SSS) under partiledaren Sven-Olov Lindholm.⁴²

I Tyskland hade Himmler etablerat infanteridivisionen Wiking för de germanska rekryterna, det vill säga soldater från de nordiska länderna inklusive nederländare och flamländare. De skulle bilda en renrasig, arisk armé i det kommande pangermanska riket, stortyskland, enligt Himmlers framtidsvision. Sedermera uppdelades Wiking i flera divisioner, Nordland för de norska frivilliga och Frikorps Danmark för danskarna.

Rekryteringskampanj

Sommaren 1941 stod det alltså klart att det förekommit en rekryteringskampanj även i Sverige både via tyska agenter och det tyskvänliga Försvarsfrämjandet, som var en av flera sammanslutningar inblandade i värvning av frivilliga till Waffen-SS.⁴³ "Den stora omfattning denna värvning fått förefaller vara förklaringen till att frivilligvärvningen till Finland så att säga stannat av", skriver *GHT* den 26 augusti 1941.⁴⁴

Enligt det statligt inrättade Informationskontoret inom den svenska säkerhetstjänsten rapporterades efter kriget att Sverige hade varit utsatt för en intensiv tysk propaganda. Löpande gavs råd till frivilligaspiranter om hur de bäst kunde ta sig över gränsen till Norge. Waffen-SS hade kontor i Oslo, Helsingfors

och Köpenhamn, öppna för svenska aspiranter.⁴⁵ Den tyska Turistbyrån satte bland annat upp skyltfönster på Kungsgatan 16–18 i Stockholm, avsett för propaganda.⁴⁶

Inför "Korståget mot Sovjet-Ryssland" diskuterade turistbyråns chef, Bernd von Gossler i en skrivelse till Berlin, om inte Sverige borde räknas in bland de europeiska stater som deltog i kampen mot bolsjevismen, eftersom "även svenska frivilliga ta aktiv del i striderna i Finland".⁴⁷ Frågan var komplicerad, om Sverige inte nämndes skulle de få frivilliga och deras anförvanter, samt extremhögern, bli sårade [sic]. Och "Om Sverige medtages i uppräknningen, riskerar man en kraftig reaktion från regeringens pressorgan och måste eventuellt räkna med att svenska utrikesdepartementet via vår legation kommer att fordra att hela fönstermontaget borttages."⁴⁸ Hur reagerade då pressen?

Genom att söka på nyckelorden Försvarsfrämjandet, Waffen-SS och Nordland har jag inhämtat en preliminär bild av intresset för frivilligfrågan i pressen under året. När Nordland-bataljonen upprättades i januari fick den betydligt mer uppmärksamhet i den svenska dagspressen än mot slutet av året (Fig 1). Under våren avtog den märkbart, för att nästan försvinna ur spalterna under hösten.

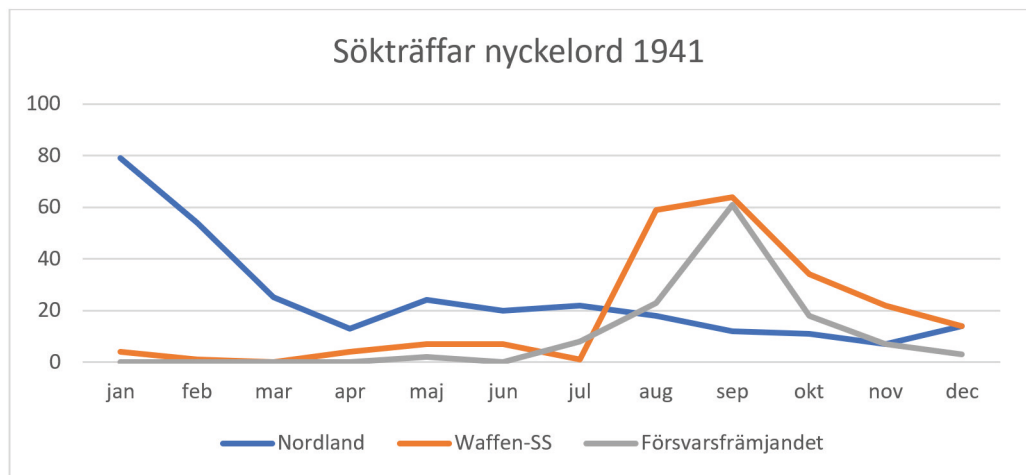

Fig 1: Antal träffar på nyckelorden Nordland, n=559, Waffen-SS, n=221 och Försvarsfrämjandet, n=130; under år 1941. Källa: Svenska tidningar, KB, april 2024.

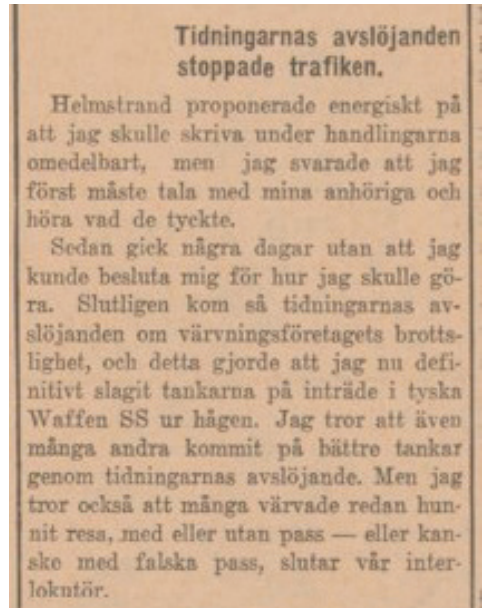
I juli och augusti uppdagades den hemliga rekryteringen till Waffen-SS som skett genom Försvarsfrämjandet och skandalen blev ett faktum. Efter kritiken i svensk press meddelade försvarsminister Sköld den 1 september att utresetillstånd endast skulle beviljas dem som sökte till tjänstgöring i finska armén⁴⁹. Av grafen kan man sluta sig till att Waffen-SS inte självklart nämndes i Nordland-sammanhang.

I vilken mån frivilligfrågans exponering i den svenska pressen påverkade rekryteringen är en öppen fråga. En intervju med en man som trodde sig kunna lösa sina ekonomiska problem som frivillig rekryter ger en antydning om att det kanske inte var helt betydelselöst vad pressen skrev. Se urklipp nästa sida.

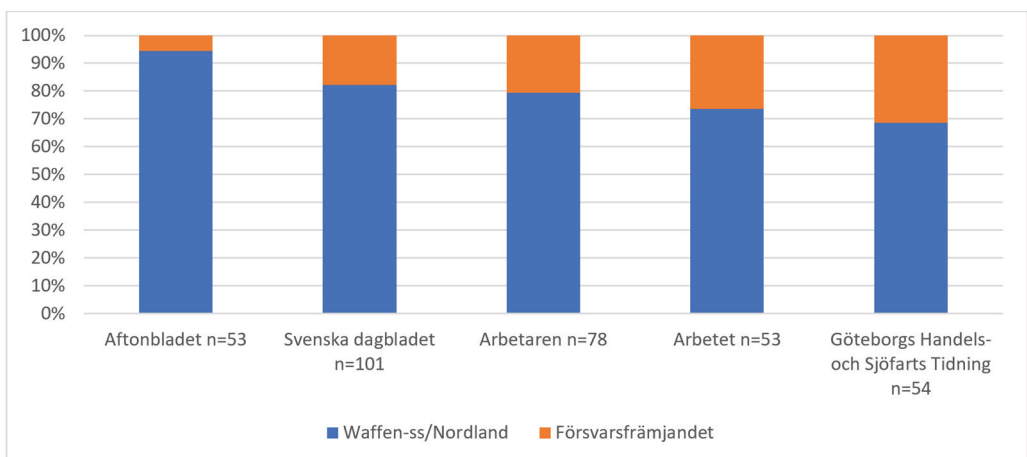
Intresset för frivilligfrågan varierade i pressen, störst i storstadspresen, rekryteringen var koncentrerad till Stockholm, och minst i landsortspresen. I fem utvalda storstadstidningar representerande olika politiska tendenser, från vänster till höger, och med utpräglade förhållningssätt visavi Tyskland under året framgår också att antalet sökträffar varierar.

Det begränsade urvalet spänner över hela fältet från vänster- till höger-tidningar, med spridningsområde i landets tre storstäder och med någorlunda jämförbara upplagor sett till spridningsområde.⁵⁰ *Arbetaren*, Stockholm, syndikalist, anti-nazi; *Arbetet*, Malmö, soc.dem, kritisk; *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning*, liberal, anti-nazi; *Svenska Dagbladet*, Stockholm, moderat höger, och *Aftonbladet*, Stockholm, liberal med höger-tendens, pro-nazi. Det ska framhållas att beskrivningen nedan inte vilar på en sedvanlig innehållsanalys (content analysis), utan urskiljer belysande exempel på hur frivilligfrågan framställdes efter en översiktlig genomläsning av drygt 300 artiklar och notiser (Fig 2). Artiklar och notiser om Waffen-SS och Nordland handlade om hur rekryteringen fortskred och hur trupperna förflyttade sig, medan artiklarna om Försvarsfrämjandet rörde sig om värnningsskandalen.

Fig 2 (under): Staplarna är ordnade i stigande/fallande skala efter antalet träffar på sökorden, ej efter politisk tendens på höger-vänsterskalan. Observera att antalet träffar (kvantitet) varken beskriver omfattningen (spaltutrymme) eller innehållet (kvalitet). Sökningen på Aftonbladet gav färre träffar på Försvarsfrämjandet än Göteborgs Handels- och Sjöfarts- Tidning, som avslöjade värnningsskandalen.

Arbetaren 30. augusti 1941. Saxat från en intervju med en frivillig aspirant: "Slutligen kom så tidningarnas avslöjanden om värnningsskandalen, och detta gjorde att jag nu definitivt slagit tankarna på inträde i tyska Waffen SS ur hågen. Jag tror att även många andra kommit på bättre tankar genom tidningarnas avslöjande. Men jag tror också att många värvade redan hunnit resa, med eller utan pass — eller kanske med falska pass, slutar vår interlokutör."

Norska rekryterna till Tyskland bli SS-män.

Stora förmåner: statstjänst eller gårdar. — Quislings plan väcker stort uppseende.

OSLO, måndag. (A3)

Vidkun Quislings meddelande i radio på söndagskvällen, att ett regemente Nordland med norskt manskap skall upprättas inom tyska krigsmakten har som man kan förstå väckt oerhört uppseende i hela Norge.

Fritt Folk, Nasjonal Samlings organ, publicerar i dag några närmare detaljer om detta nya regemente, varav bl. a. framgår att det skall tillhöra den underavdelning av de nation-socialistiska förbanden, som bära namnet Waffen-S. S.

Dess namn blir Standarte Nordland, och det ska i Tyskland förläggas till sådana trakter, som påminna om norsk natur. Som frivilliga kunna anmäla sig "unga norrmän av arisk ras" i åldern mellan 17 och 23, eventuellt 25 år, och som "andligen och kroppsligen äro fullt utrustade i överensstämmelse med reglerna vid S. S. samt äga god och fast karaktär och icke äro bestraffade". Endast ogifta kunna anmäla sig.

De som anmäla sig, ha att välja på en tjänstetid av 1, 2 eller 4 år. Den som låter värra sig för ett års tjänst, kan rekapitulera för 1 eller 3 år. Den som

efter ett års tillfredsställande tjänst icke rekapitulerar, får ett intyg, som ger honom rätt att anställas i norska statens tjänst. Den som så önskar får återgå till sitt civila yrke. Den som avgår efter två års tjänst får tyskt medborgarskap, men måste därför icke sitt norska.

Den som under sin tvååriga tjänstetid deltar i kriget, får dessutom ett dokument, som berättigar honom att erhålla en bebyggd gård på 250 till 300 mål (35—30 har).

Han kan göra anspråk på sin rätt, så snart han kan visa, att han har jordbruksutbildning. Saknar han sådan, skall han beredas möjlighet till kostnadsfri utbildning. Den som tjänar i fyra år får rätt till samma förmåner som den som tjänar i två år och deltar i kriget. Även de som tjäna i två eller fyra år få, om de så önska, rätt till anställning i norsk statstjänst. De som återgå till sina civila yrken kunna räkna på norska och tyska statens stöd. För de frivilliga gälla samma lönerogler som för andra anställda i tyska armén. Anmälningar kunna ställas till rikskommissariatets avdelningar i Norge eller direkt till Tyskland. — Bulls.

Norskt regemente i Tyskland.

Quislingupprop: "Våra fäder erövrade England."

(Från Sv. D:s korrespondent.)

SVENSK-NORSKA GRÄNSEN, söndag. Ett norskt regemente skall, enligt vad som meddelas i måndagens osetidningar, uppställas i Tyskland och insättas i kampen mot England. Quisling riktar en appell till "alla nationellt sinnade norrmän" att anmäla sig i regementet, som skall beta Regimentet Nordland.

Av fri vilja ha vi i Norge, säger Quisling, tagit detta initiativ och begärt att få uppstå ett regemente på tysk botten för att skuldra vid skulderna göra en aktiv insats i det germaniska förbundet. "Våra fäder erövrade en gång England och gjorde en betydande insats i världen."

Vem som skall bli chef för regementet är ännu ej bestämt, men enligt vissa, icke bekräftade uppgifter, skulle Quisling själv föra kommandot. Emellertid är det ovisst, om han kan lämna Norge på grund av den roll han spelar i det inrepolitiska sammanhanget. En väldig propagandas för rekryteringen av det norska regementet till Tyskland kommer nu att startas av Nasjonal Samling.

Vä: Aftonbladet 13 januari 1941. "Norska rekryterna till Tyskland bli SS-män. Stora förmåner: statstjänst eller gårdar. — Quislings plan väcker stort uppseende." Hö: Svenska Dagbladet 13 januari 1941. "Ett norskt regemente skall /.../ uppsättas i Tyskland och insättas i kampen mot England."

Regemente Nordland

Det tyskvänliga *Aftonbladet* följde utvecklingen av Nordland under hela året med notiser och korta artiklar. Däremot var frågan om Försvarsfrämjandets inblandning i den olagliga rekryteringen av frivilliga inte alls lika uppmärksammas (Fig 2, side 45).

En utförlig beskrivning av hur frivilliga norrmän skulle rekryteras till Nordland publicerades i *Aftonbladet* den 13 januari 1941. Källan var *Fritt Folk*, National samlings organ. Utifrån den detaljerade beskrivningen skulle man tro att den i lika hög grad var riktad till svenska frivilliga genom *Aftonbladets* försorg. Texten kunde vara tagen ur en värvningsbroschyr: "Som frivilliga kunna anmäla sig unga norrmän av arisk ras, i åldern mellan 17 och 23, eventuellt 25 år, och som andligen och kroppsligen äro fullt utrustade i överensstämmelse med reglerna vid S.S. samt äga god och fast karaktär och icke äro bestraffade". Endast ogifta kunna anmäla sig."

Fördelarna som kunde uppnås var inte ringa: "Den som under sin tvååriga tjänstetid deltar i kriget ... berättigar honom att erhålla en bebyggd gård på 250 till 300 mål (25—30 har)". Den som saknade ändamålsenlig utbildning skulle få en sådan gratis. En garanterad tjänst inom norsk statstjänst eller återgång till det civila yrket efter avslutad tjänstgöring var också möjliga alternativ. Artikelnen den 13 januari följdes

av notiser om hur rekryteringen fortsatte och vilka olika motiv som rekryterna hade. Bland de många som sökte till Nordland enligt *Aftonbladet*, var påfallande många akademiker, huvudsakligen medicinare som anmälde sig till sjukvårdstrupperna och många skrev på för fyra år. Samma dag som *Aftonbladet* skrev, publicerade högerorienterade *Svenska Dagbladet* en okritisk artikel om Quislings initiativ. (Bilde, side 46).

Den syndikalistiska, anti-fascistiska *Arbetaren*, som hade följt det spanska inbördeskriget från första dagen i juli 1936 genom redan ditresta journalister och andra frivilliga, noterade under våren att Nordland etablerats, vilket blott ledde till sarkastiska kommentarer. Socialdemokratiska *Arbetet* med utgivningsort Malmö konstaterade att uppropet "väckt stor uppmärksamhet och man kan gärna tillägga stor harm" i Norge.

Redaktör Segerstedts hänfulla attityd till Hitler redan när han tillträdde som rikskansler 1933, upprätthölls fortsättningsvis i den liberala och kritiska *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning*. I olika notiser raljerades det över Quislings retorik i rekryteringen, till exempel: "Quisling vill 'återupprätta vapenåran' Standarte Nordland skall göra 't'". Ett slarvigt, vardagligt talspråkbruk i *GHTs* rubrik tog udden av det djupa allvar som Quislings tal till soldaterna ville förmedla.

Dagen efter att Operation Barbarossa inleddes meddelade *Aftonbladet* att regementet Nordland deltog vid finska fronten. Många av svenskarna hade erfarenhet av finska vinterkriget 1939–1940, då Finland hade förlorat vissa områden till Sovjet, och nu ville "avsluta arbetet".⁵¹ Var det således tillåtet att anmäla sig som frivillig för tjänstgöring i Finlands försvar mot Sovjets angrepp, men icke till Nordland? Ja. I *Svenskar i krig* reder författarna ut begreppen:

"Finland gick inte i allians med Tyskland utan nöjde sig med att koordinera sina militära operationer mot Röda armén med Wehrmacht. Detta kallades för vapenbrödrskapet. Men denna 'detalj' var oväsentlig för många svenskar. Dessutom deltog Finland i operationer öster om den gamla riksgränsen. Därmed blev den svenska allmänhetens inställning till att hjälpa Finland mindre entusiastisk än under vinterkriget."⁵²

Värningskandalen Försvarsfrämjandet

Den 26 augusti avslöjade *GHT* i ett stort reportage hur Försvarsfrämjandet, under falska förespeglningar om att svenska staten stod bakom, förmodligen värvat över tusen frivilliga soldater till Waffen-SS.⁵³ Artikeln avslöjar vilka adresser som de hågade med äventyrslystnad, av ekonomiska eller andra skäl, kunde uppsöka i Stockholm. De möttes av uniformerade personer som lotsade dem genom proceduren och gav instruktioner.

Några pass eller annan dokumentation var inte nödvändig. I ansökan informerades att värvningen gällde den tyska krigsmakten i Finland i kampen mot bolsjevismen. Allt omgärdat av hemlighetsmakeri, ett tystnadslofte skulle också avgivas. Ett av argumenten var att i ett kommande Europa kunde det vara en hederstitel att ha tillhört elitvapnet Waffen-SS.

Tidningen spekulerade i omfattningen. Av de över 2 000 anmälda till Finlandskommittén, hade endast sju till åttahundra nått fram till Finland.⁵⁴ Måne de ca 1 200 som saknades i stället tagit vägen över Norge för att ikläda sig SS-uniform.

På samma sida offentliggjorde *GHT* en skrivelse från Svenska Transportarbetareförbundet, som tog avstånd ifrån *Aftonbladet* och andra nazivänliga tidningar som ville få över Sverige på tysk sida. "Vi göra aldrig gemensam sak med våra norska och danska bröders förtryckare. Finlands sak är i dag inte vår. Finlands sak är dess egen och Tysklands".⁵⁵ Sveriges oberoende skulle försvaras.

I och med avslöjandet av den otillåtna värvningskampanjen svängde intresset i pressen från själva värvandet, till den organisation som låg bakom, nämligen Försvarsfrämjandet.

Chefredaktören för socialdemokratiska *Arbetet* framhöll dagen efter avslöjandet att det "mest betänk-

Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning, 26 augusti 1941: "Värkning av svenskar till den tyska krigsmakten. Hemlighetsfull trafik som pågått flera veckor i Stockholm."

liga med värningen", nämligen att svenska officerare varit inblandade, kunde skada "förtroendet till befälet, som är en viktig del av vår försvarsberedskap".⁵⁶

Eftersom värkning av frivilliga inte fick förekomma, övergick Försvarsfrämjandet till att endast samla in pengar genom att sälja ett "försvarsmärke" med texten Kamp mot kommunismen. Insamlingen gav upphov till kritik under resten av året i *Arbetaren* och *GHT*, bland annat för att insamlingen skett på ett otillbörligt sätt och för att en av värvarna varit identisk med en före detta propagandachef för det förbjudna nationalsocialistiska partiet. I en av artiklarna framkommer att värningen varit en rent politisk aktion med inrikespolitiska syften. Man ville finna svenskar som var villiga att "arbeta mot det ruttna demokratiska systemet i Sverige".⁵⁷ Det fåtal artiklar som *Aftonbladet* publicerade försvarade Försvarsfrämjandet mot kritiken.

Syndikalistiska *Arbetaren* skräddade inte orden om "värkningsaffären".⁵⁸ Enligt tidningen hade Försvarsfrämjandets ordförande uppvaktat statsministern men bemötts med svaret att landet behövde sina soldater själv, samt att "enskilda personer som önskade gå ut som frivilliga till Finland" kunde vända sig till den finska beskickningen i Stockholm. För de svenska finlandsfrivilliga betydde det i praktiken att de gjorde gemensam sak med nazisterna i kampen mot bolsjevismen.

För att sammanfatta: De svenskar som önskade strida tillsammans med Hitlers soldater i invasionen av Sovjetunionen kunde inte ta värkning i Sverige. Information om rekrytering av frivilliga soldater till Waffen-SS via massmedia var inte tillåtet. Många tog sig i stället över gränsen till Norge. De frivilliga som ville ansluta till den antibolsjevistikiska fronten i Finland hänvisades med regeringens goda minne till den under Vinterkriget inrättade Finlandskommittén. Cirka 800 soldater tog värkning. De flesta sympatiserade med nazismen.

På sommaren 1941 avslöjade *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* att det pågått illegal värvning genom organisationen Försvarsfrämjandet, som hade kontakter med Tyskland. *Aftonbladets* bevakning av de frivilliga i SS-divisionen Nordland var starkt präglad av sympatier för Tyskland och pågick under hela året, medan den syndikalistiska tyskfiendliga *Arbetaren* stod för en motsatt hållning. De svenska frivilliga från spanska inbördeskriget som *Arbetaren* aktivt stöttat 1936–1939 hamnade i ett dilemma. Skulle de ansluta till det finska försvaret och riskera hamna på samma sida som nazianstuckna frivilliga? Den risken var i själva verket liten eftersom spanjorerna stred i den reguljära armén, Wehrmacht, medan svenskarna tjänstgjorde i Waffen-SS.

Diskussion

Trots att skillnaden i omfattningen på de frivilliga soldaterna från Sverige och Spanien, som tjänstgjorde på östfronten, var stor, från knappt två hundra frivilliga svenskar i tysk uniform till knappt femtiotusen spanska i den blå divisionen, så finns vissa gemensamma nämnare som förtjänar att diskuteras. Patriotismen är en sådan. De svenskar som frivilligt sökte sig till Finland deltog i ett krig för att återta Finlands nationella gränser. De svensk-finska förbindelserna har alltid varit starka och många i Sverige kände starkt för att solidarisera sig med broderfolket. För de spanska frivilliga i den blå divisionen var situationen annorlunda.

Den spanska patriotismen var i retoriken stark. I vilken mån de enskilda frivilliga soldaterna delade den förblir en obesvarad fråga. Somliga anhängare av falangistpartiet eller "El Caudillo" tog till vapnen för att försvara Spaniens ära, medan somliga gjorde det av mer prosaiska skäl såsom egennyttan. De professionella officerarna kunde räkna med att stärka den egna karriären genom att delta i det tysk-ryska kriget. Man kan anta att en försvarlig del av de icke-professionella enrollerade sig när arbetslösheten och behovet av familjeförsörjning var stor. Både i Spanien och Sverige kunde de frivilliga räkna med att insatserna skulle vara fördelaktiga i en fortsatt militär karriär.

Den andra gemensamma nämnaren var fienden: bolsjevikerna, kommunisterna, ryssarna. I Sverige var synen på fienden kluven, å ena sidan ville man försvara Finlands gränser, å andra sidan vände man sig mot att göra det arm-i-arm med nazister och fascister.

Hur motiverades då rekryterna i Sverige att ta värvning? Svaret kan sökas i den befintliga dokumentationen som gjordes medan de frivilliga fortfarande levde. Icke minst i de intervjuer som gjordes av Lennart Westberg för snart fyrtio år sedan.⁵⁹ En intervju med en tidigare medarbetare i säkerhetspolisen vid den aktuella tiden, citeras här in extenso för att tydliggöra den komplexa motivbilden:

"Min uppfattning är att de flesta frivilliga sannolikt till lika stor del kom från familjer som enligt dåtida benämning klassades som över-, medel- och arbetar/bondeklass. Flertalet var säkert idealister, som i sitt ställningstagande inspirerats dels av den rikhaltiga flora av propagandastridskrifter, som då spreds från Tyska legationen i Stockholm, dels också av den verksamhet som vid denna tid i rikt mått bedrevs av svenska nazistorganisationer samt tyskorienterade sammanslutningar såsom bl.a. NSAP/SSS (Lindholm), Nysvenska Rörelsen (Engdahl), samfundet Manhem (Carlberg) samt Sveriges Nationella Förbund och ungdomsförbund jämte Svensk-Tyska föreningen. För enstaka frivilliga spelade nog också sociala förhållanden och äventyret in, då särskilt från klass arbetare/bönder [sic]... De allra flesta frivilliga hade i olika grad högre utbildning än vad då gällande folkskola gav. Att akademiker skulle ha deltagit i frivilligkader har jag inget minne av. Däremot fanns akademiskt utbildade i rikt mått bland ledningen i ovannämnda organisationer ...".⁶⁰

För några år sedan gjordes vid försvarshögskolan i Skövde en jämförelse av drivkrafterna bakom svenska frivilliga under finska vinterkriget 1939–1940 med Bosnienkonflikten 1995.⁶¹ De starkaste motiven för de frivilliga i finska vinterkriget var faran för att Sverige hotade bli nästa offer. Andra motiv var påverkan från kampanjen "Finlands sak är vår". De yrkesmässiga motiven att bli en bättre militär jämte äventyrslystnad och flykt från problem hemma, var bland de oftast förekommande. Det är inte orimligt att anta att ungefär samma motiv gällde inför rekryteringen till det tysk-ryska kriget påföljande år.

I *Solkors eller hakekors. Nordmenn i Waffen-SS 1941–1945*, (2015) ställer Sigurd Sørliie motsvarande frågor till de norska frivilliga: Vilka motiv och drivkrafter låg bakom beslutet att gå i tysk tjänst? Han urskiljer två huvudsakliga förhållningssätt, å ena sidan en "idealistisk" inställning till att försvara Norge mot kommunismen och "hjälpa det finska broderfolket och bidra till ett självständigt och starkt Norge". Å andra sidan de ideologiska motiven, att ansluta till nazismen med målet att strida för ett framtida pangermanskt Europa.

Majoriteten av de norska frivilliga var redan vid rekryteringstillfället medlemmar i Nasjonal Samling (NS) och av de svenska frivilliga var mer än hälften organiserade nazister i Svensk Socialistisk Samling (SSS).

Den idealistiska och den mer krassa motivbilden hos de svenska frivilliga i finska vinterkriget, enligt Skövdestudien, skiljer sig således från senare forskning om de frivilliga som sökte sig till fortsättningskriget på östfronten och tjänstgöring i Waffen-SS. De ideologiska – läs nazistiska – motiven var starkare hos en majoritet av dem.

Den politiskt brännande frågan för såväl Sverige som Spanien var hur de hävdade sin neutralitet. I en ledare i SvD jämfördes Spanien med Sverige, som exporterade nödvändigt material till tyska krigsindustrin.⁶² Men de frivilliga som stred på östfronten ifrågasattes inte som ett problem. Det var en obekvämlig fråga som regeringen helst inte ville ta i.

I Spanien hade de frivilliga soldaterna i den blå divisionen som stred på östfronten en avgörande betydelse för hur landets neutralitet uppfattades efter kriget. Myten om att "El Caudillo" hade överlistat Hitler och hållit Spanien utanför världskriget, byggde uppenbarligen på en lögn, vilket den blå divisionen var bevis på. Men med medierna i sin hand, kunde Franco underblåsa de frivilligas heroiska insats för att rädda Spaniens ära, vars gloria hamnat kraftigt på sned på grund av inbördeskriget. Deras närvaro gjorde å andra sidan att omvärlden ifrågasatte neutraliteten. Både ideologiskt och politiskt utgjorde Spanien ett bihang till axelmakterna.

Fortsatt forskning

Vad denna studie velat påvisa är komplexiteten i frivillighetsbegreppet. De frivilliga soldaterna från Sverige och Spanien på östfronten ger en sammansatt bild av motiv och påverkansfaktorer. Patriotism, idealism och sociala förhållanden vävdes samman med politisk propaganda i rekryteringen. I det spanska fallet en "påbjuden" frivillighet genom massiv påverkan av statligt kontrollerad propaganda. I det svenska fallet var situationen den motsatta.

De frivilliga som sökte sig till Waffen-SS, vare sig det gällde hängivna nazister eller krassa opportunisterna, måste på illegala vägar söka upp rekryteringskontor utanför landet. Informationen om hur det kunde gå till förmedlades bland annat av tyskvänlig press i Sverige. I den kritiska pressen avslöjades rekryteringen som rena skumraskaffärerna. I vilken mån det påverkade hugade rekryter i positiv eller negativ riktning är en fråga som ligger utanför denna studie.

Vad som inte behandlats i denna studie är hur, och genom vilka kanaler, de frivilliga soldaterna rekryterades till Waffen-SS med destination östfronten i de ockuperade grannländerna Norge och Danmark. Till exempel Frikorps Danmark. En sådan utvidgad studie skulle kunna ge en mer samlad bild av mediernas betydelse för den pronazistiska nordiska frivilligrörelsen.

Noter

- 1 Kodnamn för Tysklands attack mot Sovjet för att skapa "lebensraum". Tre dagar senare anföll Sovjetunionen Finland, vilket upprörde antikommunisten Franco så till den grad att han övervägde att sända trupper direkt till Finland, vilket dock inte skedde eftersom det var praktiskt ogörligt. Kleinfeld & Tams 2014. Russia is guilty.
- 2 För en sammanfattning av den svenska regeringens agerande gentemot pressen under andra världskriget, se Åmark 2011: 209–250. Se också Engblom 2010: 31–36.
- 3 Westberg 1986:266; jfr "Militärhistorie nedefra", Sørlie 2015:21.
- 4 Enligt Brugrand 2013:9-12, anslöt sig i Norden 6 000 norrmän, 6 000 danskar, 1 500 finländare och ca 200 svenskar. För en grundlig genomgång av relevant litteratur, se Westberg 2021. Litteratur.
- 5 Norén, Stjernholm & Thomson 2022.
- 6 Jfr förordet av Roger Griffin angående fördelarna med transnationella studier av gemensamma fenomen. Karcher & Lundström 2022.
- 7 Jfr Emil Stjernholms artikel "A rain of propaganda". https://doi.org/10.1007/978-3-031-05171-5_15
- 8 Opublicerat paper "The Swedish press' images of Spain: Implications of Franco's The Blue Division 1940–2020". Eva Åsén Ekstrand. framlagt vid NordMedia 2023 i Bergen, augusti 2023. Föreliggande studie är en bearbetad och utvidgad version. I den tyska dokumentären Die Wahrheit über Franco, Spaniens vergessene diktatur, 2017, skildras den blå divisionen på ett sätt som i allt väsentligt överensstämmer med vad som här presenteras.
- 9 Åsén Ekstrand 2022
- 10 Källa: Spanienfrivilligas vänner på Facebook och i ARABs arkiv.
- 11 Lindblom 2022
- 12 Westberg 2008. Vägen till republiken. För uppgifter om de spanienfrivilliga, se Lundvik 1980.
- 13 Exempel på militära organisationer utanför statens och polisens kontroll under totalitära system under 1900-talet: Benito Mussolinis svartskjortor Milizia Volontaria, Francisco Francos Falange Española, sovjetiska NKVD:s elitdivisioner och Heinrich Himmlers Waffen-SS. Westberg 2021. Waffen-SS födelse. Se också Gyllenhaal och Westberg 2008. I spansk tjänst 1936–39.
- 14 17 000 och 20 000 soldater ur den reguljära armén och drygt 8 000 instruktörer samt militär och civil servicepersonal i den så kallade Kondorlegionen. Siffrorna hämtade från officiellt tyskt håll, i förteckning över mottagare av "Spanienkors" enl. författarna, som även hänvisar till Doeble, H. (1940), Orden und Ehrenzeichen im Dritten Reich. Berlin. Gyllenhaal och Westberg 2008. I spansk tjänst 1936–1939. Not 1 och 2.
- 15 Garrido 2017
- 16 Kleinfeld & Tams 2014. Ch 12. Tattoo.
- 17 Sökningen gjordes i databasen Svenska dagstidningar, Kungliga biblioteket, Stockholm, våren 2023. Totalt 93 träffar i 14 olika tidningar.
- 18 Om den blå divisionen har förekommit i andra omskrivna termer så är det möjligt, men knappast troligt, att det skulle påverka resultatet.
- 19 Aftonbladet, 18 juli 1941
- 20 Kleinfeld & Tams 2014. Ch 1. "Russia Is Guilty".
- 21 Jfr till exempel bombningen av den baskiska byn Guernica som utfördes av tyska Luftwaffe.
- 22 Alegre 1996: 349–364
- 23 Kleinfeld & Tams 2014. Ch 1. "Russia Is Guilty".
- 24 Quevedo & Garcia 2016
- 25 Paul Preston 1992; Payne 1999
- 26 Quevedo & Garcia 2016; Kleinfeld & Tams 2014. Ch 9. Conspiracy, Change of Front, and the Palace of Catherine the Great.
- 27 Kleinfeld & Tams 2014. Ch 1. "Russia Is Guilty".
- 28 Quevedo & Garcia 2016
- 29 Ibid.
- 30 Palacio 2005:603
- 31 Ibid.
- 32 Söderhamns tidning, 23 september 1943
- 33 Norrskensflamman, 27 december 1943
- 34 Svenska Dagbladet, 28 december 1943
- 35 Dagens Nyheter, 7 januari 1944
- 36 Westberg 1986: 309–311
- 37 Gyllenhaal & Westberg 2008. Mot undergången i Waffen-SS och Wehrmacht.
- 38 Ibid.

- 39 Westberg 2008. Svenska Frivilligkåren. Intervju med en frivillig: "Där fanns alla tänkbara variationer, ren idealitet, släktskapsförhållanden, karriärsynpunkter, äventyrlust och troligen också lust att få ett hedersamt slut på ett hopplöst liv."
- 40 725 norrmän deltog som frivilliga i Vinterkriget. Westberg 2008. Svenska frivilligkåren.
- 41 Ibid.
- 42 Gyllenhaal och Westberg 2008. I Finländsk tjänst 1939–44. Se not 36. Sørli 2015.
- 43 Till exempel Nationella förbundet, Samfundet Manhem, Föreningen för svenskhetens försvarare, Svensk-Finlands vänner.
- 44 Wiking bestod under våren 1941 av 19377 soldater varav endast "511 skandinaver: 216 danskar, 294 norrmän och en enda svensk", Westberg 2021. Operation Barbarossa – korståget i öster.
- 45 Westberg 1986: 273
- 46 Emil Stjernholm, "Visual Propaganda Tactics in Neutral Sweden, 1939–1945". Artikel presenterad på NordMedia Conference 2023, Bergen; SOU 1946: 86.
- 47 Kjellberg 1946: 117
- 48 Ibid.
- 49 Westberg 1986: 272
- 50 Upplagor 1941 enligt Svenska dagstidningar: Arbetaren 29 600, Arbetet 30 200, GHT 37 500, Svenska Dagbladet 69 400, Aftonbladet 80 000–140 000.
- 51 Gyllenhaal & Westberg 2008. Hangöbataljonen.
- 52 Ibid.
- 53 Förbundet för Folkförsvarets Främjande – Försvarsfrämjandet, bildades 1939. Valspråket lyder: Med enad kraft mot yttre våld.
- 54 Finlandskommittén hade startats av olika humanitära och andra frivilliga hjälporganisationer under Vinterkriget 1939–1940 och fortsatte verksamheten under Fortsättningskriget. Med regeringens godkännande värvades frivilliga till det finska försvaret.
- 55 Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning, 26 augusti 1941
- 56 Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning, 29 augusti 1941
- 57 Ibid.
- 58 Arbetaren, 6 september 1941
- 59 Westberg 1986: 296
- 60 Ibid.
- 61 Genberg 2009; Battistelli 1997
- 62 Svenska Dagbladet, 18 april 1944

Litteraturförteckning

- Åmark, K. (2011). *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Åsen Ekstrand, E. (2022). När Spaniens sak blev vår: svensk lokalpress under spanska inbördeskriget 1936–1939. *Nordisk utenriksjournalistikk i det «lange» 20. århundret. Mediehistorisk Tidsskrift (19) nr. 1–2, nr 37–38*, 48–69.
- Alegre, S. (1996). The Blue Division in Russia, 1941–1944: the filmic recycling of Fascism as anticommunism in Franco's Spain. *Historical Journal of Film, Radio and Television* 16 (3), 349–364.
- Ballesteros Aguayo, L. (2016). <http://orcid.org/0000-0003-1191-4070>. Hämtat från Las revistas infantiles y juveniles del FET y de las JONS y de Acción Católica durante la posguerra española (1938–39): la prensa al servicio del adoctrinamiento del Estado franquista. DISS. Malaga: Facultad de Ciencias de la Comunicación.
- Battistelli, F. (1997). Peacekeeping and the post-modern soldier. *Armed forces & Society* 23(3), 467–484.
- Beevor, A. (2006). *Spanska inbördeskriget*. Lund: Historiska Media.
- Brugrand, H. (2013). *Med Wiking och Nordland: 16 år och norsk SS-soldat*. Översättning från norska av Alex Svensson: Svenskt Militärhistoriskt Biblioteks Förlag.

- Engblom, L.-Å. (juni 2010). Den svenska pressen under andra världskriget. *Pressehistorisk tidskrift nr. 13/2010*. Hämtat från https://medietidsskrift.no/wp-content/uploads/2022/12/Pressehistorisk_tidsskrift_13_2010.pdf
- Garrido, A.M. (2017). *Come to Spain! America in Spanish tourism policy (1911–1954)*. Hämtat från DOI: 10.1080/1755182X.2017.1410234
- Genberg, J. (2009). *Drivkrafter till frivillighet En jämförelse av drivkrafterna till svenska frivilliga under finska vinterkriget, och svenska frivilliga under Bosnienkonflikten*. Hämtat från Kurs: KrV, Självständigt arbete, PYO360. Trängregementet i Skövde. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:235396/fulltext01.pdf>. Hämtad 2023-10-23
- Gyllenhaal, L. & Westberg, L. (2008). *Svenskar i krig 1914–1945*. Lund: Historiska Media.
- Karcher, N. & Lundström, M. (2022). *Nordic Fascism. Fragments of an Entangled History*. Routledge.
- Kjellberg, G. (1946). *Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939–1945*. SOU, Stockholm.
- Kleinfeld, G. & Tambs, L. (2014, 1979). *Hitler's Spanish Legion, The Blue Division in Russia in WWII*. Pennsylvania, US: Stackpole Books. eISBN: 9780811759427.
- Lööv, H. (2004). *Nazismen i Sverige 1924–1979*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Lindblom, P. (2022). *Svenska anarkister och syndikalister*. Stockholm: Federativs förlag.
- Lundvik, B. (1980). *Solidaritet och partitaktik. Den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936–1939*. Uppsala. DISS, Sverige: Historiska institutionen vid Uppsala universitet.
- Noren, F., Stjernholm, E. & Thomson, C. (2023). *Nordic Media Histories of Propaganda and Persuasion*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Palacio, M. D. (2005). Early Spanish television and the paradoxes of a dictator general. *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 25:4, ss. 599–617, DOI: 10.1080/01439680500262991.
- Preston, P. (March 1992). Franco and Hitler: The Myth of Hendaye 1940. *Contemporary European History Vol 1(1)*, 1–16. URL: <http://www.jstor.com/stable/20081423>.
- Quevedo, J. M., & Garcia, S. G. (2016). *A crusade over the airwaves: the Blue Division on Radio Nacional de España (1941–1954)*. Hämtat från <http://dx.doi.org/10.1080/01439685.2016.1189158>.
- Sørli, S. (2015). *Solkors eller hakekors*. Oslo: Dreyers forlag .
- Stjernholm, E. (2023). A rain of propaganda. i S. & Norén, *Nordic Media Histories of Propaganda and Persuasion*. Palgrave Macmillan.
- Westberg, L. (1986). Svenska krigsfrivilliga i tyska Waffen-SS 1941–1945: ett bidrag till den svenska frivilligrörelsens historia. *Meddelande/Armémuseum*, 45/46, tr. 1986, s [265] –311.
- Westberg, L. (2008). *Svenskar i krig 1914–1945*. Lund: Historiska Media.
- Westberg, L. (2021). *Waffen-SS. Hitlers politiska soldater*. Lund: Historiska media.

Oslo, juli 2011. Da verdenspressens øyne var rettet mot Norge etter terrorangrepene 22. juli. Foran og til venstre i bildet ser vi TV-journalister klare til å rapportere fra Oslo sentrum. Foto: Astrid Marie Holand.

Terror attacks and terror reports in the 'Era of Deep Peace', 1989-2019

Abstract: *The starting point for the article is a study of what characterized the terror coverage in Norwegian media in the years 1989-2019. We examine the terror coverage in three newspapers and one news agency in light of the incidence of terrorist attacks in the same period, as registered in the Global Terrorism Index, and find that different terrorist acts have different news value, and that the news value changed over time. The political climate of the thirty-year period has been described as a unipolar world order, in which liberal democracy triumphed as a form of government. After the terrorist attacks of 11 September 2001 and 22 July 2011, it is no surprise that terrorism received increased media coverage. Hence, it is interesting to investigate how terror attacks were framed, based on the hypothesis that the unipolar moment – also referred to in Norway as the time of deep peace – was about to crack.*

Keywords: *terrorism, news criteria, democracy, liberal, world order*

Fagfelleleurdert

Terroranslag og terroroppdrag i «den dype fredens tid», 1989–2019

Sammendrag: *Utgangspunktet for artikkelen er en studie av hva som kjennetegnet terrordekningen i et utvalg norske nyhetsmedier i årene 1989–2019. Dette studerer vi her ved å holde terrordekningen i tre aviser og ett nyhetsbyrå opp mot forekomsten av terroranslag i samme periode, registrert i Global Terrorism Index. Vi ser tydelig at ulike terrorhandlinger har ulike nyhetsverdi, og at nyhetsverdien også endret seg over tid.*

Det politiske klimaet i trettiårsperioden har blitt omtalt som en unipolar verdensorden, der det liberale demokratiet hadde triumferert som styreform. I etterkant av terrorangrepene 11. september 2001 og 22. juli 2011 er det langt fra overraskende at terrorisme fikk økt medieoppmerksomhet. Dermed er det interessant å se på hvordan terroranslag ble omtalt, ut fra en hypotese om at det unipolare øyeblikket, i Norge også omtalt som «den dype fredens tid», var i ferd med å slå sprekker.

Nøkkelord: terrorisme, nyhetskriterier, demokrati, liberal, verdensorden

Astrid Marie Holand
Førsteamanuensis, Fakultet for
samfunnsvitenskap, Nord universitet
astrid.m.holand@nord.no

Tanja Ellingsen
Førsteamanuensis, Fakultet for
samfunnsvitenskap, Nord universitet
tanja.ellingsen@nord.no

Innledning

I denne artikkelen undersøker vi hva som kjennetegnet terrordekningen i et utvalg norske medier i årene 1989–2019 – og hvordan denne dekningen reflekterte internasjonal storpolitikk. Det analyserer vi ved å sammenholde forekomsten av terroroppdrag i Norge med forekomsten av terroranslag i Europa, og i verden for øvrig.

Perioden vi ser på, var en stabil periode preget av USAs hegemoni, og der antallet væpnede konflikter og kriger sank.¹ Perioden har blitt omtalt som *den dype freden*, eller *the unipolar moment*.² Et felles premiss for begge begrepene var at det liberale demokratiet hadde triumferert som styreform.

Vi er interessert i å se hvorvidt dekningen av terrorisme i mediene reflekterer at noe kunne oppfattes som trusler mot denne rådende verdensordenen. Vi undersøker derfor spesielt hvilke terrorformer som fikk størst medieoppmerksomhet, og hvordan terrornyheter ble vinklet.

For å kunne plassere funnene våre i en historisk kontekst skal vi nå først se på noen kjennetegn ved perioden 1989–2019, mellom den kalde krigens slutt og den mer ustabile situasjonen vi har i dag. Deretter går vi videre til å diskutere sikkerhetsbildet etter den kalde krig. Videre skal vi se på kriterier for hva som gjorde en hendelse til en nyhet, de såkalte nyhetskriteriene. Vi er særlig opptatt av journalistikkens *nærhetskriterium* – at nyheter er noe som berører «oss» direkte. Deretter går vi inn på vår studie, der vi sammenholder frekvensen av *terroroppdrag* i norske medier med forekomsten av *terroranslag* i samme periode. Videre ser vi på innholdet i et utvalg artikler, fra perioder da terrordekningen var mest intens. Avslutningsvis diskuterer vi hva funnene kan fortelle om mediernes bilde av tidens sikkerhetssituasjon, de trusler og utfordringer som fantes der, i hvilken grad disse berørte «oss» – og hvilket «oss» det egentlig var tale om.

Ordsiftet etter den kalde krigens slutt

Det er grunn til å forvente at samtidens politiske stemning gjenspeiles i mediens dekning av eventuelle trusler. Årene etter 2019 har vært preget av stor usikkerhet både økonomisk og politisk, først med bakgrunn i covid-19-pandemien, deretter på bakgrunn av krigen mellom Russland og Ukraina og senere mellom Israel og Palestina (Gaza). Etter krigsutbruddet i Ukraina i februar 2022 har den offentlige samtalen for alvor handlet om Europas kamp for selve demokratiet og de liberale verdier.³

Dette står i klar kontrast til den politiske stemningen i perioden vi skal se nærmere på her, hvor optimismen særlig i starten var stor på Vestens og liberaldemokratiets vegne. Mye av litteraturen vi henviser til her, er imidlertid produkter av samme periode, og dermed preget av dens tidsånd. Sammenliknet med dagens situasjon var årene 1989–2019 en stabil og optimistisk periode, sett fra et vestlig ståsted og stadfestet av flere forskere.⁴

Det historiske bakteppet er at nordamerikansk politikk, økonomi og kultur ble svært innflytelsesrik utover 1900-tallet, det ble endog omtalt som «det amerikanske århundret».⁵ Marshall-planen og Truman-doktrinen var sentrale elementer, sammen med etableringen av Bretton Woods-systemet og FN. Spredning av kommersielle produkter, amerikansk film, amerikansk mat og engelsk språk var også en del av dette. Imidlertid kan vi ikke tale om en befestet liberal orden så lenge den kalde krigen vedvarte; Sovjetunionen fantes jo der som ideologisk motvekt. Den kalde ideologiske striden mellom den liberale vestblokken og den kommunistiske østblokken varte i litt over førti år.⁶

Symbolsk knyttes slutten av den kalde krigen ofte til Berlin-murens fall i 1989. Da også Sovjetunionen falt, syntes det ikke å være noe alternativ til den liberale ordenen med USA i spissen. Innsats for å spre det liberale demokratiet ble dermed viktig på det politiske planet. Med demokratisering i flere land i Øst-Europa, Afrika og Asia, kjent som den tredje bølge av demokratisering⁷, kunne vestblokklandene framstille seg som symbolske seierherrer.

Nyliberalistisk markedstenkning hadde fått økende innpass fra 1960-årene, befestet med det nyliberale skiftet i 1970- og 1980-årene, og vant nå for alvor fram. Globaliseringen skjøt fart, økonomisk, teknologisk og kulturelt, også som resultat av at internett ble allemannseie.⁸ Globalisering ble et «buzz-ord», og forventningene vokste om at markedsøkonomi, internasjonal frihandel, demokrati og internasjonalt samarbeid skulle bringe verden framover og folk mer sammen, som i en global «landsby».⁹ *Lex Americana* er et uttrykk brukt om den forbruker-, juss- og rettighetsorienterte – og samtidig individualiserende – ordenen i den multikulturelle «landsbyen» som gjorde seg gjeldende både innad i USA og andre steder i den amerikanske innflytelsessfæren.¹⁰ Alt dette kan ses som uttrykk for at den liberale verdensordenen tok en mer nyliberalistisk vending, som med Sovjetunionens fall og USA som eneste supermakt også omtales som en unipolar verdensorden.¹¹

For Norges del så landet tilsynelatende ut til å godt klare balansegangen mellom stormaktene ved at det samarbeidet med både USA og det nye Russland som kom ut av Sovjetunionen i 1991, selv om det aldri var tvil om hvem som var viktigst. Norsk NATO-medlemskap ble forsøkt veid opp med en restriktiv basepolitikk, og nordområdene skulle kjennetegnes av «lavspenning», tydeliggjort blant annet gjennom etableringen av Arktisk råd i 1996.¹² «Den dype freden» er som nevnt et uttrykk som er brukt for å beskrive tilstanden.¹³

I vårt prosjekt har vi vært opptatt av hvilke trusselbilder som ble tegnet i den offentlige samtalen i tiårene etter den kalde krigens slutt. Terrorangrepet mot USA 11. september 2001 var et alvorlig signal om at det fantes aktører som ønsket å utfordre den etablerte verdensordenen. Organisert islamistisk terrorisme ble en utpekt fiende som USA og dets allierte skulle bekjempe. Men parallelt tiltok høyre-

Etter Østblokkens fall, her representert ved Berlinmurens fall i 1989, framsto USA som den eneste gjenværende supermakten, verden var blitt unipolar, og tiden etterpå har blitt omtalt både som «det unipolare øyeblikk» og «den dype freden».
Foto: Wikimedia Commons.

ekstremisme og høyrepopulisme i både USA og Europa.¹⁴ Terrorangrepet i Norge 22. juli 2011 var det blodigste eksempelet på høyreekstrem vold. Det som først ble hevdet å være en gal manns verk og en ensom ulvs ugjerning, viste seg å ha oppslutning også i politiske kretser.¹⁵ Andre eksempler var reaksjoner mot den massive flyktningestrømmen over Middelhavet og inn til Europa i 2015–2016, og Donald Trumps America First-politikk.¹⁶ Høyrepopulistiske politikere har vunnet oppslutning, blant andre Donald Trump og Viktor Orban, som begge kom til makten via demokratiske valg.¹⁷ Strømningene innenfor disse bevegelsene inneholder sterk kritikk av multikulturalisme og av den globale nyliberalismen. At den sikkerhetspolitiske situasjonen ble mindre oversiktlig og mindre forutsigbar i løpet av de 31 årene vi her har sett på, er noe vi forventer å finne gjenklang av også i norske medier.

Det nye sikkerhetsbildet etter kald krig

Hvordan ville verden bli etter at østblokken falt? I overgangen fra 1980- til 1990-årene utga mange statsvitere og andre samfunnsforskere artikler og bøker med spådommer om hvordan den sikkerhetspolitiske situasjonen i verden ville se ut etter den kalde krigens slutt.¹⁸ Særlig to av disse forslagene har fått stor oppmerksomhet i diskusjoner omkring konfliktbildet i det 21. århundret. På den ene siden

beskrev Huntington¹⁹ et «sammenstøt mellom sivilisasjoner», der kulturelle/religiøse skillelinjer former konfliktmønsteret både i og mellom stater. Dette er den farligste typen konflikter, hevder Huntington, fordi disse har størst risiko for å eskalere. Videre hevder han at i det 21. århundret framstår konfliktlinjen Vesten versus islam (muligens alliert med Kina) som den største trusselen. På den andre siden finner vi Fukuyama, som spådde det liberale demokratiets triumf over alle andre styringsformer.²⁰ Hans budskap var at liberaldemokratiet og Vesten (med USA i spissen) hadde triumfer, og at ideologiske konflikter ville ta slutt når alle verdens land ble demokratisert.

En annen side av den sikkerhetspolitiske konteksten er NATOs *out-of-area policy*, iverksatt i 1999. «Krigen mot terror» etter angrepet 11. september 2001 ble en videre rettferdiggjøring av en mer offensiv geopolitisk NATO-strategi, senere anerkjent av det norske Stortinget.²¹ I sin første tale etter terrorangrepet i 2001 gjorde president George W. Bush det vanskelig for andre land å velge en middelvei i kampen mot terror ved å si at «enten er dere med oss, eller så er dere med terroristene». For Norge som NATO-alliert ble det uansett liten tvil straks angrepet utløste artikkel V i NATO-pakten. Norge valgte derfor å ta en sentral rolle i den militære intervensjonen i Afghanistan i 2001. Selv om Norge ikke deltok i selve invasjonen av Irak i 2003, valgte Norge senere å sende styrker også dit.²² Norge ble etter hvert en sentral bidragsyter i militære operasjoner i Afghanistan, Irak, Libya og Syria.²³ Norge hadde også personell utstasjonert i land som Jordan, Jemen og Mali.²⁴

Den militære intervensjonen i Afghanistan ble rettferdiggjort gjennom at Taliban-regimet støttet islamistisk terrorisme. Angående Irak ble det hevdet at Saddam Hussein var en trussel mot verdensfreden ved at landet planla å utvikle masseødeleggelsesvåpen. Sentralt for begge landene var imidlertid også en argumentasjon om at demokrati skulle innføres utenfra, om så med makt, for derigjennom å bygge fred i Midtøsten. Dette var forankret i en av de mest sentrale slutninger i internasjonal politikk om at demokratier ikke kriger med hverandre.²⁵ De er også mindre utsatt for både borgerkriger og terrorisme.²⁶

Umiddelbart etter angrepene 11. september gikk debatten om Huntington var i ferd med å få rett, men ledende politikere avviste blankt at det handlet om sammenstøt mellom sivilisasjoner. «Alle verdens land kan bli demokratier», sa George W. Bush i en tale til senatet i 2004.²⁷ Fienden i «krigen mot terror» ble omtalt som en liten gruppe ondskapsfulle fundamentalister. Den endelige løsningen på terror-problemet skulle derfor være demokratisering av de deler av verden som så langt hadde vist seg motstandsdyktige mot demokrati, om så med tvang. Enkelte omtalte dette sågar som en slags «demokratisk jihad».²⁸

Til tross for at 11. september på mange plan ble sett på som et veiskille i internasjonal politikk, og man senere har konstatert en kontinuerlig demokratisk tilbakegang i verden siden 2006, tyder lite på at den liberale verdensordenen med USA i spissen den gang ble ansett som direkte truet.²⁹ Tvert imot. Etter Afghanistan og Irak hadde invasjonen av Libya i 2011 formål om å styrte Gaddafi, innføre demokrati og gjennomføre valg.³⁰ Lenge hadde man i Vesten også tro på at den såkalte arabiske våren ville bringe fred til en urolig del av verden.³¹ Etterhvert som IS vokste fram, og borgerkrigen i Syria syntes å bli langvarig, avtok optimismen, men nedkjempelsen av IS i Irak i 2017 ble ansett som en viktig seier og en slags manifestasjon av at USA hadde vunnet kampen mot terror. Ytterligere eskalering av situasjonen i Syria, at Taliban på nytt tok kontroll over Afghanistan, i tillegg til at IS forflyttet seg til Nord-Afrika rundt 2019, vitner imidlertid om at islamistisk terrorisme fortsatt utgjorde en utfordring mot den etablerte verdensordenen.³²

Mot slutten av epoken kom dessuten noen enda mer illevarslende signaler. «Norge bruker for lite penger på forsvar i en mer utrygg verden», skrev VG i en lederartikkel i 2018. Temaet var NATOs evne til «å holde Europa trygt» når «et nytt trusselbilde» krevde «langt kortere reaksjonstid».³³ En lederartikkel representerer redaksjonens offisielle mening, og den sammenfalt med uttalelser fra politisk hold.

På Atlanterhavskomiteens sikkerhetskonferanse samme år hevdet NATOs generalsekretær Jens Stoltenberg at verden var blitt farligere.³⁴ Det samme fastslo en rapport i forkant av den store sikkerhetskonferansen i München kort tid etter, der den globale sikkerheten årlig evalueres. Budskapet var at verden det siste året var blitt mindre liberal, mindre internasjonal og mindre preget av orden.³⁵

Det medierte trusselbildet etter kald krig

For å belyse hvordan terrorisme ble omtalt i et utvalg norske medier i de nevnte tretti år, beveger vi oss inn i en mer teoretisk diskusjon om forholdet mellom hendelser, aktører som står bak hendelsene, og mediedekningen. Konfliktbildet i norsk offentlighet formes av hva pressen velger å omtale, hvordan det omtales, og hva som ikke blir omtalt. Hvordan terrorisme og andre trusler dekkes i nyhetene, påvirker både befolkningens og politikernes forestillinger om konfliktbildet og verdenssituasjonen.³⁶ I perioden vi ser på her, ble nyhetsmediene jevnlig beskyldt for å være for konfliktorientert og for å tegne et overdrevent negativt bilde av verden.³⁷

Medienes generelle hang til sensasjons- og konfliktorienterte oppslag er velkjent.³⁸ Eide og Simonsen kaller det som får medieoppmerksomhet, for «K-stoff»: *konflikt, katastrofe, krise, konfrontasjon og krig*.³⁹ Forklaringen ligger i pressens nyhetsvurderinger, ofte omtalt som *nyhetskriteriene* innenfor medievitenskap og beskrevet i lærebøker i journalistikk fra perioden vi ser på.⁴⁰ Ikke sjelden nevnes terroranslag som hendelser med høy nyhetsverdi etter disse kriteriene.⁴¹

Teorien om nyhetskriteriene ble utviklet av Johan Galtung og Mari Holmboe Ruge med utgangspunkt i utenriksdekningen i norske medier.⁴² De utledet en liste med spesifikasjoner som var avgjørende for om en sak kom over nyhetsterskelen, det vil si om den ble til en nyhet eller ikke. De viktigste kriteriene for hva som skaper en nyhet, er at situasjonen oppleves som *relevant* og *nær*. Hvis begivenheten involverer elitepersoner eller elitenasjoner, vil den ofte oppleves som mer relevant og i større grad synliggjøres i mediene.⁴³ Med Galtungs ord i en nyere versjon:

The «ideal» top news event is something negative (not positive – that is less interesting) happening to a person (not structural/institutional, abstract – less interesting) in the elite (not ordinary people – less interesting) in an elite country (not a second, third or fourth world country – again less interesting).⁴⁴

Dersom en eliteperson i et eliteland rammes, eller aksjonerer, regnes nyhetsrelevansen som høy etter denne logikken. Nærhetskriteriet innebærer ganske enkelt at det vi leser/ser/hører, oppfattes slik at det angår og berører oss direkte. Jo nærmere nyheten er, desto mer interessant er den. Det er imidlertid påpekt at utenriksjournalistikk like ofte preges av *politisk* og *kulturell* nærhet som av *geografisk* nærhet.⁴⁵ Følelsesmessig nærhet, medfølelse med mennesker i nød eller opplevelse av skjebnefellesskap gir også uttelling. Overført til terrordekningen tilsier nærhetskriteriet at jo nærmere en terrorhandling oppleves for det aktuelle mediets lesere, desto større oppslag. Og jo lenger unna hendelsen fant sted, desto mer dramatisk måtte den være for å få nyhetsoppslag i det hele tatt.

Imidlertid ser det ut til at nærhetskriteriet har fått større tyngde de første tiårene av 2000-tallet.⁴⁶ Samtidig har interessen for utenriksstoff økt, særlig blant yngre lag av publikum.⁴⁷ For det første bidrar globalisering, internasjonale kontaktnettverk og migrasjon til at utenriksnyheter lettere oppfyller nærhetskriteriet.⁴⁸ Globale nettverkssamfunn på internett og i sosiale medier forsterker effekten.⁴⁹ For det andre fører norsk engasjement i internasjonale konflikter til at hendelser andre steder angår oss mer direkte.⁵⁰

Gudmund Hernes' teori om «det medievidde samfunn» er også relevant i vår sammenheng. Hans poeng var at informasjonsoverfloden tvinger mediene til å måtte kjempe om oppmerksomheten,

dermed utvikler de strategier for å vinne lesere.⁵¹ Hernes hevder videre at andre aktører bruker liknende strategier, der de tilpasser seg mediernes kriterier for hva som gir oppmerksomhet i det offentlige rommet. Njaastads betraktninger om medietilpasset terrorisme kan forstås som et liknende resonnement, altså at terrorhandlinger utføres på måter som gir størst mulig nyhetsverdi.⁵² En side ved utviklingen var at nye terrorgrupper gjorde seg mer gjeldende, og at ofrene i større grad var sivile.⁵³ Dette, i kombinasjon med veksten i sosiale medier og alternative nyhetskanaler, aktualiserte spørsmålet om hvilken kunnskap og hvilke forestillinger om terror som ble formidlet i norsk offentlighet.⁵⁴

Data og metode: To store datasett

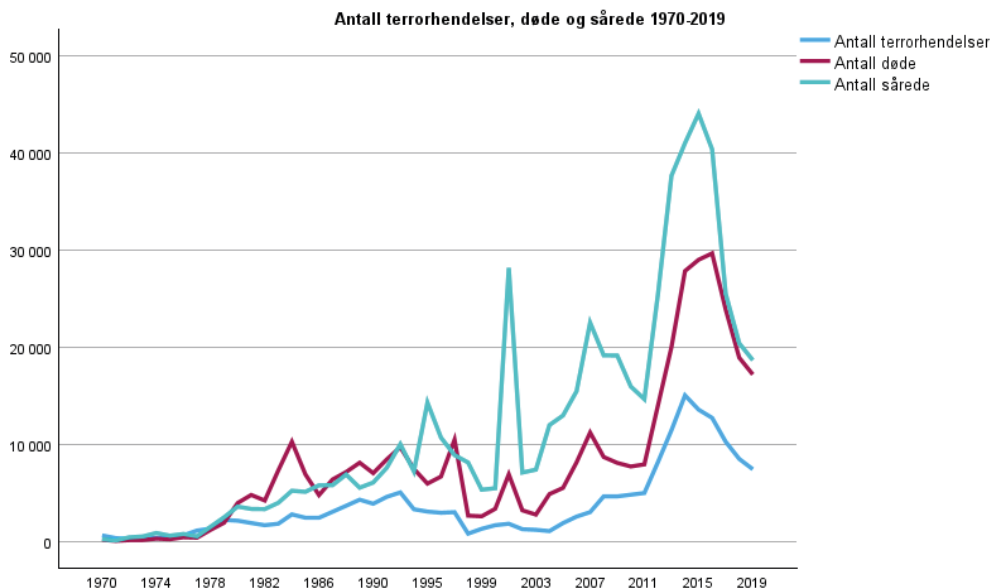
Det empiriske datamaterialet vi bruker, er basert på ferdigarkiverte datakilder. Dette betyr at vi må forholde oss til datamaterialet i den form det er registrert. Det første datasettet er hentet fra *Global Terrorism database* og kartlegger *terroranslag*. Dette omfatter statistikk over antall terrorangrep, antall drepte og sårede i årene 1970–2019. Ved å bruke et lengre tidsspenn setter vi perioden 1989–2019 i relieff mot årene forut. Databasen foreligger ved National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START) ved University of Maryland I USA. Dataene utgjør grunnlaget for Global Terrorism Index (GTI), som publiseres årlig av Institute for Economics and Peace.

Det andre datasettet kartlegger *terroroppslag* og hva norske medier har lagt vekt på i sin omtale av terrorisme. Materialet er hentet ved hjelp av fritekstsøk i databasen Atekst/ Retriever. Vi fulgte fire nyhetskilder som er arkivert i Atekst for hele perioden 1989–2019: dagsavisene *Aftenposten*, *VG*, *Nordlys* og nyhetsbyrået *NTB* (N=51820). Gitt den digitale overgangen i norsk presse i disse årene, baserte vi oss på papirutgaver. Nettpubliseringen utgjorde en liten andel tidlig i perioden, mens den var tilsvarende mer omfangsrik sist i perioden. Ved å kun ta med papirutgavene blir materialet jevnere fordelt over tid.⁵⁵

Vi går i utgangspunktet kvantitativt til verks, ser på omfanget av terroroppslag, samt hvilke personer og organisasjoner som fikk særlig omtale i de 51820 artiklene. Materialet inneholder imidlertid også alle artiklene som ble publisert i perioden. Det gir anledning til å se nærmere på hvilke hendelser som ble omtalt, og hvordan disse ble omtalt. Forekomsten av treff ble registrert per år og per måned, og der vi fant måneder som utmerker seg med mange treff på søkeordene, gjorde vi dyddykk i materialet for å se hva som bidro til dette. Dermed har undersøkelsen også en kvalitativ side. Materialet inkluderer alt redaksjonelt stoff, nyhetsartikler, debattartikler og innsendte meningsytringer. Det vil si at også tekster der pressens omtale av terrorhendelser blir oppsummert eller problematisert, kommer med i materialet. Slike tekster inngikk i det offentlige ordskiftet om trusselbildet, og om hvilken påvirkning mediene eventuelt har på det. Når vi nå går over til å presentere hovedfunn, ser vi først på forekomst og omfang av terrorhandlinger, og deretter på noen hovedfunn angående norsk mediedekning av denne typen saker, før vi går over til å drøfte mulige sammenhenger.

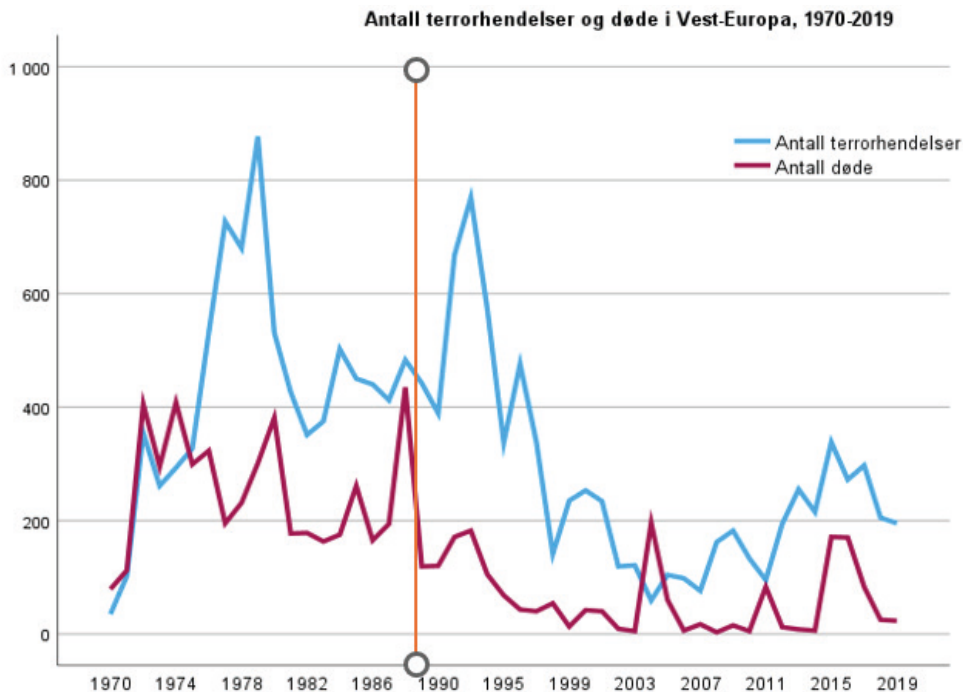
Terrorisme i verden – et statistisk utgangspunkt

Når vi ser på forekomsten av terroranslag i verden, bruker vi et lengre tidsrom for å kunne sammenlikne perioden 1989–2019 med tidligere år. Den loddrette streken plassert i 1989 markerer slutten på den kalde krigen, og det framgår da at antall terrorhendelser, antall døde og sårede har økt etter den kalde krigens slutt (figur 1, basert på *Global Terrorism database*⁵⁶). Naturlig nok peker 2001 seg ut, men figuren viser samtidig at situasjonen i 1990-årene og tidlige 2000-år ellers ikke er så veldig ulik situasjonen i 1980-årene. Derimot ser vi en kraftig økning i perioden 2011–2015, i antall hendelser, antall døde og antall sårede.

Figur 1: Antall terrorhendelser i verden 1970-2019

Forekomsten av terror har altså økt mest *etter* at USA erklærte krig mot terror. Da er det verdt å merke seg at hele 63 prosent av terrorhendelsene fant sted i et fåtall land: Irak, Afghanistan, Syria og Nigeria. Disse anslagene kan i stor grad relateres til intervensjonen i Afghanistan i 2001, Irak i 2003 og kampen mot terror. Tallmaterialet viser også at det er store forskjeller på hvor i verden terror finner sted. Hvis vi ser nærmere på 2016, et av de verste terror-årene, finner vi at Midtøsten og Nord-Afrika (MENA-regionen), Sør-Asia og Afrika sør for Sahara opplevde 84 prosent av alle terrorangrepene, og 94 prosent av det totale antallet døde i terrorhandlinger dette året. Til sammenlikning var det svært få terroranslag i Sentral-Amerika og Karibia, 0,05 prosent av terrorangrep og antall døde dette året finnes her.⁵⁷ Siden vi er opptatt av nærhetskriteriet, zoomer vi nå inn på vår egen verdensdel.

Figur 2 viser henholdsvis antall døde og antall terrorangrep i Vest-Europa i perioden 1970–2019. Igjen lar vi en loddrett strek markere slutten på den kalde krigen. Sammenliknet med figur 1 ser vi nærmest motsatt tendens. Det var flere terroranslag i Vest-Europa, med langt flere omkomne, i 1970- og 80-årene enn senere. Særlig Lockerbie-ulykken i 1988 var en alvorlig hendelse med stort omfang. Det var også flere terrorhendelser i 1990-årene enn i 2000-årene. For 2010-årene er det annerledes. I Europa, som på verdensbasis, økte antallet terrorhendelser fra 2011 til 2015, for så å avta igjen etter 2017.

Figur 2: Antall terrorhendelser og døde i Vest-Europa 1970–2019

Ut fra et rent geografisk nærhetskriterium skulle denne utviklingen *ikke* tilsi økt omtale av terrorisme i norske medier tidlig i 2000-årene, med unntak av 2004, som var det verste året målt i antall dreptede. For å forstå mer av dette må vi se nærmere på hvilken type terrorisme det var tale om. I 1970- og 80-årene drev venstreorienterte grupper (som Baader-Meinhof i Tyskland) og separatistiske grupper (som IRA i Nord-Irland eller ETA i Baskerland) omfattende terrorvirksomhet i Vest-Europa. Mange av disse konfliktene var imidlertid lokalisert til enkelte omstridte landområder, dermed ble det mer forutsigbart hvor de ville slå til.⁵⁸

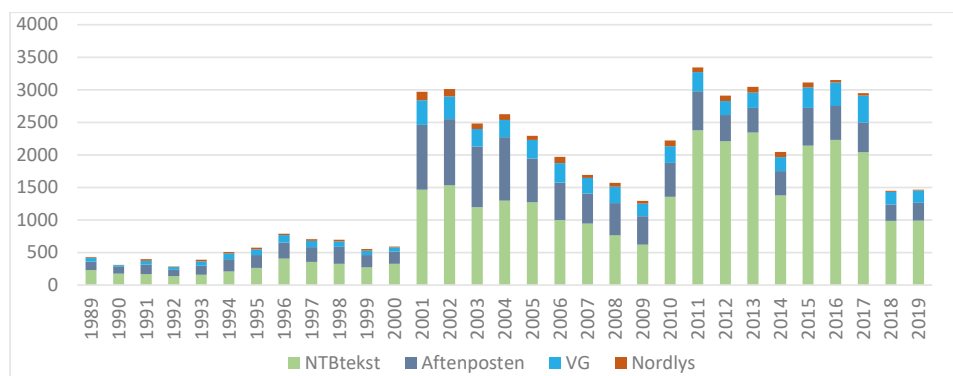
Til forskjell er mye av terrorismen utover 2000- og 2010-årene – i Vest-Europa og i de andre regionene – knyttet til jihadistisk terrorisme og i hovedsak Al Qaida og senere IS. Disse er globale aktører og dermed mindre forutsigbare. Selv om terrorhendelser i Vest-Europa var sjeldne, var *trusselen* til stede overalt. Her slår nærhetskriteriet inn i form av både geografisk og kulturell nærhet; den globale terroren mot den etablerte verdensordenen kan ramme hvor som helst, og hvem som helst av «oss» som tilhører denne ordenen, kan bli ofre. Fra 2017 gikk antallet jihadistiske terrorangrep ned, ofte forklart med et svekket IS i Syria og Irak. Noen fryktet at returnerte fremmedkrigere ville medføre en økning i terrorhendelser i Vest-Europa framover.⁵⁹ En slik trend så vi imidlertid ikke i dette materialet.

Likedan er trusselen innenfra, i form av soloterrorisme, uforutsigbar. Terrorangrepet i Norge 22. juli 2011 er som nevnt det enkeltstående tilfellet av høyreekstrem terror med størst omfang i perioden. Høyreekstremismen var imidlertid voksende i de siste årene av epoken.⁶⁰ I 2019 ble Norge utsatt for nok et terrorangrep av en høyreekstrem soloterrorist.⁶¹ Likevel fikk høyreekstremisme beskjeden medieoppmerksomhet (se figur 4).

Terrorisme i verden – og i norske medier, et kvantitativt overblikk

Etter terrorangrepene 11. september 2001, framveksten av Al Qaida og senere IS, men også 22. juli 2011, har terrorisme naturlig nok fått økt medieoppmerksomhet (jf. figur 3 under). Når vi sammenholder omfanget av terroroppslag i mediene vi undersøkte, med omfanget av terroranslag i verden i hele perioden, ser vi tydelig at ulike terrorhandlinger har ulik nyhetsverdi, og at nyhetsverdien også endret seg over tid. Det vi først kan legge merke til, er den beskjedne mengden terroroppslag tidlig i 1990-årene, på tross av flere terroranslag med store tap av menneskeliv i Vest-Europa i disse årene (jf. figur 2). Som figur 3 viser, utgjør 2001 et skille i terrordekningen, og det mest iøynefallende er hvor markant dette skillet er.

Figur 3: Terror omtalt i fire norske medier 1989–2019, N= 51820 artikler

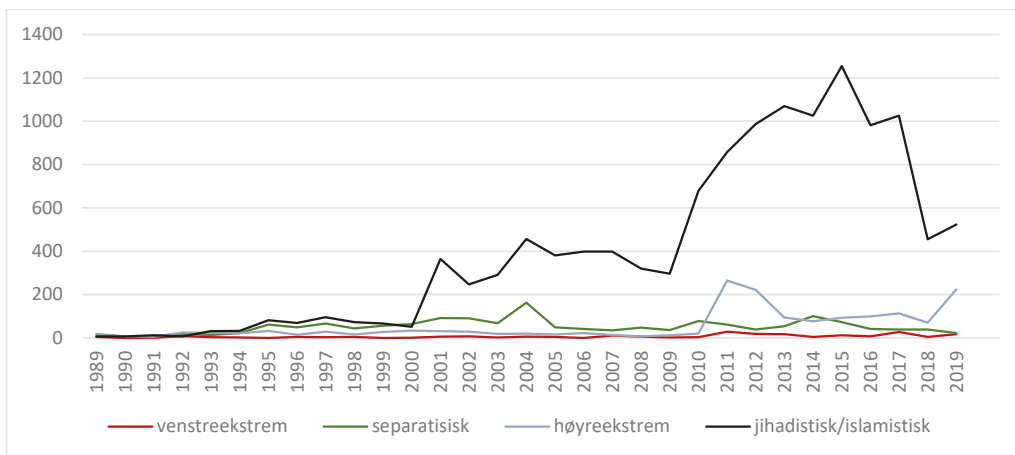
Som vi kommer tilbake til, er det tale om to helt ulike nyhetshverdager, hvor nyhetsterskelen for å omtale terrorisme synes å være ulik. Ulike medier har selvsagt også forskjellige nyhetsterskler ut fra hvem de skriver for. Siden svært mange av terroroppslagene er utenriksstoff, reflekterer fordelingen mellom de fire mediene også hvem som leverte mest utenriksnyheter. Samtidig bemerker vi at terrorangrep ikke alltid er utenriksstoff. De norske solo-terroristene i 2011 og 2019 fikk selvfølgelig mange terroroppslag. Det er dermed nødvendig å ta med seg en refleksjon i det videre om at nærhetskriteriet aktiveres på ulike måter i utenriks- og innenriksstoff, men at det også finnes faktorer som minsker eller overskrider avstanden mellom de to stoffområdene. Et spørsmål da, helt i Roslings ånd, er om den økte medieoppmerksomheten skapte inntrykk av at terrorisme var mer vanlig de første tiårene av 2000-tallet enn tidligere, noe som statistisk sett ikke stemmer for Europa. Som vi så av figur 2, var det mer terrorisme i Vest-Europa før 1989. Figur 1 og 2 viser hvordan de alvorlige hendelsene i 2001 (USA) og 2004 (Europa) skiller seg ut. Mediernes terrordekning økte markant i 2001 og la seg på et høyere nivå enn før, selv om den avtok etter 2004. Fra 2010 gikk den opp igjen og forble høy fram til 2018 (jf. figur 3).

Figur 1 og 2 viser at denne formen for politisk vold særlig økte i perioden 2011–2015, for å gå litt nedover igjen etter 2017. Dette gjelder både målt i antall hendelser og antall døde. Særlig etter Osama bin Ladens død, i perioden 2011–15, hvor IS vokser fram, ser vi en tilsvarende tett mediedekning. Terrorangrep i Paris 2015, samt i Brussel 2016 er sentrale, men ikke hele forklaringen. Det ser dermed ut til at norske medier hadde fokus på terror fram til etter at IS ble nedkjempet i Syria og Irak.

Når vi ser nærmere på hvilke organisasjoner, personer og termer som ble hyppig omtalt i hovedmaterialet

(N=51820), underbygger flere funn inntrykket av at USAs kamp mot islamistisk terror dominerte terrordekningen i trettiårsperioden. Når vi teller omtalte gjerningspersoner/grupperinger og henvisninger til deres politiske/religiøse tilknytning (figur 4), ser vi hvordan omtalen av jihadistisk/islamistisk terrorisme øker kraftig utover 2000-tallet, aller mest i årene 2010–2017. Til sammenlikning er det lite tale om venstrestrem eller separatistisk terrorisme (med unntak av 2004). Høyrestrem terrorisme omtales mer mot slutten av perioden, og kan lett knyttes til hendelser i Norge i 2011 og 2019.

Figur 4: Omtale av ulike politiske orienteringer/terrorismeformer, totalt for fire medier, 1989–2019, antall artikler per år (samme artikkel kan inneholde flere av ordene)

Hvis vi nå sammenholder figur 4 med figur 2, ser vi en logisk samvariasjon: Omtalen av jihadistisk/islamistisk terror intensiveres når det har vært terroranslag i Vest-Europa der mange mistet livet. Vi fant slike toppe i 2004 og 2010. Vi ser dessuten at fokuset på jihadistisk/islamistisk terror vedvarer etter 2010, og endog toppes i 2015.

Blant organisasjoner med terroranklager mot seg (tabell 1), ser vi at de som er hyppigst omtalt i materialet, kan knyttes til islam, med ett unntak: den venstreorienterte kurdiske grupperingen PKK. At PLO og Hamas får betydelig omtale, må forstås i lys av at den langvarige Israel–Palestina-konflikten har høy nyhetsverdi også i Norge. Det er nærliggende å tenke at dette delvis skyldes Norges rolle som fredsmekler i konflikten i forbindelse med Oslo-avtalene i 1993 og 1995.⁶² Funn fra studiens kvalitative del viste dessuten at Norges engasjement for fred i denne konflikten hadde nyhetsverdi. «Norsk deltaker i internasjonal politikk» var en nyhetsvinkling vi fant der, som må sies å oppfylle nærhetskriteriet, noe vi kommer tilbake til.

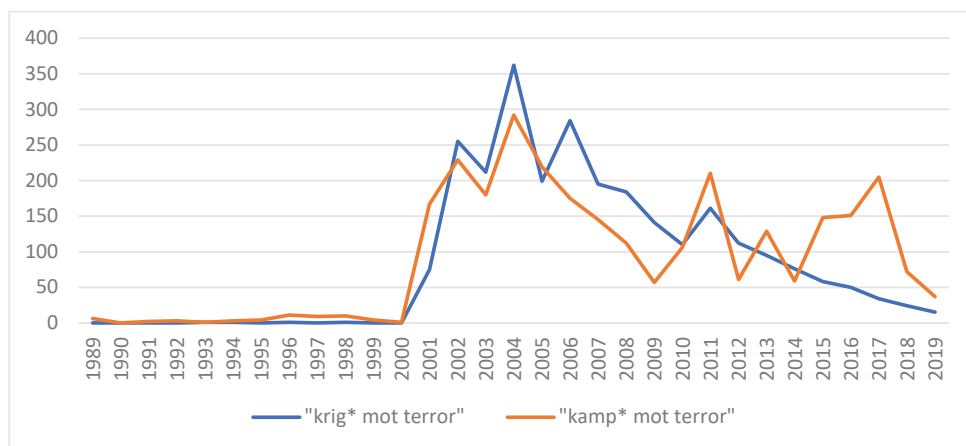
Tabell 1: Organisasjoner omtalt mer enn 400 ganger i datamaterialet

Navn	Nevnt i antall oppslag i perioden, 1989–2019
IS + Den islamske staten	3995+779=4774
Al Qaida	4157
Taliban	2847
Hamas	1727
PLO	693
PKK	531
Boko Haram	474

De eldre separatistbevegelsene i Europa ble også omtalt, men de kom helt i skyggen av den massive dekningen av islamistisk terror utover i perioden. Tallene det refereres til, er samletall for hele perioden, og det er selvsagt variasjoner fra år til år, men hovedtendensen er tydelig: Aktører bak islamistisk vold fikk mest nyhetsomtale.

Ved å gå videre inn i tallene ser vi at mannen som fikk ansvaret for flyangrepene i USA 11. september, Osama bin Laden, er en av de mest omtalte enkeltpersonene (nevnt 2676 ganger i materialet). Samtidig viser det seg at ledende politikere fra USA er hyppig omtalt eller intervjuet i materialet. De to som nevnes mest, er presidentene George W. Bush (nevnt 2709 ganger) og Barack Obama (1349). Dette er i seg selv en sterk indikasjon på at 11. september-fortellingen var sentral i den offentlige samtalen om terrorisme, og at dette ble en dramaturgisk velkjent fortelling med USA som demokratiets forsvarer (protagonist) i jakten på en personifisert ideologisk fiende (antagonist). Som nevnt erklærte USA «krig mot terror» i 2001, noe som var avgjørende for å aktivere Nato-pakten. Det siste momentet vi tar med fra den kvantitative delen av studien, er at ordbruken omkring denne striden endret seg (figur 5).

Figur 5: Forekomsten av termene «krig* mot terror» eller «kamp* mot terror», totalt for fire medier, 1989–2019, antall artikler per år (samme artikkel kan inneholde begge termer)

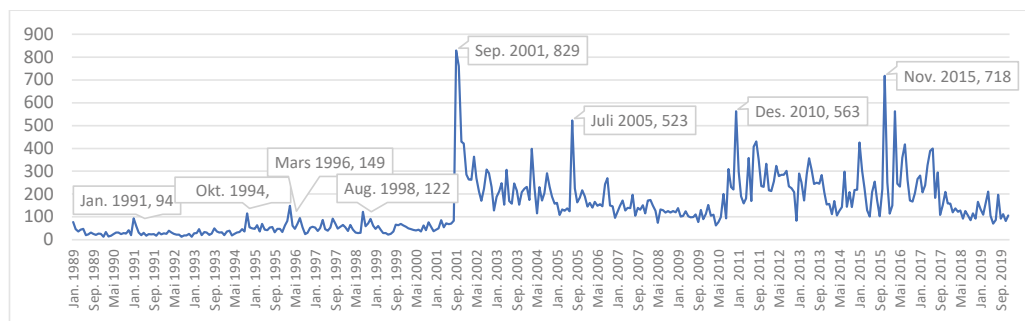

I de første årene etter 2001 brukes termene «krig mot terror» og «kamp mot terror» hyppig og omtrent like mye. I 2010-årene går uttrykket «krig mot terror» nærmest ut av bruk (figur 5). I omtale av terrorbekjempelse, typisk i samband med nye terrorhandlinger, ble uttrykk som *kamp* eller *kampanje mot terror* brukt isteden (dog også avtakende etter 2017). Dette vitner om at selve «krigen» mot terror over tid fikk mindre betydning i den offentlige samtalen. I dette omfattende materialet inngår også meningsytringer, både lederartikler og innsendte kronikker, som problematiserte den såkalte «krigen mot terror» og hva den førte til. Disse gir selvsagt også treff på termen. Slike nyanser ser vi når vi går kvalitativt til verks.

Et kvalitativt innblikk på de «trygge» 1990-årene

Når vi nå går enda dypere inn i materialet, tar vi utgangspunkt i en mer detaljert oversikt over når terrorisme tok plass i nyhetsbildet. Figur 6 illustrerer en oversikt over samlet antall terroroppslag i disse fire mediene per måned, som var vårt utgangspunkt for å plukke ut hvilke datoer vi hentet eksempelsaker fra.

Figur 6: Samlet terrordekning fire norske medier, per måned, 1989–2019 (N= 51820)

Det første poenget vi bemerket, var hvor begrenset terrordekningen i 1990-årene var, sammenliknet med etter 2001. De to nyhetssituasjonene er så ulike at vi må legge lista ulikt for hva som representerer «mange» terroroppslag, henholdsvis > 500 oppslag per måned etter 2001, og > 90 oppslag per måned før 2001. Samtidig er det verdt å se på hva som fikk omtale da, for å se hva som kanskje ble forstått som oppvakten til en endret situasjon i samtiden.

Den første relative toppen vi ser, var i januar 1991 (N=94). Tema var frykt for en Irak-støttet verdensomspennende terrorisme i samband med Golfkrigen etter at Saddam Hussein i en tale oppfordret muslimer over hele verden til å gå til jihad (hellig krig) mot USA og landets allierte.⁶³ Geopolitikken ble trukket inn i norsk hverdag: Folk ble redde for at passasjerfly kunne bli kapret eller skutt ned. Det ga nedgang i flytrafikken, noe flyselskapet SAS fikk merke.⁶⁴ Frykt for islamistisk terror på arbeidsplasser og i lokalmiljøer rammet muslimer også i Norge.⁶⁵ Begge eksempler viser nyhetsomtale med en tradisjonell bruk av nærhetskriteriet: *Hvilke konsekvenser ser vi hos oss, og hva gjør vi for å håndtere dem?*

I oktober 1994 (N=115) ble en kvinnelig palestinsk flykaprer pågrepet i Norge, etter mange år i skjul.⁶⁶ Nobels fredspris gikk til PLO-leder Yasir Arafat, og ble omdiskutert.⁶⁷ Begge sakene knyttet dagsaktuelle hendelser i Norge til geopolitiske spørsmål, også en tradisjonell bruk av nærhetskriteriet, men ulikt eksemplene fra 1991 problematiserte disse sakene norsk støtte til Palestina eller Israel, et vanskelig tema i norsk politikk og offentlighet. I disse oktoberdagene slo i tillegg en selvmordsbomber til mot en buss

i Israel.⁶⁸ Disse sakene forsterket trolig hverandres nyhetsinteresse, siden alle kunne kobles til Israel–Palestina-konflikten, hvor Norge var i ferd med å få en rolle som fredsmekler.⁶⁹

I mars 1996 (N=149) kom situasjonen i Midtøsten igjen ekstra høyt på dagsordenen. På et toppmøte i Egypt prøvde USAs president å samle internasjonal støtte til å bekjempe terrorisme og videreføre fredsprosessen (som Arafat fikk fredsprisen for, sammen med de ledende israelske politikerne Shimon Peres og Yitzhak Rabin). Når mediene vinklet på norske politikeres deltakelse i prosessen, for å ha meklet fram «Oslo-avtalen» (som nå var under press) og som delegater på toppmøtet, gjorde de bruk av nærhetskriteriet på tradisjonelt vis.⁷⁰ Eksemplene vi har sett på så langt, var høyst gjenkjennelige i samtiden. Israel–Palestina-konflikten var et vedvarende problem i hele etterkrigstiden, selv om den tidligere ofte hadde kommet i skyggen av den kalde krigen rent nyhetsmessig. For selv om Israel–Palestina-konflikten vakte stort politisk engasjement også i Norge, var den på trygg geografisk avstand.

Neste «nyhetstopp» i materialet består både av kjent stoff og er starten på noe annet. I august 1998 (N=122) opplevde Nord-Irland det dødeligste terroranslaget i sin historie. Dette handlet om separatistisk terrorisme i Vest-Europa.⁷¹ Hendelsen ble likevel overskygget av hendelser lenger unna, men av enda større omfang: bombeangrep mot de amerikanske ambassadene i Kenya og Tanzania, og amerikanske gjengjeldelsesaksjoner i Afghanistan og Sudan. Ledende amerikanske politikere omtalte dette som «fremtidens krig», avløseren av den kalde krigen, og likeens en strid som ville vare i «flere tiår».⁷² Alt her ble konflikten kalt «USAs kamp mot terror» og «en global uskadeliggjøring av terrorister som truer USA».⁷³

Reaksjonene i den muslimske verden var tilsvarende sterke.⁷⁴ Her entrer en ny aktør den norske nyhets-scenen: Osama bin-Laden. Han skulle bli hovedfienden i terroromtalen i et helt tiår. Som nevnt er han en av de mest omtalte personene i materialet. Bin-Laden ble knyttet til flere terrorangrep i 1990-årene og omtalt som «milliardær og islamsk fanatiker», «den moderne terrorismens gudfar», «terrorist-kjendis» og «en ny stjerne på den internasjonale terrorist-himmelen».⁷⁵

Et kvalitativt innblikk på 2000-tallet og et stigende konfliktnivå

September 2001 er selvsagt den største toppen i materialet (N=829). USAs president George W. Bush erklærte «krig mot terror» etter angrepene 11. september.⁷⁶ Dermed gikk han samtidig inn i rollen som en hovedprotagonist i terroromtalen i perioden vi ser på. Som nevnt er også han en av de mest omtalte personene i materialet. September 2001 framstår som et avgjørende tidsskille (figur 1, figur 6). Slik ble det også oppfattet i samtiden. Dette eksempelet er hentet fra en bakgrunnsartikkel hos NTB fra 19. september 2001, med tittelen «Storebror skjerper blikket»:

Terrorangrepene mot USA i forrige uke gjorde med et slag verden mer utrygg. Det vil vi alle få merke. Kanskje må vi betale for trygghet med mindre frihet. [...] Hvor utrygge vi blir, eller hvor strenge kontrolltiltak vi må tåle, avhenger av hvordan krigen mot terrorismen blir ført – om USA klarer å videreføre en bred internasjonal front mot terrorismen, eller om resultatet blir det den amerikanske statsviteren Samuel P. Huntington har advart mot: Et sammenstøt mellom sivilisasjoner.⁷⁷

NTBs skribent uttrykte Huntingtons spådom som «en samlet sivilisasjons kamp mot terrorisme».⁷⁸ En slik virkelighetsforståelse tilhørte som nevnt den politiske konteksten i Vesten, selv om posisjonen var omdiskutert og slett ikke delt av alle. Nå ble den brukt som advarsel i norsk offentlighet: Ingen ønsket å se Vesten og islam stå som hovedfiender, derfor måtte denne situasjonen *ikke* forstås dithen.⁷⁹ Problemet med å appellere til kulturell nærhet og skjebnefellesskap er imidlertid at dette samtidig skaper polariserte framstillinger av «oss» og «dem». Dette temaet inngikk også i det offentlige ordskiftet i

septemberdagene 2001. Et hovedintrykk av avisene i utvalget er at a-presseavisa *Nordlys* gjennomgående brukte mer USA-kritiske vinklinger enn de borgerlige avisene *VG* og *Aftenposten*. En nyhetsartikkel i *VG* målbar president Bush' løfte om at terroraksjonen «skal hevnes». ⁸⁰ *Aftenpostens* utenriksredaktør skrev:

Her må det være en oppgave for USAs partnere, også for Norge, å vise noe av den solidaritet tilbake som USA selv har vist overfor europeere og andre under to varme og en lang kald krig i det forrige århundret. ⁸¹

I en nyhetsartikkel i *Nordlys* ble det derimot problematisert at USA kalte det «krig» for å kunne aktivere NATO-pakten:

Nettopp det at Bush brukte begrepet «krig», og ikke «massemord» eller «angrep av internasjonal terrorister», fikk betydning for Norges rolle i de varslede gjengjeldelsesaksjonene. Norge må stille opp. NATO-charterets Artikkel 5 innebærer alle for en og forplikter Norge til å stille opp i de aksjonene USA vil foreta seg. ⁸²

På lederplass advarte avisa norske politikere mot å velge krigens vei: «det store spørsmålet Stortinget må svare på er om en krig, begrenset eller total, kan løse terrorismens problem», ⁸³ og den advarte mot fremmedfrykt. ⁸⁴

I tiden med «krig mot terror», ble mediert terrorisme som sådan et tema, som da *VG* i 2005 stilte spørsmålet: *Løper mediene terroristenes ærend med sin vegg-til-vegg-dekning av terrorhandlingene?* Referansene var hendelser i 2004 og 2005, men også 11. september:

I løpet av minutter er kameraer fra alle verdens TV-stasjoner rettet mot ulykkesstedet. Dette er tross alt medieverdenens og den globale landsbyens absolutte sentrum. Før klokken er 09.00 lokal tid blir bilder av det brennende tårnet kringkastet til nyhetsstasjoner i alle land. Hele verden vet hva som er skjedd – men ennå ikke hvorfor eller hvordan.

Så, i det øyeblikket terroristene har hele klodens oppmerksomhet, skjer det igjen: Et nytt fly smeller inn i det andre tårnet. Det er ingen tvil lenger. New York er under angrep. Verdens eneste supermakt er rammet rett i hjertet. Hele verden er vitner. ⁸⁵

Etter 2001 skal det som nevnt langt flere oppslag til for at terrordekningen i norske medier når en topp, men juli 2005 representerer en ny slik topp (N=523). Islamistiske terroranslag i London og i den egyptiske feriebyen Sharm-el-Sheikh var viktige grunner til det, men også forhøyet terrorfrykt etter flere hendelser i nyere tid, som en stor terrorhendelse i Spania året før og stadige anslag i Midtøsten, spesielt mot utenlandske borgere. Igjen handlet det om hvor hen det var trygt eller ikke trygt å reise. ⁸⁶ Uforutsigbarheten ble framhevet: «Fienden er usynlig helt til han plutselig angriper og detonerer sine bomber. Men bak det hele ser vi omrisset av terrornettverket Al Qaida.» ⁸⁷ I flere land ble skjerpet antiterrorlovgivning innført eller diskutert, men i Norge handlet denne debatten ofte om fare for reduserte demokratiske rettigheter. ⁸⁸ I tillegg til slike oppslag kom diskusjonen om mediens eventuelle betydning for den økende terrorismen. *Aftenposten* bidro inn i diskusjonen ved å presentere følgende – motsatte – posisjoner i en nyhetsartikkel som diskuterte mediedekningen av terrorisme: På den ene siden at terrorister iscene-

TV-bildene med flyene som braste inn i tvillingtårnene i World Trade Center i forbindelse med terrorangrepet 11. september 2001, fikk massiv medieoppmærksomhet. Foto AP: <https://www.flickr.com/photos/rudis323/42995258670/>

setter «hendelser som er skreddersydd etter journalistenes nyhetskriterier» og «at moderne internasjonal terrorisme er umulig uten media», men på den andre siden at «virkningen av å tie heller ville bli flere og hyppigere terroraksjoner for at terroristene skal nå igjennom nyhetsmuren».⁸⁹

Utover terroromtalen i «topp-måneder» er det noen eksempler til som er verdt å nevne, fordi de representerer *tradisjonell* bruk av nærhetskriteriet. Det første eksempelet er fra 2008, da terrorangrepet mot et hotell i Kabul ble mye omtalt.⁹⁰ På dette hotellet var utenriksminister Jonas Gahr Støre med følge, inkludert presse, og der ble journalist Carsten Thomassen i *Dagbladet* skutt og drept. I alt 157 saker i materialet handler om ham, hvorav 100 fra 2008. Her var nærhetskriteriet helt tydelig oppfylt, med kjente nordmenn helt inne i hendelsens episenter. I den nye terrordekningsssituasjonen ser vi imidlertid at denne saken ikke på langt nær når opp. Tvert imot framstår 2008 som et år med beskjeden terrordekning.

I sum for årene 2011–2013 er antallet terroroppdrag naturlig nok massivt. Dette var da terroren rammet Norge. Angrepene på Utøya og i Regjeringskvartalet, rettet mot norske politikere, begått av en nordmann, ga maksimal uttelling etter nærhetskriteriet.⁹¹ Mange av disse sakene appellerte til norsk samhold og humane verdier i vårt samfunn og handlet om å håndtere sorgen, mens andre rettet kritikk mot både ansvarlige myndigheter, politiet og pressen. Dekningen av 22. juli i norske medier er ellers behørig behandlet andre steder.⁹² Mer overraskende er det at når vi ser på mediedekningen måned for måned, kommer ikke juli (N=407) eller august (N=431) 2011 med blant de aller høyeste nyhetstoppende.

Desember 2010 (N=563) peker seg imidlertid ut. Militante islamister ble pågrepet for å planlegge anslag henholdsvis mot London-børsen og mot den danske avisa *Jyllands-posten*, en terrorcelle ble avslørt i Marokko, en selvmordsbomber sprengte seg selv i Stockholm, og PST advarte om at islamistisk terror kunne ramme Norge også.⁹³ Uforutsigbare trusler om vold rykket nærmere. Her kan nærhetskriteriet sies å skape uro av typen «jeg er kanskje ikke så trygg der jeg bor og ferdes som jeg trodde». At Norge et halvt år senere skulle bli rammet av høyreekstrem vold, var det imidlertid intet forvarsel om.

November 2015 er neste nyhetstopp (N=718). Nyhetsbildet denne måneden var sterkt preget av seks koordinerte islamistiske terroranslag i Paris, der til sammen 130 mennesker mistet livet. IS, som nå var organisasjonen mesteparten av den islamistiske volden ble knyttet til, tok på seg ansvaret. I bakkant av angrepene innførte Frankrike unntakstilstand, der politiet drev en omfattende jakt på mulige terrorister.⁹⁴ Samtidig ble det kjent at Al Qaida trolig sto bak angrepet mot det franske satire-magasinet *Charlie Hebdo* i januar samme år.⁹⁵ «Je suis Charlie» (jeg er Charlie) ble et viktig slagord for å markere støtte til ytringsfriheten⁹⁶, et sentralt aspekt ved den (ny)liberale ordenen. Resten av måneden handlet mange nyhetsoppslag om en internasjonal samordnet kamp mot IS som også Tyrkia og Russland sluttet seg til, etter selv å ha opplevd terrorangrep med mange drepte.⁹⁷

I samtiden ble 2015 omtalt som et fryktelig år.⁹⁸ Tallet på drepte i terrorangrep i OECD-landene var mer enn seksdoblet sammenliknet med året før. 21 av de 34 OECD-landene opplevde minst ett terroranslag i løpet av 2015. Den dramatiske økningen ble knyttet til angrep iverksatt eller inspirert av ekstremistgruppen IS, som hadde blitt en global trussel, meldte *NTB* i 2016.⁹⁹ Mens nærhetskriteriet tidligere først og fremst var knyttet opp til nærhet rent geografisk og gjerne nasjonalt, kan det dermed synes som at nærhetskriteriet i mediene etter hvert handlet vel så mye om nærhet i form av konsekvenser (skjebnefellesskap) og nærhet i form av kultur. At «OECD-land» ble brukt som kategori, er ett eksempel på en innramming av kulturelt og politisk fellesskap og med det et sterkere konsekvensfellesskap når flere allierte rammes av anslag fra det som ble åpent omtalt som en felles fiende. Om den forente kampen mot IS ikke direkte ble forstått som «clash of civilisations», ble den omtalt som en kamp mellom ulike verdisett, som her: «Vår vestlige sivilisasjon er et ektefødt barn av Voltaire og den franske revolusjon, våre frihetsidealer kan ingen terrorist skyte ned.»¹⁰⁰

Den siste nyhetstoppen vi skal se på, var i mars 2016 (N=563). Denne nyhetstoppen inneholder en diskusjon om høyreekstrem vold og soloterrorisme i bakkant av 22. juli-terroren i Norge.¹⁰¹ I tillegg inntraff en rekke terrorangrep denne måneden med til sammen et stort antall drepte og skadde. En fellesnevner er at de var rettet mot steder der folkemengder var samlet: hoteller i Elfenbenskysten, en handlegate og en busstasjon i Tyrkia, feriemål i Tunisia, en fotballkamp i Irak, en familiepark i Pakistan, t-banen og en flyplass i Belgia.¹⁰² Av disse anslagene fikk det som fant sted i Belgia mest omtale. To selvmordsbombere detonerte bomber på flyplassen rett utenfor Brussel og en tredje på et tog på tur ut av det europeiske kvarteret i Brussel. At dette fikk mest oppmerksomhet, kan dermed forklares med det geografiske nærhetskriteriet (nærmest oss på kartet), men samtidig også med det symbolske fellesskapet i kampen mot terror, også reflektert av appeller fra ledende politikere.¹⁰³ Et lyspunkt i det hele, og et eksempel på klas-sisk bruk av nærhetskriteriet: *Nordlys* meldte at en stor delegasjon med fotball-ungdom fra Tromsø til alt hell forlot Brussel dagen før det smalt.¹⁰⁴ Både disse terroranslagene og de fleste terroranslagene som det ble rapportert om, ble knyttet til IS, mens et større angrep i Ankara ble knyttet til PKK.¹⁰⁵

Som vi var inne på, inneholder materialet også meningsytringer både om «krigen mot terror» og om medienes dekning av terrorisme. *Nordlys* representerte en kritisk røst til «krigen mot terror» helt fra starten av, i den forstand at dette markerte redaksjonens hovedlinje, og denne linjen ble i stor grad videreført.¹⁰⁶ Senere gikk mer av opinionen i denne retning. I 2008, etter drapet på *Dagblad*-journalist

Bildetekst: Oslo, juli 2011. Blomsterhavet i Oslo sentrum ble forstått som folkets spontane melding om hvordan angrepet 22. juli skulle møtes. På høyre del av bildet ser vi TV-reportere i aksjon. Foto: Astrid Marie Holand.

Thomassen, kunne man lese følgende i *Aftenposten*: «'Krigen mot terror' virker mer som en fiasko enn som frelse, som om terrorismen vokser jo mer vi slåss for å bekjempe den.»¹⁰⁷ At mediene tar på seg et ansvar gjennom det verdensbildet de selv tegner opp, ble også påpekt. Eksempelvis i en kronikk fra 2016, der to psykologer etterlyste et mer bevisst kollektivt ansvar i mediene. De beskrev situasjonen som «et ordskifte og en mediedekning badet i terrorbilder» som mest av alt spredte frykt, og dermed tjente terroristenes sak, uansett hvem de var.¹⁰⁸

Bildet av en verdensorden under angrep

Utgangspunktet for denne artikkelen er en studie av terrordekningen i et utvalg norske aviser i årene 1989–2019, sett i lys av datidens sikkerhetspolitiske situasjon. Den kalde krigen syntes å være over, det vestlige liberale demokratiet var tilsynelatende den seirende samfunnsformen, demokratiet var på frammarsj i Øst-Europa, Afrika og Asia. USAs hegemoni syntes å være befestet og representerte dermed «den etablerte ordenen», der hele verden skulle bli en multikulturell «global landsby». Imidlertid fantes krefter både utenfor og innenfor som var rasende motstandere av denne ordenen. Derfor er det viktig å se på hvordan eventuelle terrortrusler ble omtalt i norske medier i denne «dype fredens» periode, og å se mengden og vinklingen av *terroroppdrag* opp mot forekomsten av *terroranslag* i samme periode. Det gjorde vi, ut fra en hypotese om at den etablerte ordenen også omtalt som *det unipolare øyeblikket* var i ferd med å slå sprekker, også innenfra.

Vi forventet å finne gjenklang av at den sikkerhetspolitiske situasjonen ble mindre oversiktlig og mindre forutsigbar i løpet av de 31 årene vi så på, og våre funn synes å støtte opp om en slik antakelse. Et hovedfunn er at omfanget av terroroppdrag i mediene vi så på, var så ulikt, henholdsvis før og etter 2001, at det er naturlig å betrakte dette som to forskjellige nyhetssituasjoner, med ulike nyhetsterskler.

Det som dermed gjenspeiles, er at ulike terrorhandlinger hadde ulik nyhetsverdi, og at nyhetsverdien også endret seg over tid. Særlig så separatistisk terrorisme innad i Europa ut til å ha fallende nyhetsverdi, mens terroranslag i mer fjerntliggende strøk kunne få økt nyhetsverdi.

Hva mediedekningen *ikke* reflekterer, er interessant i så måte. Mediedekningen gjenspeiler verken at Vest-Europa var hardere rammet av terror under den kalde krigen, eller at mesteparten av terrorhendelsene etter den kalde krigen fant sted i noen få land, i helt andre deler av verden. Disse forholdene skulle ikke tilsi økt søkelys på terrorisme fra norske medier. Et annet overordnet trekk er imidlertid at Vestens kamp mot anti-liberale strømninger fra islamistisk hold gir ekstra høy nyhetsverdi gjennom hele perioden. Tidlig i perioden reflekteres dermed en oppfatning av at dette var den eneste store politiske ideologiske utfordringen som gjensto etter kommunismens fall.

I nyhetssituasjonen som kjennetegner den første perioden, 1989–2001, var terroraksjoner utført av europeiske separatister eller knyttet til Israel–Palestina-konflikten etablerte farer som man forventet ville blusse opp fra tid til annen, og som da fikk en viss nyhetsdekning. Men selv i denne perioden var det aksen liberalisme versus islamisme som dominerte i de månedene der terrordekningen var aller mest omfattende. Eksempelet fra 1998 der angrep på USAs ambassader i MENA-regionen overskygget det verste angrepet i nord-irsk historie, viste flere aspekter ved dette. Sistnevnte var en lokalisert, velkjent og endog avtakende konflikt. Førstnevnte var en globalisert, uventet og en eskalerende konflikt som involverte elitenasjonen USA, og dessuten inneholdt et personifisert fiendebilde: Osama bin Laden. Til sammen ga dette svært høy nyhetsverdi. Senere ble hendelsene også sett som forvarsel på angrepet 11. september.¹⁰⁹

Ved å følge nyhetstopper i materialet vårt, fra 1991, 1998, 2001, 2005, 2010, 2015 og 2016, får vi faktisk en komprimert versjon av medienarrativet om kampen mot terror, oppsummert gjennom terroroppslag i våre utvalgte medier. Opptakten så vi allerede tidlig i perioden. Saddam Hussein, senere Al Qaida og IS oppfordret til global hellig krig, og gjennom den vestlige verdens medlemskap i NATO ble også kampen mot terrorisme en internasjonal kamp.¹¹⁰ Etter 11. september 2001 krevde USA at resten av verdens land måtte stå sammen i kampen mot terrorisme, en sterk appell til felles innsats og dermed samtidig til kulturelt fellesskap. Gjennom Norges rolle som alliert underbygges USAs sentrale plass i norsk offentlighet. Dette reflekteres også i hyppig omtale av topp-politikere fra USA. Eksempelvis var president Bush en av de mest omtalte personene i materialet.

Vi ser naturlig nok et visst samsvar mellom forekomsten av terrorhandlinger og mediedekningen, men samtidig ser vi at *nærhetskriteriet* forklarer hvorfor noen saker får særlig stor oppmerksomhet. Materialet viste at terroroppslagene ble særlig mange når islamistisk vold rammet Vesten. Dette viste at geografisk nærhet fortsatt gjaldt som nyhetskriterium, men samtidig at det handlet like mye om kulturell og politisk nærhet, om skjebnefellesskap og kamp for felles vestlige verdier. Her er det nærliggende å tenke at krigen mot terror, og en slags «oss versus dem», bidro til at hendelser langt borte også ble vinklet som relevante. I et medienarrativ kan det fort bli til «det godes kamp mot det onde», noe som er en kraftig appell til kulturell nærhet og skjebnefellesskap. Slike funn viser at den internasjonale dimensjonen i trusselbildet ble mer framtrædende, og at det ble reflektert i nyhetsdekningen også i Norge.

Det så vi demonstrert ved at omfattende angrep i England (2005), Frankrike (2015) og Belgia (2016) fikk massiv nyhetsomtale. Det underliggende budskapet var at terroren rykket nærmere, også i geografisk forstand, men like mye at den kunne ramme hvor som helst. Terrorangrep ble rettet mot sivile, på steder som før var ansett som trygge, og der nordmenn med sannsynlighet ferdes og kunne bli rammet, som konserter, gågater eller flyplasser.¹¹¹ Det å være sivilist i fredstid garanterte dermed ikke lenger vern mot å bli offer for militarisert vold, noe som bekrefter beskrivelser av kjennetegn ved nye former for krigføring.¹¹²

Kampen mot terror har – i tillegg til et eksplisitt mål om å «få has på» terroristene, i stor grad handlet om å innføre demokrati utenfra, med tvang om nødvendig, for derigjennom å kunne etablere den «demokratiske freden». Som vist inntok mediene i utvalget ulike standpunkter til USAs krig mot terror i 2001.

Demokrati lot seg imidlertid ikke innføre over natten.¹¹³ Kampen mot terror ble langvarig, kostbar og tok mange menneskeliv.¹¹⁴ Osama bin Laden ble drept i 2011, IS ble formelt erklært nedkjempet av USA i 2017 og har måttet oppgi viktige landområder i Irak og delvis Syria. Likevel har det vist seg å være en feilvurdering å tro at terrorisme med dette er nedkjempet. IS utgjør fortsatt en internasjonal sikkerhets-trussel, sammen med Al Qaida og andre jihadistiske grupperinger.¹¹⁵

Av materialet så vi altså at noen former for terrorisme ble omtalt mer enn andre. Det var den organiserte islamistiske trusselen utenfra som forårsaket de virkelig store nyhetstoppene i norsk offentlighet i 1989–2019. Høyreekstrem vold var ikke på radaren i samme omfang, selv ikke etter 22 juli. Terrordekningen i 2011–15 inneholder riktignok et stort antall saker om 22. juli, rettsaken og etterdønninger. Manifestet og tankegodset til gjerningsmannen fikk blant annet en del fokus. Her ga han uttrykk for sin motstand mot multikulturalismen, hevdet at Europa ville oppleve borgerkrig de neste 60 årene, og dro veksler på både Eurabia-teorien og Huntingtons sammenstøt mellom sivilisasjoner.¹¹⁶ I tillegg vektla gjerningsmannen betydningen av Europas kristne kulturarv, som han mente var i ferd med å bli ødelagt.¹¹⁷ Disse tankene ble imidlertid i stor grad tilskrevet en enkeltpersons villfarelse og mulige galskap, og det var lite fokus på høyreekstremistiske grupperinger eller individer i mediebildet for øvrig. I ettertid påpekes det at de dypere debattene om polarisering i samfunnet, som kunne forventes etter 22. juli, ikke ble tatt.¹¹⁸

Soloterrorisme forekom flere ganger i perioden 2011–19, i Norge og ellers i Europa, med både erklært islamistisk og erklært høyreekstrem forankring.¹¹⁹ Oppmerksomheten rundt høyreekstrem terror økte først etter flyktningestrømmen fra Syria i 2015–2016, og etter at asylmottak i Sverige og Tyskland ble satt i brann.¹²⁰ Til tross for at det ble uttrykt en viss bekymring for framveksten av antiliberaler krefter innad i Vesten, var det først da en soloterrorist angrep Christchurch-moskeen i New Zealand i 2019, og inspirerte en norsk høyreekstremist til å utføre et terrorangrep mot Al Noor Moskeen i Bærum samme år, at PST tok inn høyreekstremisme i sine trusselvurderinger.¹²¹

Tilbake til hypotesen vår om sprekker i en etablert verdensorden, er det så klart terrorangrepene 11. september 2001 og 22. juli 2011 – og omtalen av disse – som peker seg ut. Disse anslagene representerer henholdsvis et overraskelsesangrep utenfra og et overraskelsesangrep innenfra. *Vantro* er en dekkende samlebetegnelse for det som preger den første nyhetsdekningen av begge disse to hendelsene. Ingen hadde trodd at noe slikt kunne finne sted i «den dype fredens» tid, og i ettertid ble det gitt mye oppmerksomhet til hva som kunne forhindre at det gjentok seg.

Dermed ser vi samtidig at de terrorangrepene som framstår med høyest nyhetsverdi i dette materialet, er de som kunne rokke den etablerte ordenen i dens grunnvoller, og dermed reise spørsmål om *det unipolare øyeblikket* var over. I sin samtid ble de likevel vurdert til å være forbigående fenomener som hadde sin forankring i en liten gruppe fundamentalistiske individer – det være seg først og fremst jihadisme, men senere også høyreekstremisme. Begge deler skulle møtes med mer demokrati og mer liberalisme, uten at mer dyptliggende årsaker ble adressert. Først i slutten av perioden kom det tydeligere signaler om at Vesten med USA i spissen og det liberale demokratiet i større grad utfordres, så vel utenfra som innenfra. Etter 2019 har dette blitt enda tydeligere.

Mye har blusset opp i etterkant av covid-19. Politiske strømninger i flere land inneholder sterk kritikk av multikulturalisme og den globale nyliberalismen, og målbærer en misnøye med status quo. Et tydelig signal var stormingen av kongressen i USA 6. januar 2021. Tilbake i dagens situasjon vitner i tillegg Russlands militære intervensjon i Ukraina i 2022, sammen med Hamas' terrorangrep på Israel i oktober

2023 og den massive motoffensiven, om at den liberale verdensordenen og USAs hegemoni nå for alvor er truet, og at vi nå isteden ser en multipolar verden. Trettiårsperioden sett under ett vitner imidlertid om at 11. september 2001 og hendelsene etterpå var de første signaler om at den USA-dominerte verdensordenen kom til å slå sprekker, og at *det unipolare øyeblikket* og dermed også *den dype freden* egentlig bare varte i litt over ti år.

Noter

- 1 Gleditsch 2016
- 2 Hhv. Tamnes 2015 og Krauthammer 1990
- 3 Lindholm 2022; Holand og Ellingsen under arbeid.
- 4 Bøkene *The Better Angels of Our Nature* (Pinker 2011), *Mot en fredeligere verden* (Gleditsch 2016), og *Factfulness* (Rosling 2018) er eksempler på det.
- 5 Porsdam 2004
- 6 Nye og Welch 2017
- 7 Huntington 1991
- 8 Baylis, Smith og Owen 2017
- 9 Ellingsen 2004; Eriksen 2008
- 10 Porsdam 2004
- 11 Krauthammer 1990
- 12 Østhagen 2021
- 13 Tamnes 2015
- 14 Mudde 2017
- 15 Ravndal og Bjørge 2018; Mudde 2017
- 16 Stiglitz 2017
- 17 Norris and Inglehart 2019
- 18 Se for eksempel Barber 1995; Fukuyama 1989; Huntington 1993; Mearsheimer 1990; Mueller 1989; Kaplan 1997; Kennedy 1994.
- 19 Huntington 1993; 1996
- 20 Fukuyama 1989; 1992
- 21 Helseth 2007; Egeberg 2017; Ottosen 2019
- 22 Thune 2003
- 23 Ottosen 2019
- 24 Heier, Kjøberg og Rønnfeldt 2014
- 25 Doyle 1986
- 26 Hegre mfl. 2001; Ellingsen 2005
- 27 Ellingsen 2005
- 28 Gleditsch, Christensen og Hegre 2007
- 29 Stormoen og Knudsen 2021; Diamond 2015; Levitsky og Ziblatt, 2015
- 30 Heier, Ottosen og Tvedt 2019
- 31 Eide 2011; Abushouk 2016
- 32 Global Terrorism Index (GTI) 2019
- 33 VG, 29. januar 2018
- 34 NRK, 5. februar 2018
- 35 Bunde mfl. 2018
- 36 Frølich 2018; Rosling 2018
- 37 Reiner mfl. 2000; Rosling 2018
- 38 Handgaard, Simonsen og Jensen 2013; Bjerke 2009; Bjerke 2011
- 39 Eide og Simonsen 2009: 19
- 40 Brurås 2012: 27–8; Handgaard, Simonsen og Steensen 2013: 43–58; O'Neill & Harcup 2009
- 41 Handgaard, Simonsen og Steensen 2013; Njaastad 2004; Njaastad 2012; Lindholm 2022
- 42 Galtung og Ruge 1965: 64–91

- 43 Galtung og Ruge 1965
- 44 Galtung 2002: 267
- 45 Njaastad 2012; Njaastad 2004: 39–42; Handgaard, Simonsen og Steensen 2013
- 46 Nossek 2004; Ottosen 2013
- 47 Engan 2016
- 48 Eide og Simonsen 2009
- 49 Sacco og Bossio 2015
- 50 Nordenhaug og Engene 2009
- 51 Hernes 1977
- 52 Njaastad 2004. Medienes nyhetskriterier har også andre implikasjoner som vi ikke skal gå nærmere inn på her. Ulike politiske og/eller militære organisasjoner har sin egen mediestrategi, der vanlige mediers nyhetskriterier er godt kjent og dermed kan anvendes til å skaffe ønsket medieomtale. Både forskere og mediene selv har avdekket at mediene iallfall for noen år tilbake hadde relativt lav beredskap på dette området, norske medier intet unntak, jf. Ottosen 2018; Ottosen og Rudsengen 2018; Ottosen og Øvrebø 2016.
- 53 Kaldor 2005
- 54 Se Matheson og Allan 2009; Seib 2005; Fröhlich 2018
- 55 For å teste representativiteten i mediesøket, gjorde vi tre kontrolløk i Atekst. Ett der vi utelot NTB-materialet, ett der vi kartla forekomstene av søkeordene i én avis (VG) i et lengre tidsrom (perioden 1945–2018, N=71 990), og ett der vi kartla forekomstene i 20 riksdekkende, regionale og større lokale mediehus på både papir og nett, men for et kortere tidsrom (2008–2018, N=217 886). Følgende medier var med: ABC Nyheter, Adresseavisen, Aftenposten, Avisen Agder, Bergens Tidende, Dagbladet, Dagen, Dagsavisen, Folkebladet, Fædrelandsvennen, Harstad Tidende, Klassekampen, Nettavisen, NRK.no, Romsdals Budstikke, Stavanger Aftenblad, Sunnmørsposten, TV2.no, VG, Vårt Land. De overordnede trendene vi da fant, samsvarer med de trendene vi finner i hovedmaterialet innenfor tilsvarende tidsrom.
- 56 START 2022
- 57 GTI 2017
- 58 Engene 1994
- 59 Hegghammer 2016
- 60 GTI 2018
- 61 PST 2019
- 62 Midtøsten-ekspert Hilde Henriksen Waage har framhevet at Norge ikke var en nøytral forhandler i forbindelse med Oslo-avtalene, men snarere løpegutter for Israel. Se Waage 2004.
- 63 Eksempelvis: Aftenposten, 20. januar 1991a og b; NTBtekst, 22. januar 1991; Nordlys, 25. januar 1991; Aftenposten, 26. januar 1991; Nordlys, 28. januar 1991; Aftenposten, 29. januar 1991.
- 64 Eksempelvis: Aftenposten, 23. januar 1991; Aftenposten, 28. januar 1991a og b; NTBtekst, 31. januar 1991a og b.
- 65 Eksempelvis: Aftenposten, 22. januar 1991; NTBtekst, 23. januar 1991; Nordlys, 26. januar 1991. Sistnevnte satte risikoen for islamistisk terror opp mot risikoen for høyreekstrem vold.
- 66 Eksempelvis: VG, 21. oktober 1994a og b; Aftenposten, 21. oktober 1994; NTBtekst, 21. oktober 1994.
- 67 Eksempelvis: VG, 11. oktober 1994; NTBtekst, 11. oktober 1994; Aftenposten, 12. oktober 1994; Nordlys, 24. oktober 1994.
- 68 Eksempelvis: Aftenposten, 19. oktober 1994; VG, 21. oktober 1994c.
- 69 Waage 1996; Waage 2004.
- 70 Eksempelvis: Nordlys, 8. mars 1996; Aftenposten, 9. mars 1996; VG, 9. mars 1996; Aftenposten, 11. mars 1996; Aftenposten, 13. mars 1996; NTBtekst, 13. mars 1996.
- 71 Eksempelvis: Aftenposten, 16. august 1998; NTBtekst, 18. august 1998.
- 72 Eksempelvis NTBtekst, 23. august 1998.
- 73 Eksempelvis NTBtekst, 21. august 1998a.
- 74 Eksempelvis NTBtekst, 21. august 1998b og c; VG, 29. august 1998.
- 75 Eksempelvis: NTBtekst, 21. august 1998d; Aftenposten, 30. august 1998; NTBtekst, 24. august 1998.
- 76 Eksempelvis NTBtekst, 12. september 2001.
- 77 NTBtekst, 19. september 2001.
- 78 Ibid.
- 79 Eksempelvis: Aftenposten, 14. september 2001; Aftenposten, 18. september 2001; Aftenposten, 22. september 2001.
- 80 VG, 12. september 2001.
- 81 Aftenposten, 12. september 2001.

- 82 Nordlys, 20. september 2001. Flere eksempler: Nordlys, 18. september 2001; Nordlys, 22. september 2001.
83 Nordlys, 14. september 2001.
84 Nordlys, 28. september 2001.
85 VG, 30. juli 2005.
86 Eksempelvis: Nordlys, 8. juli 2005; Aftenposten, 24. juli 2005; Aftenposten, 25. juli 2005; VG, 27. juli 2005.
87 VG, 24. juli 2005a.
88 Eksempelvis: VG, 24. juli 2005b; Nordlys, 27. juli 2005; NTBtekst, 27. juli 2005.
89 Aftenposten, 28. juli 2005.
90 NTBtekst, 15. januar 2008; VG, 19. januar 2008.
91 Testsøket som inkluderte flere regionale aviser, viste også at nærhetskriteriet ble anvendt på følgende vis: Aviser vinklet på personer fra hjemstedet/regionen som hadde vært involvert i hendelsene 22. juli.
92 Se f.eks. Retriever 2022.
93 Eksempelvis: NTBtekst, 27. desember 2010a og b; NTBtekst, 29. desember 2010; NTBtekst, 30. desember 2010; Nordlys, 31. desember 2010.
94 Eksempelvis NTBtekst, 16. november 2015.
95 NTBtekst, 14. november 2015.
96 Jakobsen 2016
97 Eksempelvis: NTBtekst, 15. november 2015; Nordlys, 17. november 2015a; NTBtekst, 18. november 2015; NTBtekst, 20. november 2015; NTBtekst, 26. november 2015; NTBtekst, 27. november 2015.
98 Eksempelvis Nordlys, 17. november 2015b.
99 NTBtekst, 16. november 2016, med henvisning til GTI.
100 VG, 16. november 2015.
101 Eksempelvis NTBtekst, 15. mars 2016; NTBtekst, 17. mars 2016.
102 Aftenposten, 14. mars 2016; NTBtekst, 18. mars 2016; NTBtekst, 22. mars 2016a og b; NTBtekst, 25. mars 2016; NTBtekst, 27. mars 2016.
103 NTBtekst, 21. mars 2016; NTBtekst, 22. mars 2016c-g.
104 Nordlys, 23. mars 2016.
105 NTBtekst, 14. mars 2016.
106 Eksempelvis Nordlys, 3. september 2005; Nordlys, 10. mai 2011.
107 Aftenposten, 22. januar 2008.
108 Aftenposten, 12. august 2016.
109 Se National Commission on Terrorist Attacks Upon United States 2004.
110 jf. Ellingsen 2005.
111 Bruckberger 2018
112 Kaldor 2005
113 Hegre mfl. 2001
114 GTI 2019
115 Hegghammer 2021
116 Bangstad 2017
117 Jupskås 2012
118 Retriever 2022; Ezzati 2024
119 Nesser 2018
120 GTI 2017
121 PST 2019

Kilder og referanser

Litteratur

- Abushouk, A.I. (2016), The Arab Spring: A Fourth Wave of Democratization? *Domes*, 25: 52–69.
<https://doi.org/10.1111/dome.12080>
- Allern, S. (2002). «Journalistic and Commercial News Values: News Organizations as Patrons of an Institution and Market Actors». *Nordicom Review* 1(2), 137–152.
- Bangstad, S. (2017). *Anders Behring Breivik and the Rise of Islamophobia*. Zed Books.
- Barber, B. (1995). *Jihad vs. McWorld*. New York: Ballentine Books.
- Baileys, J., Smith, S. & Owen, P. (2017). *The Globalization of World Politics*. Oxford University Press.
- Brinson, M. E. & Stohl, M. (2012). «Media Framing of Terrorism: Implications for Public Opinion, Civil Liberties, and Counterterrorism Policies». *Journal of International and Intercultural Communication* 5(4), 270–290. DOI: [10.1080/17513057.2012.713973](https://doi.org/10.1080/17513057.2012.713973)
- Bjerke, P. (2009). *Refleks eller refleksjon. En sosiologisk analyse av journalistisk profesjonsmoral*. PhD-avhandling. Oslo: Høgskulen i Volda/Universitetet i Oslo.
- Bjerke, P. (2011). *Journalistikkens vekst – og fall? Om journalistisk profesjonsmakt*. Kristiansand: IJ-forlaget/Cappelen Damm AS.
- Bruno S. F. & Rohner, D. (2006). *Blood and ink! The common interest game between terrorist and the media*. https://papers.ssrn.com/Sol3/papers.cfm?abstract_id=900353
- Brurås, S. (red.) (2012). *Nyhetsvurderinger. På innsiden i fem redaksjoner*. Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget.
- Bunde, T., Carr, R., Erber, C., Flitti, J., Franke, B., Maderspacher, Q., Oroz, A., Wittek, K. (2018). *Munich Security Report 2018: To the Brink – and Back?* Munich: Munich Security Conference, February 2018, <https://doi.org/10.47342/MXPT7760>
- Carruthers, S.L. (2011). *The Media at War*. New York: Palgrave Macmillan.
- Diamond, L. (2015). Is democracy in decline? I *In Search of Democracy*, s. 76–100. Routledge.
- Doyle, M. (1986). Liberalism and world politics. *American political science review*, 80(4): 1151–1169.
<https://doi.org/10.2307/1960861>
- Eide, E. og Simonsen, A.H. (2009). *Dekke verden!* Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Eide, E.B. (2011). Arabisk vår og arabisk høst–noen refleksjoner. *Internasjonal politikk*, 69(4), 687–694.
- Ellingsen, T. (2004). Globalisering og kultur, i May Thorset red. (2004). *Globalisering og etikk*, skriftserie nr. 4. Program for anvendt etikk, NTNU.
- Ellingsen, T. (2005). *Sivilisasjonskonflikter*, kap. 9 i Bjørn Erik Rasch red (2005). *Islamistisk terrorisme*. Oslo: Pax.
- Engene, J.O. (1994). *Europeisk terrorisme – vold, stat og legitimitet*. Bergen: TANO
- Eriksen, T.H. (2008). *Globalisering: åtte nøkkelbegreper*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ezzati, R.T. (2024). «Fellesskap i krise». *Midtnorsk debatt*. Adressa.no, 17.05.2024. Hentet 21.05.2024 fra [Fellesskap i krise - adressa.no](https://www.adressa.no/nyheter/midtnorsk-debatt/fellesskap-i-krise)
- Frøhlich, R. (red.) (2018). *Media in War and Armed Conflict. Dynamics of Conflict News Production and Dissemination*. USA: Routledge.
- Fukuyama, F. (1989). «The End of History?» *The National Interest*, (16): 3–18.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Gaddis, J.L. (1992). «The Cold War, the Long Peace, and the Future». *Diplomatic History* 16 (2): 234–246.

- Galtung, J. og Ruge, M.H. (1965). «The Structure of Foreign News». *Journal of Peace Research* 2(1): 64–91. <https://www.jstor.org/stable/423011>
- Gleditsch, N.P. (2016). *Mot en fredeligere verden*. Oslo: Pax.
- Gleditsch, N.P., Christiansen, L.S. og Hegre, H. (2007). Democratic jihad? Military intervention and democracy. *Military Intervention and Democracy* (June 1, 2007). *World Bank Policy Research Working Paper* (4242).
- Global Terrorism Index (2017). *Measuring and understanding the impact of Terrorism*. Institute for Economics and Peace.
- Global Terrorism Index (2018). *Measuring and understanding the impact of Terrorism*. Institute for Economics and Peace.
- Global Terrorism Index (2019). *Measuring and understanding the impact of Terrorism*. Institute for Economics and Peace.
- Handgaard, B., Simonsen, A.H., og Steensen, S. (2013). *Journalistikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hegghammer, T. (2016). «The Future of Jihadism in Europe: A Pessimistic View». *Perspectives on Terrorism* 10(6), 156–170. <https://www.jstor.org/stable/26297715>
- Hegghammer, T. (2021). Resistance is futile: The war on terror supercharged state power. *Foreign Affairs*, 100, 44.
- Hegre, H., Ellingsen, T., Gleditsch, N.P. og Gates, S. (2001). Towards a Democratic Civil Peace? Democracy, Democratization and Civil War 1816–1992', *American Political Science Review* 95(1), 33–48. <https://doi.org/10.1017/S0003055401000119>
- Heier, T., Kjølberg, A. og Rønnfeldt, K. (2014). *Norge i internasjonale operasjoner. Militærmakt mellom idealer og realpolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heier, T., Ottosen, R., og Tvedt, T. (2019). *Libya: Krigens uutholdelige letthet*. Universitetsforlaget: Oslo.
- Hernes, G. (1977). «Det medievidde samfunn». *Samtiden* (1), 1–14.
- Hojjer, B., Nohrstedt, S.A. og Ottosen, R. (2002). «The Kosovo War in the Media – Analysis of a Global Discursive Order». *Conflict & Communication* 1(2), 1–18.
- Holand, A.M. og Ellingsen, T. (2024). Velkommen til krigsskueplassen. Narrativer i nyhetsmedia og sosiale medier omkring Russland-Ukraina krigen 2022, under arbeid.
- Huntington, S.P. (1991). *The Third Wave*. Norman: Oklahoma University Press.
- Huntington, S.P. (1993). «The Clash of Civilizations?». *Foreign Affairs* (3), 22–49.
- Huntington, S.P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Jakobsen, K.A. (2016). *Etter Charlie Hebdo. Ytringsfrihetens krise i historisk lys*. Oslo: Cappelen Damm.
- Jupskås, A.R. (2012). Et forsøk på å begripe det ubegripelige: tolv perspektiver på 22. juli. *Akademiske Perspektiver på 22. juli*, 11–28.
- Kaldor, M. (2005). «Old Wars, Cold Wars, New Wars, and the War on Terror». *International Politics* 42(4), 491–498. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ip.8800126>
- Kaplan, R. (1997). *The Ends of the Earth: From Togo to Turkmenistan, from Iran to Cambodia, a Journey to the Frontiers of Anarchy*. New York: Random House.
- Kennedy, P. (1994). *The Rise and Fall of Great Powers*. New York: Random House.
- Krauthammer, C. (1990). The unipolar moment. *Foreign Affairs*, 70 (1), 23–33. <https://doi.org/10.2307/20044692>
- Levitsky, S. og Ziblatt, D. (2019). *How democracies die*. London, UK: Crown.
- Lindholm, M. (2022). *Makt og journalistikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Matheson, D. og Allan, S. (2009). *Digital War Reporting*. Malden, Massachusetts: Polity Press.
- Mearsheimer, J. (1990). «Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War». *International Security* 15(1), 5–56. <https://doi.org/10.2307/2538981>
- Mueller, J. (1989). *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*. New York: Basic Books.
- Mudde, C. (2017). *The far right in America*. London, UK: Routledge.
- National Commission On Terrorist Attacks Upon the United States (2004). *The 9.11 Commission Report. Final report of National Commission On Terrorist Attacks Upon the United States*. Executive Agency Publications. Washington DC: US Government.
- Nesser, P. (2018). *Islamist terrorism in Europe*. New York: Oxford University Press.
- Njaastad, O. (2004). *TV-journalistikk – bildenes fortellerkraft*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Njaastad, O. (2012). *Nyhetsjournalistikk*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Nordenhaug, I. og Engene, J.O. (2009). *Norge i kamp mot terrorisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nossek, H. (2004). «Our News and their News: The Role of National Identity in the Coverage of Foreign News». *Journalism*, 5(3), 343–368. <https://doi.org/10.1177/1464884904044941>
- O'Neill, D. og Harcup, T. (2009). «News Values and Selectivity». Kap 12 i Wahl-Jorgensen, K. og Hanitzsch, T. (red.). *The Handbook of Journalism Studies*. Taylor Francis.
- Norris, P. og Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.
- Nye, J.S. og Welch, D.A. (2017). *Understanding Global Conflict and Cooperation. Introduction to Theory and History*. 10th edition. Pearson.
- Ottesen, R. og Eide, E. (2013). *Den lengste krigen. Mediedekningen av krigen i Afghanistan*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Ottosen, R. (2018). Mediene må bidra til en opplyst samtale om vår sikkerhetspolitikk. *Norsk Medietidsskrift* 25(1), 1–6. <https://doi.org/10.18261/issn.0805-9535-2018-01-05>
- Ottosen, R. og Rudsengen, B: Ambivalent og historieløst? Norske avisers dekning av norsk militær nærvær i Irak og Syria. *Internasjonal Politikk* 76(3), 159–182. <https://doi.org/10.23865/intpol.v76.658>
- Ottosen, R. og Øvrebø, S. (2016). Who's to Blame for the Chaos in Syria? The Coverage of Syria in *Aftenposten* with Libya as Doxa. I: *Journalism in conflict and post conflict conditions. Worldwide perspectives*. Nordicom 2016. ISBN 9789187957246, s. 63–80.
- Pinker, S. (2011). *The Better Angels of our Nature*. New York, NY: Viking.
- Porsdam, H. (2004). Fra Pax Americana til Lex Americana? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA. *Den danske Magtudredning*. Århus: Aarhus Universitet.
- PST (2019). *Nasjonal trusselvurdering 2019*. Oslo: Politiets sikkerhetstjeneste.
- Ravndal, J.A. og Bjørge, T. (2018). Investigating terrorism from the extreme right: A review of past and present research. *Perspectives on Terrorism*, 12(6), 5–22.
- Reiner, R., Livingstone, S. og Allen, J. (2000). «No more happy endings? The media and popular concern about crime since the second world war». I Hope, T. and Sparks, R., (red.), *Crime, Risk and Insecurity: Law and Order in Everyday Life and Political Discourse*, s. 107–126. London: Routledge.
- Retriever (2022). *Mediedekningen av 22 juli. En analyse av norske mediers dekning av terrorangrepene som rammet Norge 22. juli 2011*. Oslo: Fritt Ord.
- Rosling, H. og Rosling, O. (2018). *Factfulness: Ten Reasons We're Wrong About the World –and Why Things Are Better Than You Think*. New York: Flatiron Books.

- Sacco, V. og Bossio, D. (2015). «Using social media in the news reportage of War & Conflict: Opportunities and Challenges». *The Journal of Media Innovations* 2(1), 59–76. <https://doi.org/10.5617/jmi.v2i1.898>
- Seib, P. (red.) (2005). *Media and Conflict in the Twenty-First Century*. New York: Palgrave Maxmillan.
- START (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism) (2022). *Global Terrorism Database 1970–2020* [data file]. <https://www.start.umd.edu/gtd>
- Stiglitz, J.E. (2017). *Globalization and its discontents revisited: Anti-globalization in the era of Trump*. WW Norton & Company.
- Stormoen, O.M. og Augestad Knudsen, R. (2021). Internasjonal politikk og arven etter 11. september. *Internasjonal Politikk* 79(3), 261–272. <https://doi.org/10.23865/intpol.v79.3396>
- Tamnes, R. (2015). Et lite land i stormaktspolitikken. *Internasjonal politikk*, 73(3), 384–393.
- Thune, H. (2003). *Krigsdansen – Historien om Saddham Husseins fall*. Oslo: Cappelen.
- Østhagen, A. (2021). High North, low politics – Maritime cooperation with Russia in the Arctic, *Arctic Review on Law and Politics* 7(1), 83–100. <https://doi.org/10.17585/arctic.v7.255>
- Waage, H.H. (1996). *Norge – Israels beste venn. Norsk Midtøstenpolitikk 1949–56*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Waage, H.H. (2004). *Peacemaking Is a Risky Business: Norway's Role in the Peace Process in the Middle East, 1993–96*. PRIO Report: 1. Oslo: PRIO.

Mediekilder

Aftenposten

- (1998, 16. august). Verste terrorangrep i Nord-Irlands historie: Uskyldige lurt i døden.
- (1991a, 20. januar). Politi vokter toppolitikkerne.
- (1991b, 20. januar). Washington skjerper beredskapen.
- (1991, 22. januar). Innvandrerskyr for øket norsk rasisme.
- (1991, 23. januar). Terrorfrykt gir rekordfulle tog.
- (1991, 26. januar). Vi mangler lover mot terror.
- (1991a, 28. januar). Folkevett mot terrorfrykt.
- (1991b, 28. januar). Nepperefusjoner for sydenreiser.
- (1991, 29. januar). Frykt for terror.
- (1994, 12. oktober). Nobels fredspris: Fra terrorist til statsmann: – Elsket og forhatt.
- (1994, 19. oktober). Israel i sjokk etter terrorangrep mot buss i hjertet av Tel Aviv: Bombeattentat drepte 15.
- (1994, 21. oktober). Flykaprer tatt i Norge.
- (1996, 9. mars). Oslo-avtalen skal reddes.
- (1996, 11. mars). Toppmøte for fred.
- (1996, 13. mars). Minnes den trygge, kalde krigen.
- (1998, 16. august). Verste terrorangrep i Nord-Irlands historie: Uskyldige lurt i døden.
- (1998, 30. august). Osama bin Laden: Marerittet som ble virkelighet. Den moderne terrorismens gudfar.
- (2001, 12. september). En terror uten grenser vil tenne USAs motstand.
- (2001, 14. september). Norske NATO-bidrag er langt fra avklart.
- (2001, 18. september). Krig før og nå.
- (2001, 22. september). Fryktens dilemma.

- (2005, 24. juli). TERROREN I EGYPT: Blodig nasjonaldag i «fredens by». Minst 88 drept i populært egyptisk feriemål Terroren kan knekke turistindustrien.
- (2005, 25. juli). TERROREN I EGYPT: Skremte nordmenn vil hjem. Dansker og svensker evakueres. 300 norske turister igjen i Sharm-el-Sheikh.
- (2005, 28. juli). - Et skremmende syn på medienes rolle.
- (2008, 22. januar). Felles kamp.
- (2016, 14. mars). Minst 12 drept etter terrorangrep mot hoteller i Elfenbenskysten.
- (2016, 12. august). Terror krever kollektivt ansvar i mediene.

Nordlys

- (1991, 25. januar). Ikke handelsstopp.
- (1991, 26. januar). Golfdiskriminering.
- (1991, 28. januar). Det nye trusselbildet.
- (1994, 24. oktober). Fredsprisen 1994.
- (1996, 8. mars). Fredsprosessen død?
- (2001, 14. september). Norge til krig?
- (2001, 18. september). Terror 2-2.
- (2001, 20. september). Terror-folkeretten.
- (2001, 22. september). Krigen mot terror kan gi brudd på menneskerettighetene.
- (2001, 28. september). Rasisme og terror i Europa.
- (2005, 8. juli). Danmark kan bli neste terrormål.
- (2005, 27. juli). Terror eller menneskerett?
- (2005, 3. september). Krigen uten mening.
- (2010, 31. desember). En tale for demokratiet.
- (2015a, 17. november). Kan vi vinne over IS?
- (2015b, 17. november). Blodsporene inn i vår tid.
- (2011, 10. mai). Redselens tiår.
- (2016, 23. mars). Dro hjem fra Brussel et døgn før terrorangrepet.
- NRK (2018, 5. februar). Stoltenberg: – Verden har blitt farligere – NRK Urix – Utenriksnyheter og -dokumentarer.

NTBtekst

- (1991, 22. januar). USA holder Saddam ansvarlig for terrorisme.
- (1991, 23. januar). Kommunaldepartementet gransker påstander om diskriminering av muslimer.
- (1991a, 31. januar). Golfen: Saudiarabisk grenseby gjenerobret.
- (1991b, 31. januar). Turistnæringen og flyselskapene ofre for Golf-krigen.
- (1994, 11. oktober). To gamle krigere deler fredsprisen.
- (1994, 21. oktober). Britisk journalist: -Norsk etterretning må ha visst.
- (1996, 13. mars). Internasjonale ledere fordømmer terror i Midtøsten.
- (1998, 18. august). Det virkelige IRA tar på seg ansvaret for Omagh-bomben.
- (1998a, 21. august). Clinton får støtte fra motstanderne.
- (1998b, 21. august). Islam-forsker: USA-bombing øker voldsspiralen.
- (1998c, 21. august). Sterke reaksjoner etter USA-angrep.
- (1998d, 21. august). En ny terrorist-kjendis er født.

(1998, 23. august). USA vil bekjempe terror alene.
(1998, 24. august). USA: Bin Laden knyttet til 18 terrorangrep.
(2001, 12. september). Bush erklærer krig mot terror.
(2001, 19. september). Storebror skjerper blikket.
(2005, 27. juli). Hæren settes inn mot terrorisme i Italia.
(2008, 15. januar). - Falt i tjeneste for friheten.
(2010a, 27. desember). - Terrorcelle avslørt i Marokko.
(2010b, 27. desember). - Ville sprengte London-børsen.
(2010, 29. desember). - Islamister tatt like før angrep i Danmark.
(2010, 30. desember). PST: - Ekstremister kan slå til i Norge.
(2015, 14. november). Forsker: - Angrepene har blitt planlagt lenge.
(2015, 15. november). Kampen mot IS dominerer toppmøte i Tyrkia.
(2015, 16. november). 150 antiterroraksjoner i Frankrike.
(2015, 18. november). Fakta om militærkoalisjonen mot IS i Irak og Syria.
(2015, 20. november). Avis: Stormakter vil erklære krig mot IS.
(2015, 26. november). Putin lover Hollande samarbeid mot IS.
(2015, 27. november). Fakta om luftkrigen mot IS.
(2016, 16. november). Terror-dødsfall seksdoblet i 2015.
(2016, 14. mars). Tyrkia: – PKK-medlemmer sto bak Ankara-angrep.
(2016, 15. mars). Staten frykter ny Brevik blant drapsmannens likesinnede.
(2016, 17. mars). Fakta om Breiviks holdninger.
(2016, 18. mars). Rakettangrep mot Statoil-anlegg i Algerie.
(2016, 21. mars). Erdogan: – Tyrkia er utsatt for en terrorbølge.
(2016a, 22. mars). IS tar ansvar for angrepene i Brussel.
(2016b, 22. mars). Tunisia forlenger unntakstilstand.
(2016c, 22. mars). EU-ledere: – Vi vil stå samlet i kampen.
(2016d, 22. mars). NATO: – Et feigt angrep.
(2016e, 22. mars). Obama: – En påminnelse om at verden må stå samlet.
(2016f, 22. mars). Putin: – Behov for global kamp mot terrorisme.
(2016g, 22. mars). Stoltenberg: – Terrorismen skal ikke ta fra oss friheten.
(2016, 25. mars). – 30 drept i selvmordsangrep nær Bagdad.
(2016, 27. mars). Blodbad i familiepark i Lahore – minst 65 drept

VG

(1994, 11. oktober). – Symbol på terrorisme.
(1994a, 21. oktober). Kaprerens to ansikter.
(1994b, 21. oktober). Jakt i 17 år.
(1994c, 21. oktober). Videomartyr.
(1996, 9. mars). VG mener: Krisetoppmøte.
(1998, 29. august). Muslimer raser mot USA.
(2001, 12. september). Skal hevnes.
(2005a, 24. juli). Sommer i terrors tegn.
(2005b, 24. juli). USA PATRIOT Act.
(2005, 27. juli). Verdens farligste land – terrorekspertens liste.

(2005, 30. juli). Massemedier og masseødeleggelse.

(2008, 19. januar). Døde i tjeneste.

(2015, 16. november). Våre verdier vinner!

(2018, 29. januar). For svake forsvarsbudsjetter.

Hans Aarnes (1886–1960). Styrar av Bladmanskulen. Foto med løyve frå Fonna Forlag.

“The school of newspaper men”: the first school of journalism in Norway

Abstract: *This article describes the establishment of the first Norwegian school of journalism, Bladmanskulen, and its founder and headmaster, editor Hans Aarnes. The school was founded started in Bergen in 1919 and is likely the first school of journalism in Scandinavia. It was established by one of the many press organizations in Norway at the time, Norsk Bladmannelag, which was under the leadership of Hans Aarnes. Norsk Bladmannelag actively promoted use of the Nynorsk language in Norway, especially in the press. Aarnes was an experienced newspaper editor who had gained insights into journalism schools in the USA during a six-month study trip in 1918–1919. The school operated as a full-time institution for two years. When it failed to secure government funding, it was transformed into a correspondence school and run privately by Hans Aarnes. Aarnes also wrote several books on journalism education, which were probably the first textbooks on journalism and the newspaper business in Norway.*

Keywords: *journalism education, newspaper business, Norway, Scandinavia, journalism*

Fagfelleverdert

Bladmannaskulen: Den første norske journalistutdanninga

Sammendrag: Artikkelen omhandlar etableringa av den første norske journalistutdanninga: Bladmannaskulen og grunnleggaren og rektoren for skulen, redaktør Hans Aarnes. Skulen starta i Bergen i 1919 og var truleg også den første journalistutdanninga i Skandinavia. Bladmannaskulen vart etablert av ein av den tids mange presseorganisasjonar: Norsk Bladmannalag der Hans Aarnes var leiar. Norsk Bladmannalag arbeidde for nynorsk og særleg for nynorsk i blad og aviser. Aarnes var ein erfaren redaktør og hadde også kunnskapar om amerikansk journalistutdanning frå ei seks månaders studiereise i 1918–1919. Bladmannaskulen vart driven som heiltidsutdanning i to år. Etter at skulen fekk avslag på søknad om statsstøtte, vart han omdanna til brevskule og driven som eit privat tiltak av Hans Aarnes. Aarnes skreiv også fleire bøker om journalistopplæring, og dette var truleg dei første lærebøkene i journalistikk og avisdrift i Noreg

Emneord: journalistutdanning, avisdrift, Noreg, Skandinavia, Norden, nynorsk, journalistikk

Johann Roppen
Professor i journalistikk
ved Høgskulen i Volda
johann.roppen@hivolda.no

Journalistutdanninga Bladmannaskulen vart etablert i Bergen 1919 som ei eittårig utdanning med åtte månaders undervisningstid. Skulen retta seg mot journalistar som ville skrive på nynorsk.¹ Den sentrale personen bak Bladmannaskulen var redaktør Hans Aarnes (1886–1960). Aarnes var både initiativtakar, rektor på skulen og leiar for organisasjonen som stod bak Bladmannaskulen: Norsk Bladmannalag. Bladmannaskulen søkte to gonger om statleg støtte, men fekk avslag frå eit samrøystes Storting både i 1920 og 1921. Bladmannaskulen vart deretter omdanna til brevskule som under ulike namn og institusjonelle tilknytningar heldt fram med å tilby brevkurs i journalistikk i over 60 år.

Norsk Journalistskole vart etablert i Oslo i 1965, og det vart gjort fleire utgreiingar om journalistutdanning i Noreg før skulen starta. I fleire av desse utgreiingane står det at Bladmannaskulen i Bergen var den første norske journalistutdanninga.² Hans Fredrik Dahl omtalar også Bladmannaskulen som ein «school of journalism».³ Også i Store norske leksikon vert Bladmannaskulen rekna som den første journalistutdanninga.⁴

Johann Roppen (f. 1967) er professor i journalistikk ved Høgskulen i Volda. Han er dr.polit. i massekommunikasjon og mediekunnskap frå Universitetet i Bergen (2003) på ei avhandling om eigarkonsentrasjon, redaktørar og journalistikk i norske aviskonsern. Han var rektor ved Høgskulen i Volda åra 2015–2023.

Det er også truleg at Bladmannaskulen var den første journalistutdanninga i Norden, sidan det ikkje er dokumentert at det vart starta journalistiskular i dei andre nordiske landa før 1919.⁵ I ein artikkel i *Dagspressen* i 1946 meinte i alle fall Hans Aarnes sjølv at Bladmannaskulen både som heiltidsskule og som brevskule var av dei aller første i Europa.⁶

I seinare forskning på journalistutdanning i Noreg har Bladmannaskulen fått mindre merksemd og eigentleg ikkje blitt rekna som ein vesentleg del av historia til norsk journalistutdanning. Eitt døme på det er ei bok av Birgitte Kjos Fonn med tittelen *50 år med journalistutdanning*.⁷ Boka handlar i all hovudsak om Norsk Journalistskole og journalistutdanninga som i dag er ein del av Oslomet, og dermed er også startåret sett til 1965. Men set vi starten på journalistutdanninga til Bladmannaskulen og 1919, kan vi forlenge norsk journalistutdanning til over 100 år.

Kva som skal reknast som journalistutdanning, er naturlegvis avhengig av kva ein forstår som journalistutdanning, og kva definisjonar ein legg til grunn. Den svenske forskaren Elin Gardeström⁸ understrekar at journalistutdanningar må seest på som produkt av si samtid, og at ei journalistutdanning blir utvikla i eit møte med eller i kamp mellom ulike felt med ulike interesser. Ulike oppfatningar av slike spørsmål kan vere årsaka til at Bladmannaskulen i liten grad har vore tema i journalistikkforskinga, forskinga på medieinstitusjonar og i mediehistorisk forsking i Noreg. Forskinga på feltet har fokusert på det Birgitte Kjos Fonn kallar «akademisering av eit fag»,⁹ med merksemda retta mot etterkrigstida.¹⁰

Det har ikkje vore gjort akademiske arbeid som har hatt Norsk Bladmannaskule som viktigaste fokus, og det er nok ei viktig delforklaring på kvifor Bladmannaskulen har vorte lite omtala i sentrale historieverk.¹¹ I nyare tid er det særleg Ottar Grepstad som har bidrege til å løfte fram Hans Aarnes og Bladmannaskulen i norsk avishistorie¹² og ikkje minst i nynorsk avishistorie.¹³ I Norhild Joleiks masteroppgåve er også Bladmannaskulen omtala i lys av redaktør Albert Joleik, som var ein av lærarane på Bladmannaskulen.¹⁴

Dei viktigaste kjeldene til informasjon om Bladmannaskulen finn vi i to bøker som Norsk Bladmannalag gav ut i samband 10-års- og 25-årsjubileet sitt.¹⁵ I desse bøkene vert det blant anna lista opp kva emne som vart undervist i på skulen, og namna på elevane som hadde gått på skulen. Journalistutdanninga gjennom brevskulen er også omtala i fleire arbeid av Sunnanå.¹⁶ I Nasjonalbiblioteket er det dokument som fortel meir detaljert om førearbeidet til Bladmannaskulen og arbeidet internt i Norsk Bladmannalag. Hans Aarnes gav ut fleire lærebøker til bruk i Bladmannaskulen, og desse er også tilgjengelege hos Nasjonalbiblioteket, men få av dei er digitaliserte. Desse og andre kjelder er synte til i sluttnotar.

Vi skal her gå inn på både bakgrunnen for at Bladmannaskulen vart etablert, og korleis han utvikla seg. Det er heilt nødvendig å også omtale Hans Aarnes, då han og Bladmannaskulen var nærast eitt og det same frå starten i 1919 og i mange år etterpå. Skulen var både eit produkt av si samtid og samtidig eit resultat av initiativet og gjennomføringskrafta til Hans Aarnes. Skulen heldt på berre i to år som heiltidsutdanning og fekk ikkje statsstøtte. Kvifor ikkje er eit viktig spørsmål. Innhaldet i undervisninga og omdanninga til brevskule er viktige tema for å kunne vurdere om skulen kunne reknast som ei journalistutdanning. Kven var elevane på Bladmannaskulen, og kva blei det av dei? Vart dei journalistar? I kva grad elevane var eller blei journalistar, er også viktig for å kunne vurdere Bladmannaskulen som journalistutdanning. Og ut frå dette kan vi seie meir om korleis Bladmannaskulen kan vurderast i norsk og nordisk journalistutdanning.

Starten på journalistutdanning: reisestipend og kurs

I Noreg bidrog både offentlege og private aktørar til utvikling av journalistikken gjennom å tildele journaliststipend. Til dømes fekk Aasmund Olavson Vinje i 1862 stipend frå Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab for å reise til «England og Scotland».¹⁷ Frå 1896 løyvde Stortinget midlar til reisestipend til journalistar.

Seinare kom også fleire private aktørar på banen og sette av ymse ordningar til stipend for journalistar – heilt sikkert også som ei form for mediepåverknad og mediesubsidiar frå aktørar med ymse motivasjonar. I Sverige såg ein det same fenomenet.¹⁸

Norsk Presseforbund vart skipa i 1910 og var ei felles foreining for journalistar, redaktørar og blad-eigarar.¹⁹ Presseforbundet fekk etter kvart ansvaret for å fordele mange av stipenda retta mot aviser og journalistar. Dette vart såleis tiltak som både gjekk på tvers av den einskilde avisbedrifta og ofte bidrog til å styrke det faglege nivået. Stipenda skulle som regel ha eit fagleg formål og ikkje vere reine ferie- eller reportasjereiser, og det var gjerne snakk om reiser til utlandet.

Ei av dei første sakene som Norsk Presseforbund arbeidde med, var å etablere journalistutdanning i Noreg. Og Presseforbundet prioriterte nokre av reisestipenda til pressefolk som ville studere journalistutdanning i andre land. I 10-års jubileumboka si frå 1920 fortalde Presseforbundet at fleire personar hadde fått stipend for å studere journalistutdanningar i andre land. Det var tre som reiste til USA, og ein som reiste til Storbritannia. Denne sterke interessa for journalistutdanning i USA delte norske pressefolk med andre land.²⁰

Kva var status på journalistutdanning i Amerika? Ifølgje den amerikanske forskaren Joseph Mirando kom dei første kurstilboda i journalistikk på universitetsnivå i gang i USA på slutten av 1800-talet. Cornell (New York) var det første universitetet som i 1875 tilbød noko som likna på ein grad i journalistikk, og i 1899 tilbød universitetet i Chicago det første brevkurset i journalistikk.²¹ Universitet i Missouri gjer krav på å ha starta den første «School of journalism» i 1908, altså ei journalistutdanning som ikkje var underlagd eit anna fagområde.²²

No var det ikkje heilt utenkt heller i Noreg at det kunne vere behov for ei utdanning for bladfolk. Redaktør N.J. Sørensen i avisa *Posten* i Skien hadde så tidleg som i 1893 reflektert omkring behovet for ein «redaktørskole». Dei fleste avisene var på denne tida einmannsredaksjonar, så det var opplagt og nødvendig at redaktøren dreiv med journalistikk.²³ Det er mogleg Sørensen var den første som lanserte ideen om ei utdanning for redaktørar og journalistar, utan at han kallar framlegget sitt for journalistiskule.

Arbeidarpressemannen Christian Hilt argumenterte i ein artikkel i *Journalisten* i 1917 for ein heiltids journalistiskule over to eller tre år. I same utgåva av *Journalisten* var både statsminister Gunnar Knudsen og rektor på Universitetet i Oslo Bredo Morgenstjerne positive til tanken. Men Norsk Presseforbund var delt i synet på ei heiltids journalistutdanning, så ei konkret oppfølging av ideane til Hilt kom aldri frå Presseforbundet si side. På denne tida var dei aller fleste norske aviser tilknytte politiske parti. Det er difor relevant å bruke eit politisk perspektiv også på utviklinga av journalistutdanninga. Christian Hilt (1888–1958) var journalist og redaktør i fleire aviser i arbeidarpressa og seinare i den kommunistiske pressa. Hilt var i fleire år medlem av styret i Trøndelag Presseforening og fekk også stipendreise frå Norsk Presseforbund.²⁴ Hilt var ein skarp debattant som også kritiserte andre pressefolk og aviser langs dei politiske konfliktlinjene som rådde i tida.²⁵ Vi kan ikkje sjå bort frå at sidan framlegget om ei journalistutdanning vart framført av ein radikal journalist, så vart representantar for dei etablerte partia Høgre og Venstre skeptiske til ideen om ei journalistutdanning. Ei anna side ved dette er at tilgangen på godt utdanna og motiverte folk truleg var langt betre i Oslo enn på andre stader i landet, blant anna fordi landets einaste universitet låg i Oslo, så oslopressa var kanskje mindre motivert for å starte journalistutdanning enn pressefolk andre stader i landet.

Men pressa samla seg om å arrangere journalistkurs. Norsk Presseforbund og Kristiania Journalistklubb arrangerte sitt første journalistkurs i 1917. Kurset vart halde på Universitetet i Oslo over åtte dagar og med 60 deltakarar. Innhaldet var ei blanding av førelesingar på universitetet og «besøk på avistrykkerier, offentlige institutioner, verksteder og fabriker». Dette var det første «felles» kurstilbodet til journalistar i

Det var i 1920 fem dagsaviser på nynorsk: *Gula Tidend* (Bergen), *Bondebladet* (Voss/Bergen), *Agder Tidend* (Kristiansand), *Norig* (Skien) og *Den 17de Mai* (Oslo).

rundt 1850 og hadde i praksis vorte akseptert som sidestilt med bokmål gjennom eit stortingsvedtak i 1885. Nynorsk hadde deretter sterk vekst i utbreiing fram til andre verdskrigen, særleg i skulen, kyrkja og kommunal verksemd, der val av språkform vart avgjort gjennom folkerøystingar. I nasjonal utbreiing nådde nynorsk som skulemål kanskje opp i 30 prosent av alle skulebarn i åra rundt 1940, men har gått tilbake i utbreiing i etterkrigstida. Også i dag er det mange lokale aviser som vert redigerte heilt eller delvis på nynorsk.

I 1918 fekk Hans Aarnes stipend for å reise til USA og studere journalistutdanning. Han var då redaksjonssekretær i avisa *Gula Tidend* i Bergen og samtidig leiar i Norskt Bladmannelag. *Gula Tidend* var den leiande nynorskavisa utanfor Oslo og hadde ein redaksjon med fleire tilsette. Aarnes reiste til USA kort etter at første verdskrigen var ferdig hausten 1918, og kom tilbake våren 1919.

Aarnes formidla frå reisa i fleire lokale presselag og i Norskt Bladmannelag «der tanken um aa reisa ein bladmannaskule i Bjørgvin vart teken upp og tri maanader etter sett ut i livet». ²⁸

Universiteta Aarnes besøkte, var i Madison (Wisconsin), Minneapolis (Minnesota), Columbia (New York) og i Seattle (Washington). Desse journalistutdanningane var i 1919 framleis nokså nye og var blitt etablerte dei siste ti–tjue åra. ²⁹

Norskt Bladmannelag hadde ikkje hatt journalistutdanning på dagsordenen i arbeidsprogrammet sitt

Noreg som vi veit om. ²⁶ Presseforbundet søkte deretter i fleire år om statlege midlar på kr 8000 til tiltaket og ville også starte eit landslotteri for å skaffe pengar til kursverksemda. Liknande kurs vart gjennomførte i 1923, 1928 og 1934. Alle desse nemnde kursa retta seg mot «særleg de yngre journalister», altså journalistar som alt var tilsette i aviser og blad. Dette var altså etterutdanningskurs og truleg ikkje startkurs for deltakarane.

Nynorsk, Norskt Bladmannelag og Bladmannaskulen

Hans Aarnes var den sentrale einskildpersonen i arbeidet med å etablere Norskt Bladmannaskule i 1919. Aarnes hadde brei pressebakgrunn som journalist, redaktør og/eller dagleg leiar i aviser i Ålesund, Skien, Odda og Bergen. Han hadde i 1913 teke initiativet til å etablere Norskt Bladmannelag, som var ein organisasjon for nynorske aviser, journalistar og redaktørar.

Ottar Grepstad meiner åra 1920–1939 var «stordomstida» for nynorske aviser, ved at det vart etablert 44 aviser som nytta nynorsk – og nokre få som skifta frå bokmål til nynorsk. ²⁷ Og i tillegg var det aviser som brukte begge målformene. På denne tida var det knytt sterke politiske og kulturelle kjensler til val av språkform, både for eigarar, redaktørar, journalistar, lesarar og annonsørar. Nynorsk som språkform hadde vorte etablert gjennom Ivar Aasen sine arbeid

Norskt bladmannalag

held aarsmøte skirtorsdag 17. april kl. 11 fm. paa Voss i Prestegards hotel.

Saklista :

1. Aarsmelding fraa styret og fraa nemder.
2. Rekneskap, lagskassa og stipendkassa.
3. Val av styre og stipendnemd.
4. Journalistskule, fyrerøda av formannen.
5. Andre saker.

Styret.

Norskt Bladmannalag og Hans Aarnes sette journalistkule på dagsordenen så snart Aarnes kom tilbake frå Amerika. Klipp frå Gula Tidend (Bergen), 14. april 1919.

i 1917, men etter at Aarnes kom tilbake frå USA, endra dette seg raskt. På årsmøtet i april 1919 vart styret oppmoda til å «taka upp arbeidet for ein norsk bladmannaskule». Føremålet med Bladmannaskulen var:

«(...) aa gjeva unge menn og kvende opplæring i praktisk bladarbeid samstundes som ein freistar vidka og byggja upp deira kunnskapar i dei emne som er mest naudsynte for bladfolk: socialøkonomi, samfundsrett, næringsliv, spraak, landkunna og saga.»³⁰

Bladmannalaget resonnererte også omkring kvar skulen burde ligge, og Bergen vart valt blant anna fordi Bladmannalaget og andre målfolk håpa på at det skulle bli etablert eit nynorsk universitet i Bergen. Aarnes meinte det var rimeleg at det vart etablert ein «dansk-norsk journalistkule» ved Universitetet i Oslo, men meinte nynorsken ville tape om det berre vart etablert ein skule ved Universitetet i Oslo:

«Dei norsk-danske vilde hava all vinning paa ein slik skipnad, og me vart verande husmenn under deim. Lat oss difor freista tufta oss eit høgsæte ved universitetet i Bjørgvin.»³¹

I juli 1919 kalla Bladmannalaget inn til aalmannamøte i Bjørgvin [Bergen] 27. juli. Einaste saka på dagsordenen var «Bladmannaskulen». Bladmannalaget støtta planane og ønskte samtidig at det skulle kome statsstøtte til skulen. Skulen skulle vare i åtte månader, skuleåret gjekk frå 1. september til 30. april året etter. Og det var skulepengar på 30 kroner per måned. Budsjettet synte at skulen trong store tilskot i starten. Aarnes hadde naturlegvis laga planen for skulen, på vegner av Bladmannalaget.

Bladmanskulen heldt til i Firdaheimen, som er hus nummer to frå høgre i bildet. Adressa var Strandgata 120 i Bergen. Området er i dag nedbygd av høghus. Foto: Olai Schumann Olsen / Universitetsbiblioteket i Bergen. <https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-so-0630.html>.

Opptakskrava var at ein helst hadde eksamen artium frå landsgymnas med nynorsk som opplæringsmål, eller tilsvarande. Det vart lagt særleg vekt på at elevane var flinke i norsk stil, og det måtte leggjast fram vitnemål for god framferd.

Hausten 1919 tok skulen til med ti elevar, og undervisningslokalet var i hotell Firdaheimen i «Strandgata ved Nykyrkja», som målmennene skreiv.

Mottaking av planane

Planane om Bladmanskulen vart sommaren 1919 formidla breitt, både i nynorskaviser, bokmålsaviser og i fagbladet *Journalisten*.

Bergens Tidende og fagbladet *Journalisten* trykte den fullstendige planen for Bladmanskulen.³² Dermed var planane vel kjende. Nokre kritiske kommentarar til planane kom også fram. Det handla både om at dette ville bli ein skule for nynorskfolk, men det var også kritiske røyster til ambisjonsnivået.

Asker og Bærum's Budstikke trykte ein artikkel med tittelen «Maalfolkets freidighet», der det kom klart fram at skribenten ikkje hadde mykje til overs for tanken. Og følgande:

«Vi er selvfølgelig ikke et øieblikk i tvil om, at statsraad [Jørgen] Løvland med begge hender griper denne anledning til aa gjengjælde de tjenester landsmaalspressen i årenes løp har ydet ham.»³³

Vestlandske Tidende i Arendal var også kritisk og meinte det egentleg var behov for ein felles journalistkule.³⁴

I ein usignert artikkel i *Tidens Tegn* i Oslo kom kanskje den klaraste kritikken til ideen om ein Bladmannaskule, og då først og fremst ut frå at eit åtte månaders kurs og små ressursar ville gje ei dårlegare journalistutdanning enn om dei framtidige journalistane studerte ved universitetet.³⁵

Avisa Norig i Skien gjekk i rette med *Tidens Tegn* og meinte at avisa var imot alt som handla om mål-sak. *Norig* argumenterte vidare med at det var nødvendig med ei eiga journalistutdanning, for «tæft» fekk du ikkje opplæring i på universitetet. Men *Norig* undra seg også over breidda i dei mange faga det skulle undervisast i.³⁶

Avisa Bondebladet (Voss) gjekk også til rettes mot *Tidens Tegn* og både klipte inn delar av artikkelen frå *Norig* og hadde også ein eigen kommentar.³⁷ Ein venleg kommentar kom i avisa *Hardanger* (Odda), der skribenten støtta den nye skulen, men stilte også spørsmål ved at skulen var «amerikansk», og at det også var amerikansk tempo over den farta skulen vart starta opp med.³⁸

Frå det ein kan kalle dei etablerte aktørane i norsk presse, var det få kommentarar til planane sommaren 1919. Den mest gjennomarbeidde kom kanskje frå Toralv Øksnevad, som skreiv ein kronikk i *Dagbladet* med tittelen «Journalistene og staten». Kronikken vart også trykt i *Journalisten*. Øksnevad var på den tida leiar i Oslo Journalistklubb. Øksnevad tykte det var heilt rimeleg at det vart skipa ei journalistutdanning for nynorskbrukande journalistar, sidan dei både når det gjaldt rekruttering av journalistar og statleg annonsering og språk i offentlege dokument, møtte hinder som riksmålspressa slapp å møte: «Vaare landsmaalsaviser arbeider under urettferdig vanskelige forhold», konstaterte Øksnevad. Han nytta ikkje nyare omgrep som informasjonssubsidiar, men det handla om det same. Og vidare:

«Norsk bladmannalags fortjenestfulle tiltak har stillet staten overfor hele spørsmålet om de norske pressemenns utdannelse. Samfundets interesse av at denne blir saa god som mulig er saa innlysende, at det neppe er nødvendig aa argumentere for at dette spørsmålet blir tatt op i hele sin bredde.»³⁹

Også i kristelege krinsar og frå landbrukshald vart behovet for journalistiskular for deira område diskutert, utan at det vart realisert. Men seinare vart det oppretta politiske parti nettopp med utspring i landbruket (Bondepartiet, seinare Senterpartiet) og kristenrørsla (Kristeleg Folkeparti), og begge partia splitta og svekte partiet Venstre, som på avgjerande vis hadde vore målørslas politiske støttespelar.

Det var altså støtte til planane frå nynorskald, kritikk frå motstandarar av nynorsk, noko uvisse om kva dette kunne bli for slags skule – og stort sett stille frå sentrale aktørar i norsk presse.

Vi ser også at ulike politiske aktørar såg på pressa, journalistar og dermed truleg også ei journalistutdanning som ei forlenging av politiske og ideologiske stridar. Det kan vere grunn til å minne om at i 1919 var så godt som alle aviser i landet knytte til politiske parti, og dette var også situasjonen i mange år framover. Henrik Bastiansen har i si historieskriving om partipressas fall i Noreg rekna etterkrigstida som senit, som toppunkt for partipressa som system i Noreg,⁴⁰ altså 30 år seinare.

Innhaldet i journalistutdanninga

Innhaldet i undervisninga ved Bladmannaskulen er dokumentert både gjennom samtidige avisartiklar og i 10-årsskriftet og 25-årsskriftet til Bladmannalaget.⁴¹

Overordna ser vi at innhaldet i utdanninga var ein kombinasjon av tre element: for det første det vi kan kalle journalistikk, språk og mediefag, for det andre journalistisk praksis, og for det tredje samfunnsfag og samtidsorientering. Eitt element i utdanninga som kunne dekke mange felt, var tilgang på og tid til å lese aviser og tidsskrift. Dette var ein del av faget også ved journalistutdanningane ved Columbia og Seattle, noko Aarnes hadde notert seg frå si USA-reise. Sunnanå⁴² konstaterte då også at «Planen for Bladmanskulen var utarbeidd etter amerikansk mønster slik det høvde for norske tilhøve».

Samanliknar vi innhaldet i undervisninga med moderne journalistutdanning, er mangelen på medieetikk ein stor skilnad. Medieetikk eller presseetikk eksisterte knapt nok som omgrep i 1919, og norsk presse fekk først ut i 1930-åra Ver varsam-plakaten og eit fagleg utval som skulle røkte presseetikken.⁴³ Men ut frå arbeida til Aarnes og innlegga hans i den faglege debatten i pressa ser vi at grunnleggande etiske haldningar og praksisar – som til dømes å skilje mellom fakta og kommentar, tilsvarsrett og å vere varsam i omtale av utsette grupper – var etablert hos Aarnes før det etiske regelverket vart meir formalisert. Men straffelova og andre lover var Aarnes oppteken av og formidla mykje frå, blant anna ved at han skreiv eit eige arbeid om den nye åndsverklova.⁴⁴

Skulen skulle ikkje ha fast tilsette lærarar, men nytte seg av gjesteførelesarar utanfrå. Dette hadde vore ein del av planen for skulen.⁴⁵ Fleirtalet av lærarane ved Bladmanskulen som heiltidsskule var nok målfolk, blant andre Albert Joleik, som var lærar i framandspråk.⁴⁶

I jubileumsskriftet til Bladmannelaget frå 1923⁴⁷ er det lista opp kven som var lærarar då skulen starta i 1919, og det gjev oss også eit oversyn over kva emne som var tema på skulen:

Tabell 1: Lærarar og emne på Bladmanskulen (1919)

Bladmanskule Hans Aarnes [Gula Tidend]	Styran, lærar i bladarbeid og bladteknikk
Bladmanskule Haakon Torsvik [Bergens Tidende]	Bladarbeid og bladteknikk
Bladstyran Albert Joleik [Gula Tidend]	Omsetjing frå svensk, dansk, islandsk, færøysk, engelsk fransk og tysk
Professor Torleiv Hannaas [Bergens Museum]	Norsk og bladsoga
Lektor [Anders] Seim	Nyare heimssoga [nyare verdshistorie]
Kand.økon. H.R. Hjortnes	Samfunnslæra, sosialøkonomi, handel og økonomisk landkunna [økonomisk geografi]
Yverrettsakfører J. Endregaard	Rettsvitenskap
Jordbrukskandidat Sigurd Liland	Jordbruk
Skipsreidar Adolf Anderssen	Skipsferdsle
Fiskekonsulent Thor Iversen	Fiske
Ingeniør Hans Tvedt	Industri
Forretningsfører R. Ingvaldstad	Driftsstyring og forretningsførsla
Handelslærar Hans Nordhuus	Maskinskriving, brevbyte og stenografi

Faga bladarbeid og bladteknikk er nærare omtala i planen for skulen og omfattar følgjande delområde: nyhendefretting (nyhendearbeid), bladteknikk (avisredigering), prenteverket (trykkeriet), sendestova (administrasjon og økonomi). Om nyhendefretting står det vidare:

Korleis ein skal faa tak i nytt og korleis ein skal skriva det. Praktisk øving i aa taka i mot nytt i telefon og fraa telegraf, like eins aa senda nytt i telefon og telegraf. Organisering av nyhendekjeldor til eit dagblad eller eit blad som kjem 2-3 gonger i vika. Øvingarne vert knytt til dagblad og vikeblad som kjem ut paa norsk kring um i landet.⁴⁸

Av dette knappe sitatet ser vi at elevane på Bladmannaskulen skulle øve seg dei kommunikasjonsmidla som var tilgjengelege på den tida (telefon og telegraf), og at dei skulle organisere nyhendekjelder, altså drive systematisk nyhendearbeid innanfor ramma som det viktigaste massemediet på den tida sette dagsaviser og vekeaviser.

Ein av lærarane i 1919 var professor Torleiv Hannaas (1874–1929) ved Bergens Museum, forløparen for Universitetet i Bergen. Hannaas sat i rådet for Bladmannaskulen og underviste i norsk og i «bladsoga» på Bladmannaskulen, og han var også ein ivrig boksamlar. På Bergens Museum var han professor i nordisk målvitskap og folkeminnevitskap. Han var også ein engasjert målmann.⁴⁹ For å bruke dagens omgrepsapparat kan vi kanskje seie at professor Hannaas sikra det akademiske nivået på Bladmannaskulen.

Bladmannaskulen hadde også sitt eige bibliotek, og dette biblioteket var ein ressurs for elevane på brevskulen. Sunnanå refererer til utlånslistene frå skulen og skriv at elevane var flinke til å låne bøker:

«(...) særleg vanskeleg tilgjengelege utanlandske bøker, t.d. E.L. Shuman: Practical journalism, Frank Thayer: Newspaper management, James Edward Rogers⁵⁰: The american newspaper, Paul Harms: Die Zeitung von heute, Emil Dovifat: Zeitungswissenschaft o.a.»⁵¹

Den tyske journalisten Emil Dovifat (1890–1969) inspirerte også andre norske journalistar, blant anna Svein Elvestad og seinare Jo Bech-Karlsen,⁵² så Bladmannaskulen ser ut til å ha vore tidleg ute med å tilby elevane interessant internasjonal litteratur.

Vi veit mindre om kven som var lærarar då skulen vart omdanna til brevskule, men ut frå det vi veit om talet på elevar og innhald i utdanninga, er det nok truleg at Hans Aarnes dreiv skulen stort sett aleine. Då Aarnes utvida brevskulen til andre fag under andre verdskrigen, tok redaktør Agnar Skeidsvoll over som hovudlærer på journalistutdanninga. Skeidsvoll var redaktør i *Gula Tidend* i 1940, og avisa la sjølv ned drifta i protest mot invasjonen – som ei av svært få aviser.

Denne gjennomgangen syner både at Aarnes var internasjonalt orientert, at innhaldet i utdanninga var tydeleg retta mot både praktisk og teoretisk journalistikk, og at det i lærarstaben også fanst akademisk kompetanse på høgste nivå.

Læremiddel og fagbøker i journalistikk

Bladmannaskulen og Hans Aarnes gav ut dei første lærebøkene i journalistikk og avisdrift i åra 1922–1928. Vi ser altså at det faglege arbeidet som vart lagt ned i Bladmannaskulen, heldt fram gjennom brevskulen, og truleg var det mykje av det same innhaldet som vart formidla i heiltidsskulen og brevskulen.⁵³ Vi ser at Aarnes og Bladmannalaget nyttar dei same tekstane på nytt både i jubileumsskrifta for Bladmannalaget, i ulike utgåver av bøkene til Aarnes og i reklameskrift for Bladmannaskulen.

Aarnes sine hefte om journalistutdanning og journalistikk vart gjevne ut i fleire ulike versjonar, og dei fleste som einskildståande bøker i åra 1920–1929. I 1943 gav Aarnes ut boka *Bladarbeid* på ca. 150 sider, og dette er eit slags samleverk som inneheld det meste frå dei tidlegare hefta samla, rett nok med nokon omarbeidingar og nedkortingar. Men han har også lagt til eit nytt avsnitt på 14 sider om «Ferdabrev». Tidspunktet er ikkje tilfeldig. Under krigen auka etterspurnaden etter brevskular mykje, og Aarnes

og Bladmanskulen ønskte å treffe marknaden. Sunnanå⁵⁴ skriv at inntektene frå brevkulen var på over kr 30 000 i 1943, over 51 000 i 1944 og over 40 000 i 1945. Men i åra etter krigen gjekk inntektene kraftig ned til 13 000 i 1946, og første halvår 1947 var inntektene på litt over 4000 kroner. Ei vanleg årslønn under andre verdskrigen kunne vere på 2000 kroner,⁵⁵ så aktiviteten innanfor Fram brevkule svarte altså til mange titals årsverk i 1943–1945.

Her er eit oversyn over bøkene Hans Aarnes skreiv, og som er relevante for journalistutdanning. Dei er presenterte i kronologisk rekkefølge etter når dei først kom ut:

- Journalistskular i Amerika (1920)
- Bygdemeldaren. Handbok for bladmeldarar i bygdene (1922 og 1929)
- Den norske pressa i Amerika : og ein glytt innum døri til amerikanske storblad (1925a)
- Den utsende medarbeidaren (1925b)
- Bladstyraren [Redaktøren] (1926)
- Bladmannen [Journalisten] (1927)
- Bladdrift. Den økonomiske sida (1928)
- Bladarbeid [samleverk med tidlegare utgjevingar] (1943)
- Den norske pressa i Amerika : frå 1847–1925 (1945)

Ordnar vi bøkene etter tema eller avsnitt som blir dekte i bøkene til Aarnes, stig det fram eit heilskapleg oversyn over kva han meinte ein journalist trong å lære innanfor det vi kan kalle faget journalistikk på Bladmanskulen. Og det er uavhengig og upartisk journalistikk og klart skilje mellom nyhende og kommentar som vert formidla av Aarnes, og med merksemd om godt, lettfatteleg språk og korrekte fakta. Elevane skulle også ha praktiske øvingar og andre fag som avishistorie, språk, samfunnslære og andre fagområde som landbruk, fiskeri, industri og økonomi.

I hefta til Hans Aarnes er det knapt nok ein einaste referanse til andre bøker eller artiklar. Det er nok mest truleg praktikaren Aarnes som formidlar frå sine eigne erfaringar og ideal, og ut frå kva som var vanleg i pressa på den tida.

Det er ikkje plass her til å gå detaljert inn på det faglege innhaldet i lærebøkene til Aarnes, men det viktigaste er i denne samanhengen at desse lærebøkene handlar om allmenn journalistikk og bladdrift. Dei formidlar ikkje snever propaganda for målørsla eller for einskilde politiske eller ideologiske synspunkt – det var altså ikkje ein skule for landsmålspropaganda. Like fullt er det klart at innhaldet formidlar Aarnes sine ideal for korleis journalistikk og aviser bør drivast. Til dømes finn vi at han ikkje er spesielt glad i å omtale brotsverk eller det vi kan kalla negative nyhende. Her markerte han seg i seinare år som ein tydeleg indre kritiker av utviklinga i norsk presse i retning av for nærgåande omtalar i kriminalsaker.⁵⁶

Stortinget avslår å gi støtte

Bladmanskulen starta opp utan å ha fått lovnad om pengestøtte frå Stortinget, og gåvemedlar var startkapitalen fram til statsstøtta kom på plass. Slik skulle det ikkje gå. Tre gonger vart søknaden behandla: i 1920, i 1921 og 1922. Søknaden fekk positiv omtale av fire representantar i 1920,⁵⁷ men dei sa ingenting om søknaden i 1921. Søknadene vart avslått av eit samrøystes Storting. Etter det andre avslaget stoppa Bladmanskulen som heiltidsskule, men heldt fram som brevkule under same namn. Det var først i 1965 at staten skulle finansiere ei journalistutdanning i Noreg.

Det er i grunnen overraskande at Bladmanskulen ikkje fekk statsstøtte, og at søknaden vart samrøystes avslått. Det vart søkt om ca. 15 000 kroner i tilskot til skulen. Dette skulle dekke halvparten av

Bladmanskulen i Bjørgvin.

Nytt praktisk-teoretisk skuld paa 8 maanader vert sett i gang 1. september, um skulen fær dei tilskot som trengst.

Læreemne: Bladarbeid, norsk, nyare heimssoga, rettsvitskap, samfundslæra, socialøkonomi, jordbruk, fiske, skipsferdsala, handel, industri, bladsoga, forretningsførsla ved bladdrift, maskinskriving. Valfritt: Stenografi, umsetjing fraa engelsk, fransk og tysk. (Skulen hev 13 lærarar).

Dei som skal verta tekne til læresveinar lyt helst hava eksamen artium fraa eit norskmaalsgymnas. I anna høve krevst tilsvarende kunnskap.

Hospitantar: Skulen er open for bladmenn yver 20 aar som hev arbeidd minst eit aar ved norskmaalsblad og ynskjer vitja skulen for aa auka sine kunnskapar i praktisk eller teoretisk leid.

Skulepengar: 30 kr. maanaden.

Søknad um opptaking, hjaalagt vitnemaal for tidlegare skulegonga og framferd, sender ein til styret for skulen innan 15. august.

(Lys.)

Klipp frå Fædrelandsvennen 31. mai 1920: Bladmanskulen lyser ut andre opptak på Bladmanskulen, og tilbyr også etablerte journalistar hospitering.

kostnadene ved skulen. Resten skulle Bladmannalaget dekke sjølv. I budsjettet for søknaden er løn til «styrar og fast lærar» sett til 8000 kroner, så det vart i praksis søkt om midlar tilsvarende to årsløner, eller ein- to millionar kroner etter dagens mål. Beløpet framstår difor som lågt. Den aktuelle statsråden var Jørgen Løvland (V), tidlegare leiar i Noregs Mållag, men departementet og komiteen var negative.

Det kan vere fleire moglege forklaringar på at søknaden ikkje vart prioritert. Ei forklaring som fleire ser ut til å støtte, er at Regjeringa og Stortinget ønskte seg éin felles skule, og at dette også var ønskt frå pressa. Samtidig må vi hugse på at Bladmanskulen faktisk var i drift, og at det ikkje fanst konkrete planar for ei alternativ utdanning. I 1946 var det likevel denne forklaringa Aarnes brukte: Stortinget ville ikkje støtte ei nynorsk journalistutdanning når det ikkje samtidig vart skipa ei utdanning for bokmålsbrukarar.⁵⁸

Andre forklaringar kan vere den aktuelle politiske situasjonen. Målsaka var eit sentralt stridsspørsmål i samtida og var vanskeleg også internt i Venstre, som hadde vore det dominerande partiet sidan 1884. I åra etter første verdskrigen hadde Venstre gått kraftig tilbake i oppslutnad og hadde i 1920 tapt regjeringsmakta til høgresida. Samtidig var målpartiet Venstre i ferd med å sprekkje i to parti: Venstre og Bondepartiet. Denne kløyvinga av Venstre vart også utkjempa i avisene, der Hans Aarnes høyrde til Bondeparti-fløya.

Aarnes hadde alt før jul i 1920 slutta i *Gula Tidend* for å bli styrar av Bladmanskulen. Men han var også sekretær og sterk pådrivar for å reise kapital til ei dagsavis for bønder i Hordaland og Sogn og Fjordane – i direkte konkurranse med sin gamle arbeidsgivar, venstreavisa *Gula Tidend*. Resultatet vart at *Bondebladet* på Voss fekk utvida nedslagsfelt og vart ei avis som støtta Landmandsforbundet og Bondepartiet – og Aarnes vart tilsett som redaksjonssekretær i avisa. Seinare flytta Aarnes frå Bergen og til ei anna avis som støtta Bondepartiet: *Agder Tidend* i Kristiansand.

Så for venstrepolitikarane på Stortinget og lokalt i Bergen kunne det alt i 1920 sjå ut til at Aarnes sin

lojalitet låg hos Bondepartiet og ikkje hos Venstre. Bladmanskulen til Aarnes kunne dermed oppfattast som ein arena som ville utdanne bladfolk til Bondepartiet, og Aarnes og skulen kunne dermed ikkje rekne med støtte frå Venstre lenger.⁵⁹

Endeleg var det den geografiske dimensjonen. Innanfor målrørsla var det ein konflikt mellom hovudstadsmiljøet (Venstre) og «Bergens-opposisjonen».⁶⁰ Nynorskavisa *Den 17de Mai* i Oslo hadde ein kommentar til opprettinga av Bladmanskulen skrive at Bladmanskulen burde flyttast til Oslo, då det «vilde vera ei betre øvingsmark» for dei komande bladmennene.⁶¹ Men den geografiske dimensjonen peika også i retning av at Bladmanskulen kunne bli ein del av eit framtidig universitet i Bergen – men dette argumentet fekk korkje bergensavisene eller politikarar frå Bergen til å støtte Bladmanskulen.

Bladmanskulen blir brevkule⁶²

Ifølge 10-årsskriftet til Bladmannalaget var det elevane i det planlagde tredje kullet av Bladmanskulen som bad om å få undervisning som «brevbyte» då den ordinære skulen ikkje starta. Det vart teke opp fem elevar og i 1923 hadde to av dei gjennomført skulen.⁶³ I 10-årssoga til Bladmannalaget står det litt kryptisk at det vart «sett upp ein skipnad» for å drive skulen som brevkule, men i 25-årssoga står det i klartekst at Hans Aarnes dreiv skulen «for eigi rekning, og hev drive den heile tidi sidan».⁶⁴

Aarnes skreiv sjølv i eit innlegg i bladet *For Bygd og By* i 1924 at Bladmanskulen alt i 1921 vart lagd om til brevkule. Han hadde ikkje reklamert for skulen, fordi «det berre er eit lite tal elevar som kann verta upptekne», så det var uturvande å lyse ut skulen. «Søknaden hev vore stor nok likevel.»⁶⁵

Sunnanå⁶⁶ skriv at Aarnes kjende til brevkuleopplæring i journalistikk frå USA. Forsøk med brevkuleutdanning tok til i Europa midt på 1800-talet. I USA i 1890-åra vart det grunnlagt verksemder som seinare skulle bli verdas største brevkular. Journalistutdanning per brevkule vart truleg prøvd

for første gong i 1899 i regi av Universitetet i Chicago.⁶⁷ I Noreg var det Ernst G. Mortensen som var føregangsmannen for brevkuleopplæring. Mortensen starta i 1914 opp Norsk Korrespondenceskole (NKS).^{68,69} I 1943 skulle NKS starte opp brevkuleopplæring i journalistikk i direkte konkurranse med Bladmanskulen og med journalisten Carl Just som lærar. Just skulle seinare bli ein sentral figur i norsk journalistutdanning i etterkrigstida.⁷⁰

Hans Aarnes heldt fram med å tilby journalistopplæring som brevkurs under namnet Bladmanskulen både i 1920-åra og 1930-åra. Det veit vi fordi han annonserte for tilbodet både då han flytta til Agder i 1923 og til Oslo i 1932. I spesialsamlingane til Universitetet i Bergen er det planar for «brevbyteskeid» for Bladmanskulen for åra 1923, 1933, 1936 og 1941.⁷¹

I 1931 annonserte Aarnes også for skulen på bokmål – og valde då overskrifta «Journalist-skolen» i somme annonsar:

Bladmanskulen var også Journalist-skolen. Annonse i *Nationen* 25. januar 1929.

«**Journalistiskolen** gir undervisning pr. korrespondanse. Landsmaal – – riksmaal valgfritt. Plan sendes. **Redaktør Hans Aarnes**, Kristiansand S.»⁷²

Denne kontinuerlege aktiviteten i Bladmannaskulen som brevkule var nok også grunnen til at Aarnes publiserte hefta sine om journalistikk og avisarbeid. Hefta var rett og slett i bruk som læremiddel på brevkulen. Truleg var ingen av hefta tilgjengelege i trykt form i 1919–1921 då Bladmannaskulen vart driven som heiltidstilbod.

Bladmannaskulen til Aarnes vart under krigen mykje utvida, og eit avgrensa namn som Bladmannaskulen passa ikkje godt til ein brei brevkule med tilbod på mange fleire fagområde enn journalistikk og bladdrift. Den nye og utvida brevkulen fekk i 1942 namnet Framskulane, men journalistutdanninga vart også i somme høve også marknadsført som Bladmannaskulen, og i seinare år ser vi også namnet Bladmannsskulen. Vi vil her omtale brevkulen som «Fram brevkule». I avisannonser i 1940- og 1950-åra reklamerte Fram brevkule med eit breitt kurstilbod. I ein annonse frå mars 1944 tilbaud Fram brevkule:

«Ungdomsskule, realskule, gymnas, bladmannaskule, forfattarskule, handelsskule, teknisk skule, husmorskule, landbruksskule. Dessutan skeid i illustrasjonsteikning, amatørfotofering, talekunst o.m.»⁷³

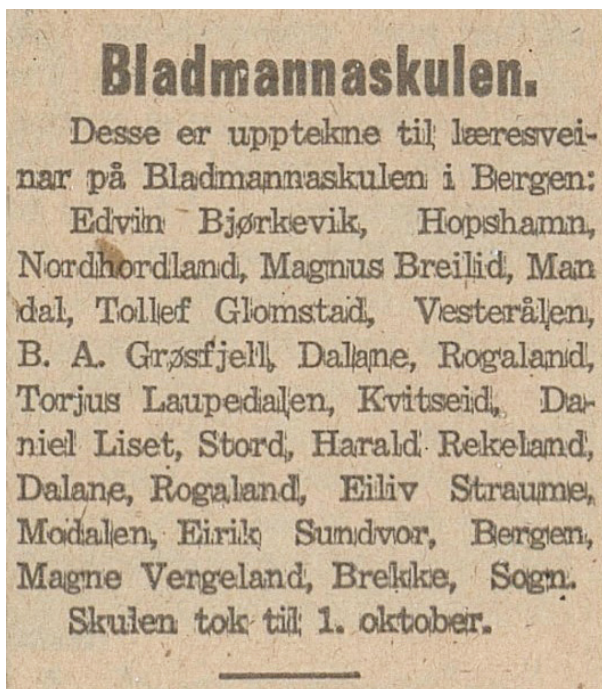
Dei «nye», men medierelevante faga reklamelære, illustrasjonsteikning og talekunst kom inn som nye kurs. Blant anna vart redaktør Agnar Skeidsvoll lærar på Bladmannaskulen. Han hadde i 1935 gjeve ut eit hefte i reklamelære,⁷⁴ så på Fram brevkule var han lærar både i journalistikk og reklamelære.

Også etter 1945 heldt Bladmannaskulen / Fram brevkule fram med å reklamere for kurstilboda sine, og utvida også kurstilbodet til å omfatte radiokurs. I ein annonse frå Bladmannsskulen, som blant anna stod i *Gula Tidend* i juni 1948, var overskrifta: «Skal du tala i radio?» og vidare: «Kringkastinga kjem oss nærare dag for dag, og snart er det kan henda din tur til å stå framfor mikrofonen.» Bladmannaskulen hadde i fleire år hatt eit kurs i «Talekunst» – så overskrifta Radio var nok for å vekke merksemd og marknadsføre kurset på ein ny måte.

I porteføljen var også forfattarskule og radiokurs, og dei tilbaud også kurs i fotofering. Så i 1940-åra var Fram brevkule det vi i seinare tid ville kalla multimedial, med journalistkule, forfattarskule, talekunst/radio-arbeid, fotofering, illustrasjonsteikning og reklame som fag i skulen.

Det var ikkje slutt med Fram brevkule sine kurs i journalistikk etter at skulen gjekk ut av Fonna forlag og Aarnes døyde i 1960. Herbjørn Sørebo skreiv eit læreverk – *Journalistikk* – i regi av Fram brevkule,⁷⁵ og NRK-mannen Sørebo hadde sjølv sagt med kringkastingsperspektivet i sin versjon av læreverket. NRK-journalisten Lars Jacob Krogh fortalde også at han og Herbjørn Sørebo arbeidde som journalistlærarar for Folkets brevskole, og her snakkar vi altså om to av landets mest kjende journalistar.⁷⁶ Ut frå avisannonser ser det ut til at Fram brevkule tilbaud kurs i journalistikk i alle fall etter 1980.

Korleis skal ein i ettertid vurdere arbeidet som vart gjort av Fram brevkule, Bladmannsskulen og dei andre brevskulane? Sett i ein større samanheng var utdanningsnivået i Noreg i 1950-åra mykje lågare enn i dag. Før 1946 fanst det universitet berre i Oslo, så tilgangen på særskilt høgre utdanning var dårleg. Universitetet i Oslo hadde i 1950 ca. 4000–5000 studentar – av ei samla befolkning på litt over tre millionar.⁷⁷ I folketeljinga i 1950 vart utdanningsnivået i befolkninga undersøkt for første gong, og ca. to tredelar av alle over 15 år gav opp at dei ikkje hadde utdanning utover folkeskulen. Fem prosent av mennene og tre prosent av kvinnene hadde examen artium. Det var så få som hadde universitetsutdanning at dei nesten ikkje viste igjen i statistikken.⁷⁸ Så truleg var journalistutdanninga via brevkule og korte kurs nokså godt tilpassa

Namna på dei tolv elevane i det første kullet på Bladmannaskulen vart trykt i mange aviser. Klipp frå Møre Tidend (Ålesund), 2. oktober 1919.

var verksemda til Fram brevskule omtala. Der stod det at Fram brevskule hadde 619 elevar og 508 medlemmer i 51 studieringar. 35 av desse gjekk på bladmannsskulen og 50 på forfattarskulen.⁷⁹

Elevane – før og etter skulen

Kven var elevane på Bladmannaskulen, og var eller blei dei journalistar? I 10-årssoga og 25-årssoga til Norsk Bladmannlag i 1923 og 1938 vart namna på elevane på dei to første heiltidskulla på Bladmannaskulen lista opp, og i 1938-boka vart det også lista opp ca. 45 elevar som hadde teke brevkursa, altså til saman ca. 60 elevar. I boka frå 1938 vart det opplyst at heile 162 elevar hadde fått opplæring gjennom Bladmannaskulen.⁸⁰ Det er 100 færre enn dei som faktisk er lista opp i jubileumsbøkene. Truleg inkluderer talet 162 alle elevane som hadde fått plass på brevskulen, medan dei som er lista opp, kanskje er dei som faktisk gjennomførte. Det er ukjent om elevlistene frå Bladmannaskulen framleis eksisterer, så korleis dette talet på 162 elevar kjem fram, er kanskje ikkje mogleg å få vite.

I ulike andre kjelder vert det også lista opp namn på elevar som har gått Bladmannaskulen. Det er både i «Plan for brevbyteskeid» for fleire år og i *Fram-bladet* som brevskulen gav ut i 1945–1946. Ut frå dette har eg funne ca. 95 namn på elevar ved Bladmannaskulen. Av dei 95 er det ni kvinner.

For dei fleste elevane er det oppgjeve kvar dei kom frå. I tabellen nedanfor er elevane ordna etter kva fylke dei kom frå, eventuelt kva fylke dei budde eller arbeidde i når det er oppgjeve. Somme elevar er det veldig greitt å heimfeste geografisk, men mange av elevane flytta gjerne langt for å få seg jobb. Det gjer at heimfestinga blir nokså skjønsmessig. Men det store bildet blir ikkje endra av dette. Vi nyttar her fylkesinndelinga frå før regionreforma i 2020.

utdanningsnivået, utdanningsmarknaden og rammevilkåra elles på denne tida. Eit brevkurs på eit nytt fagområde ville kunne gi elevane ny kompetanse og ny kunnskap som kanskje ikkje så mange andre hadde. Folk tok neppe kostnaden og tida med ein brevskule berre for å ha det kjekt.

Vi veit ikkje så mykje om talet på elevar på Fram brevskule generelt eller på Bladmannaskulen spesielt. Men den omfattande og kontinuerlege annonseringa og utviklinga av nye kurstilbod og læremiddel ville ikkje vere lønsam utan at det var eit visst tilslag av elevar. Det er også eit teikn på ny og stor aktivitet at Fram brevskule i åra 1944–1946 gav ut eit eige blad, *Fram-bladet*, som bindeledd mellom elevar og lærarar – og tidlegare elevar. I *Fram-bladet* står det lite konkret om talet på elevar, derimot var det i kvar utgåve av bladet helsingar til Fram brevskule frå tidlegare elevar.

I ein artikkel i avisa *Austland* i mai 1951

**Tabell 2: Tal elevar på Bladmanskulen, fylkesvis.
Elevar på heiltidskursa (1919–1920) og elevar på brevskulen.**

Fylke	1919–1921	Brevskulen	I alt
Troms		1	1
Nordland	1	2	3
Nord-Trøndelag		6	6
Sør-Trøndelag	1	6	7
Møre og Romsdal		7	7
Sogn og Fjordane	2	10	12
Hordaland	4	9	13
Rogaland	5	7	12
Vest-Agder	3	5	8
Aust-Agder	2	5	7
Telemark	1	5	6
Buskerud		1	1
Oppland		1	1
Akershus		1	1
Oslo		5	5
Vestfold			0
Østfold		1	1
Finnmark			0
Hedmark		1	1
I alt	19	73	92

Som vi ser av tabellen, kom godt over tre firedelar av elevane frå fylka frå Telemark til og med Nord-Trøndelag. Dette var også fylka der nynorsk stod sterkast på denne tida. Bladmanskulen var altså nasjonal når det gjeld rekruttering, men han rekrutterte klart best frå nynorskområde. Ut frå heimfestinga ser vi også at få av elevane kom frå store byar. Frå Oslo, Bergen og Trondheim kom det kanskje til saman ti elevar.

Viktigare for den seinare historia er kanskje at det var så få elevar frå det sentrale austlandsområdet og då særleg Oslo, der det var flest aviser og dermed den største arbeidsmarknaden. Dette har nok vore med på å gjere Bladmanskulen mindre kjend i Oslo enn i andre delar av landet. Det kan også ha påverka fokus i den seinare historieskrivinga innanfor mediehistorie, avishistorie og historia til norsk journalistutdanning.

I 1938-soga vert det også gjort greie for kva elevane arbeidde med etter skulen. Hovudintrykket etter denne «kandidatundersøkinga» er at dei fleste elevane hadde fått seg relevant arbeid i aviser og blad etter skulen.

Mange av dei som ikkje lenger arbeidde som bladfolk, arbeidde som lærarar og var aktive i politisk arbeid. Vi ser også at mange av elevane var skrivande seinare i livet, gjerne som lokalhistorikarar eller bygdebokskrivarar.

Den einaste kvinna som gjekk Bladmannaskulen på heiltid, var Nora Thortveit⁸¹ frå Iveland i dåverande Aust-Agder. Ho vart då også intervjuva i vekebladet *For Bygd og By* under overskrifta: «Fyrste kvinna på Bladmannaskulen». Og ho hadde eit journalistisk program:

«Eit blad kan lett verta for einsidugt og turrt og altfor praktisk. Og her trur eg ein kvinneleg journalist hev ei oppgava med aa skapa meir idealitet og friskleik og soleis leggja ein friskare daam yver bladi. I det heile trur eg at kvinna gjennom bladi kann leggja ein fastare og tryggare grunnstein for samfundet, av di ho kann tala meir beinveges til hjartetaget i heimarne.»⁸²

Det er ingen kjelder som viser at Nora Thortveit faktisk fekk seg jobb som journalist, men ho var ein skarp debattant om målsak og norskdom i innlegg i *Agder Tidend* tidleg i 1920-åra. Det ser ut til at ho eigna seg åt hus og heim etter at ho gifta seg i 1925, men ho var aktiv både som medlem og leiar i dei klassiske organisasjonane i målrørsla: ungdomslag, mållag og i bunadsarbeid.⁸³

Bladmannaskulen i *Pressefolk*

Ein annan måte å få oversyn over elevane i Bladmannaskulen på, er gjennom bøkene *Pressefolk*. Norsk Presseforbund har med ca. ti års mellomrom gjeve ut matriklar over medlemmer i form av trykte bøker for åra 1931, 1939, 1950, 1968, 1979, 1990, og den siste boka kom i 1999. Alle bøkene har tittelen *Pressefolk*. Informasjonen om dei einskilde journalistane, redaktørane og direktørane vart samla inn gjennom sjølvrapportering frå medlemmene i Presseforbundet og omfattar kanskje om lag to tredelar av alle aktive bladfolk for dei aktuelle åra.⁸⁴

Det er svært få av biografiene i *Pressefolk* som opplyser om at medlemmen har teke Bladmannaskulen eller andre brevkurs. I dei tre første utgåvene (1931, 1938 og 1950) er det til saman 19 personar som nemner Bladmannaskulen. Ei mogleg forklaring på manglande oppføringar er at det var så få pressefolk som hadde utdanning som journalist, at det ikkje vart spurt etter dette i skjemaet som vart brukt.

Ein annan måte å gå fram på er å samanlikne namnelista over elevar på Bladmannaskulen – slik vi finn dei i årsskrifta til Bladmannalaget, *Fram-Bladet* og andre kjelder – med namnelista over journalistane som står omskrivne i *Pressefolk*. Har elevane fortalt at dei har gått på Bladmannaskulen? Her dannar det seg eit litt anna bilde. Vi har namna på ca. hundre tidlegare elevar på Bladmannaskulen, og vi finn att ca. ein tredel av desse i *Pressefolk* for åra frå 1931 og seinare – somme namn i fleire utgåver.

Til dømes finn vi Halvor J. Sandsdalen, journalist i *Telemark* og også kjend forfattar. Han oppgjev å ha teke «brevkurs i journalistikk», og brevkurset var altså ved Bladmannaskulen. Ein annan tidlegare elev var Ole Moe, som tok Bladmannaskulen som brevbytekurs 1942–1944. Han vart seinare journalist og redaktør i fleire aviser i A-pressen. Men i biografien i *Pressefolk* nemner ikkje Ole Moe Bladmannaskulen, men derimot at han tok journalistkurs ved Århus universitet. Det er altså langt fleire som tok brevkurs ved Bladmannaskulen enn det vi kan lese i *Pressefolk*. Samtidig er langt frå alle pressefolk registrerte med biografi i *Pressefolk*. Det verkar også klart at mange tidlegare elevar på Bladmannaskulen arbeidde i blad og tidsskrift som låg utanfor dagspressa, gjerne innanfor organisasjonsliv, lokalhistorie og skjønnlitteratur.

Det vart nok forventta både frå målfolk og frå motstandarar at Bladmannaskulen ville vere attraktiv for målfolk, og det var jo også poenget med skulen. Men over tid ser vi at når Hans Aarnes tek over skulen og driv han på eiga hand, så opnar han også opp for elevar som skriv på bokmål. Dette vart kunngjort, kanskje litt neddempa.

I eigenreklamen for Bladmannaskulen vart fleire tidlegare elevar siterte på bokmål, og ein av dei var Sverre Mitsem (1907–2004). I ein udatert «Plan for brevbytteskeid» for Bladmannaskulen er Mitsem saman med fleire andre tidlegare elevar presentert under overskrifta: «Kva elevane seier om Bladmannaskulen». Mitsem står med følgjande tekst:

«Ikke bare lærer journalistikolen en mye av det en før eller senere *må* lære, men – like viktig: Den styrker *gleden* ved å skrive.» Sv. Mitsem, redaktør, Oslo»

Bladmannaskulen brukte elevsitata om att fleire gonger. Mitsem var redaktør i Fedrelandslagets avis ABC (Oslo) i åra 1933–1938. Så det var truleg eitt av desse åra han kom med sitatet til Aarnes. Seinare var Mitsem journalist og redaktør i *Tønsbergs Blad* (1954–1977). I mini-biografien om han i *Pressefolk* 1979⁸⁵ står følgjande: «Styremedl. og form. Tønsbergs Riksmålsfor. i en årrekke.» Men kurset i Bladmannaskulen står ikkje ført opp under Mitsem i *Pressefolk* 1979. Ein annan elev på Bladmannaskulen var Margrete Aamot Øverland, kona til riksmålshovdingen Arnulf Øverland.⁸⁶

Vi ser at også pressefolk som ikkje var nynorskbrukarar, tok Bladmannaskulen, og dette tyder både på at Bladmannaskulen i mange år var nokså aleine på marknaden for utdanning av journalistar, og at skulen også i realiteten var open for bokmålsskrivande elevar.

Bladmannaskulen får konkurranse

Hans Aarnes flytta til Oslo (Bygdøy) i 1932 og dreiv Bladmannaskulen vidare som brevkule frå Oslo. Men utover på 1930-åra skulle Bladmannaskulen få fleire konkurrentar.

I 1932 etablerte skulemannen Sigurd Halling (1866–1938) ein «sekretær- og journalistikole» i Oslo «for damer». Halling hadde drive privatskule sidan 1906⁸⁷ og hadde blant anna hatt kong Olav som elev. I tidsskriftet *Dagspressen* omtalar Halling skulen. I 1933 var det seks elevar på skulen, men på grunn av stor interesse ville det nok bli fleire seinare. I *Dagspressen* kom det fram at skulen tilbaud eit ni månader langt kurs med nokre timar undervisning midt på dagen. Det skulle leverast seks oppgåver, blant anna sportsreferat.⁸⁸ Artiklane til elevane vart publiserte i årsskriftet *Journalistpiren*, som skulen sjølv gav ut. Blant lærarane i 1932 var det fleire kvinner. Esther Normann var timelærer i journalistikk og var kanskje den første norske kvinnelege journalistlæraren.⁸⁹ I ein annonse i 1936 blir det opplyst at det kosta 40 kroner i månaden å gå på skulen.⁹⁰

Halling annonserte for skulen i *Aftenposten* og *Morgenbladet*, og dei aller fleste elevane kom frå Oslo eller osloområdet. Elevane vi kjenner til, var blant dei betrestilte i samfunnet. Det kan verke som det var mange flinke elevar som gjekk på sekretær- og journalistikolen til Halling, og det er i grunnen rart at skulen ikkje har vore omtala i historieverk om norsk journalistutdanning.

Av annonsane til skulen går det fram at han også vart opna for menn. *Asker og Bærums Budstikke* kunne den 23. juni 1937 fortelje at journalisten deira Per Glad hadde vorte uteksaminert med beste karakter frå skulen.

Halling døydde i 1938, og det kan sjå ut til at skulen døydde med grunnleggaren, då det ikkje lenger var annonsar å finne for skulen etter 1937.

I 1937 dukka det opp ein brevkule som også tilbaud brevkurs i journalistikk: KA Akademiet⁹¹ tilbaud «forfatter- og journalistikole». I ein kommentar i *Arbeiderbladet* ironiserte Hans Luihn over dette kurstilbodet, men han fekk også svar frå KA Akademiet.⁹² Og i 1943 starta så NKS brevkule med kurs i journalistikk.

I 1946 vart KA Akademiet kort nemnt i *Dagspressen* i lag med ein langt breiare omtale av NKS sitt studietilbod i journalistikk. Der stod blant anna at redaktør Trygve Width (*Morgenbladet*) hadde laga kurset for Korrespondanse-Akademiet.⁹³

I oktober 1949 trykte fleire aviser ein notis som fortalde at Hans Aarnes arbeidde med ein statistikk over kvar norske journalistar hadde fått journalistutdanninga si frå. Dette blant anna i samband med at Bladmanskulen i 1949 skulle feire 30-årsjubileet sitt, og det var også planen å gje ut eit skrift i samband med jubileet.⁹⁴ 55 blad hadde førebels svara, og av desse var det 33 journalistar som hadde gått Bladmanskulen, 22 på skeid i regi av Norsk Presseforbund, 5 ved NKS eller andre brevskular, og ca. 15 hadde gått på andre kurs.

Det er ikkje kjent om arbeidet med denne statistikken nokon gong vart gjennomført, eller kva måte dataa vart samla inn på. Vi veit til dømes ikkje kva blad som vart inviterte til å svare. Aarnes og Bladmanskulen hadde nok ei eigeninteresse av å få gode tal for sin eigen skule. Men samtidig har vi sett at det før andre verdskrigen kunne vere så mange som 162 elevar som hadde teke Bladmanskulen heilt eller delvis, og ikkje minst at Aarnes og Bladmanskulen hadde lang erfaring med journalistopplæring. Vi veit også at under krigen fekk Bladmanskulen og mange andre brevskular sterk vekst og mange nye elevar.

Hans Aarnes såg som eigar og drivar av Bladmanskulen kanskje på dei nye brevskulane som alvorlege konkurrentar til brevkurset til Bladmanskulen / Fram brevskule. Men det ser ut til at Bladmanskulen faktisk var den viktigaste utdanningsinstitusjonen for journalistar i alle fall fram til 1943, då NKS starta konkurrerande verksemd.

Resultatet av vurderingane til Norsk Presseforbund var at dei starta si eiga utdanning: Journalistakademiet. Leiar for utdanninga var Carl Just, som hadde drive brevopplæring i journalistikk i regi av NKS sidan 1943. Han hadde også leia journalistkurser i regi av Norsk Presseforbund i åra før Journalistakademiet starta. Just skreiv i 1958 at den viktigaste læreboka på Journalistakademiet var den same boka som han hadde skrive til bruk på NKS-kurset.⁹⁵ NKS gav ut ei bok kalla *Hva skal jeg bli? Yrkeshåndboka*, og i 1960-utgåva er journalistutdanning omtala. Der står det at 25 prosent av elevane på Journalistakademiet tidlegare har teke brevutdanning i journalistikk gjennom NKS.⁹⁶

Vurdering av Bladmanskulen i ettertida

Carl Just har i sine arbeid og omtalar av journalistutdanning, Journalistakademiet og NKS gjeve inntrykk av at det ikkje fanst noka som helst organisert opplæring av journalistar i Noreg før Just sjølv starta med journalistopplæring. Korkje Bladmanskulen eller Fram brevskule er nemnde, heller ikkje andre konkurrerande utdanningar som KA Akademiets «Forfatter- og journalistiske».⁹⁷

Men det er svært lite truleg at Carl Just ikkje visste om Bladmanskulen. Både Aarnes og Just arbeidde i det vesle presse miljøet i Bergen sentrum tidleg i 1920-åra, og Bladmanskulen heldt det gåande i to år som fulltidsutdanning. Skulen var også ofte omtala i avisene i byen og landet elles og i fagbladet *Journalisten*, som rett nok berre var organ for oslojournalistane på denne tida. Det er mogleg at Just ikkje var så oppteken av nynorsk, eller at han ikkje ønskte å nemne ei konkurrerande utdanning til sin eigen brevskule.

Kjos Fonn sluttar seg til Carl Justs perspektiv når ho skriv at det i 1950-åra fanst «lite relevant lærestoff», og at Just sjølv hadde skrive sine læremiddel.⁹⁸ Men det fanst altså ca. 15 hefte/bøker som allereie var utgjevne av Hans Aarnes og Bladmanskulen – i alt 700–800 sider. Bøkene var blitt omtala både i *Journalisten* og i *Dagspressen*, og i 1958 var i alle fall Just klar over at desse bøkene fanst.⁹⁹

Bladmanskulen og brevkurset Bladmanskulen var vel kjende i si samtid. Det ser vi både av nyhendemeldingar og faglege debattar i tidsskrifta *Dagspressen* og *Journalisten* og seinare i dei statlege

utgreiingane kring starten av Norsk journalistiske i 1965. Men Norsk Presseforbund klarte ikkje å samle seg om å starte ei journalistutdanning.¹⁰⁰ Eit lite apropos til Presseforbundets manglande oppfølging av journalistutdanninga kom i 1919. Ein anonym innsendar (signatur: «Utenbys pressemand») kritiserer i *Journalisten* i november 1919 Norsk Presseforbund for å vere ein selskapsklubb for pressefolk i Oslo og lurer på kva leiarane faktisk oppnår. Og han dreg fram Bladmanskulen som døme på kva andre kan få til:

«Er der istandbragt nogen journalistiske? (En del maalmænd har i en fei greiet langt mer i saa maate end Norsk Presseforbund og Norsk Journalistforbund til sammen!)»¹⁰¹

I 1923 var det framleis ikkje etablert ei journalistutdanning i Noreg. Men *Journalisten* refererer frå eit debattmøte der Hr. [Vilhelm] Tvedt sa at 90 amerikanske universitet utdanna journalistar, og han meinte det var på tide at eit slikt tilbod også kom i Noreg. I same møtet vart det også stilt spørsmål om Bladmanskulen, som Tvedt kjende godt til, men «av en ren distraktion hadde undlatt at nævne».¹⁰²

Nemnde Tvedt hadde sjølv vore på studietur i USA for å sjå på journalistutdanningar, så det verkar rart at han hadde gløymt både studieturen til Aarnes og rapporten hans frå reisa – og Bladmanskulen. Kanskje kan det tolkast som at Bladmanskulen også i samtida raskt vart oversett eller gløymd – iallfall av pressefolk i Oslo. Ottar Grepstad nyttar omgrepet «utskiljing» som det sentrale omgrepet for nynorsk presse i mellomkrigstida, og i den grad det stemmer, kan det kanskje sjå ut som at nynorskpressa og Bladmanskulen var utskilde frå, eller ikkje vart lagde merke til, av det vi kan kalle dei dominerande aktørane i norsk presse i si samtid.

Tidleg norsk journalistutdanning – eit samla oversyn

Bladmanskulen vart driven av Norsk Bladmannelag i åra 1919–1921 og kan reknast som den første norske journalistutdanninga. Etter 1921 dreiv Hans Aarnes journalistutdanninga vidare som brevkule i privat regi. Bladmanskulen var informert om drifta av journalistutdanninga i USA, og hadde også internasjonalt orientert faglitteratur. Undervisningsemna var ein kombinasjon av teori, praksis og samfunnsfag, og lærarane var både praktikarar og akademikarar. Innhaldet i undervisninga var breitt orientert og ikkje snever propaganda. Elevane på skulen kom frå det meste av landet, og mange av dei fekk seg jobb i aviser og blad etter utdanninga på skulen. Bladmanskulen var truleg den einaste og viktigaste utdanningsinstitusjonen for journalistar i åra frå 1921 til 1943, då skulen fekk konkurranse frå NKS. Bladmanskulen reklamerte også med at dei var «Journalistkolen» då Hans Aarnes rundt 1930 opna skulen for elevar som ville skrive på bokmål, og skulen var registrert som «Journalistkole» i Norges Handelskalender.

Ein annan tidleg aktør og etter kvart konkurrent av Bladmanskulen var NKS-brevskule, som starta journalistutdanning i 1943. Den private institusjonen Høgskolen Kristiania er ei direkte vidareføring av NKS brevkule – og har journalistikk blant sine studietilbod.

Journalistakademiet (1951–1964) baserte seg i stor grad på journalistikk-kurset til NKS-brevskule både når det gjeld personar, pensum og kanskje også elevar.¹⁰³ Journalistakademiet var både gjennom personar og fagleg orientering ein direkte forløpar til den seinare institusjonen Norsk journalistiske (1965), som i dag er ein del av Oslomet – storbyuniversitetet.

Ut frå dette kan vi teikne ei skisse av den tidlege fasen av norsk journalistutdanning i tabell 3 på neste side, der det har vore eit permanent – men ikkje nødvendigvis omfattande – tilbod om journalistutdanning i Noreg sidan 1919. Vi kan altså snakke om meir enn 100 år med journalistutdanning i Noreg.

Tabell 3: Norske journalistutdanninger før etableringa av Norsk journalistiske i 1965.¹⁰⁴

Skulenamn	Bladmannaskulen	Hallings sekretær- og journalistiske	NKS	Journalistakademiet
År	1919–1921-1980	1932–1937	1943–dd. ¹⁰⁵	1951–1964
Type	Heiltid – 8 md: Brevskule etter 1921-	Deltid – 9 md.	Brevskule	Heiltid – 9 md.
Eigar	Norskt Bladmannalag. Etter 1921: Hans Aarnes	Sigurd Halling	NKS (Norsk Korrespondanseskole, Ernst G. Mortensen)	Norsk Presseforbund
Fagleg leiar	Hans Aarnes	Ukjend ¹⁰⁶	Carl Just	Carl Just
Elevar (år)	19 (1919–1921) Ca. 45–140 (1922–1938)	Ca. 50	Ca. 3000 ¹⁰⁷ (1943–1968)	Ca. 205 (1951–1964)
Elevar per år	9	6–12	120	16
Merknader	1919–1921: Heiltidselevar som fullførte. Etter 1921: Tala er usikre. Dingsøy 1938	Det er få kjelder om skulen.	Oppgjeve av Carl Just 1968: 11. Truleg er dette talet på elevar som tok til på skulen, og ikkje alle som fullførte.	Oppgjeve i St.prp. nr. 114 (1964–1965)

Noter:

- 1 Vi nyttar her omgrepa nynorsk og bokmål om dei to norske språka. Denne omgrepsbruken vart innført i 1929. Før 1929 vart nynorsk ofte kalla landsmål og bokmål kalla riksmål. I vanleg språkbruk i dag vert riksmål assosiert med ein privat regulerte konservativ variant av bokmål med Riksmålsforbundet som fremste organisasjon.
- 2 Bratholm 1968; Hove mfl. 1965: 8
- 3 Dahl 2016: 89
- 4 «Bladmannaskulen» i Store norske leksikon (<https://snl.no/Bladmannaskulen>). Artikkelen står utan kjeldeoppføring og er ei utviding av artiklar frå den trykte utgåva av leksikonet frå 1978.
- 5 Gardeström 2011 og 2016; UNESCO 1958
- 6 Aarnes 1946
- 7 Fonn 2015
- 8 Gardeström 2011
- 9 Fonn 2015 og 2019
- 10 Gardeström 2011 og 2016; Ottosen 1996
- 11 Sjå til dømes Bastiansen og Dahl 2019; Eide 2000; Ottosen 1996.
- 12 Grepstad 2010b og 2010c
- 13 Grepstad 2010a
- 14 Joleik 2005
- 15 Aure og Aarnes 1923; (Dingsøy mfl. 1938)
- 16 Sunnanå 1972 og 1979
- 17 Sjå takkebrev frå Vinje datert 7. august 1863 i Syn og Segn 1913.
- 18 Gardeström 2011
- 19 Saxe 1935
- 20 Gardeström 2015: 85
- 21 Mirando 2001

- 22 Nettsida til universitetet i Missouri (<https://journalism.missouri.edu/the-j-school/the-j-school-legacy/>)
- 23 «Redaktørskole», av N.J. Sørensen, Posten, 12. januar 1893
- 24 Norsk Presseforbund 1920
- 25 Ottosen 1996
- 26 Norsk Presseforbund 1920; Ottosen 1996: 45; Saxe 1935: 74
- 27 Grepstad 2010a: 76
- 28 Aarnes 1920: 3
- 29 Aarnes 1920
- 30 Aure og Aarnes 1923: 20
- 31 Aarnes og Norsk Bladmannalag 1919: 7; UBB Spesialsamlingane.
- 32 Bergens Tidende, 12. august 1919; Journalisten, mai 1919, s. 38–40
- 33 Asker og Bærums Budstikke, 15. august 1919
- 34 Vestlandske Tidende, 8. august 1919
- 35 Tidens Tegn, 12. august 1919
- 36 Norig, 13. august 1919
- 37 Bondebladet (Voss), 19. august 1919
- 38 Hordanger (Odda), 5. august 1919
- 39 Toralv Øksnevad i Dagbladet, 5. september 1919. Øksnevad var også sentral politiker for Venstre, med plass i landsstyret.
- 40 Bastiansen 2009
- 41 Aure og Aarnes 1923: 19–29
- 42 Sunnanå 1972: 7
- 43 Røssland 1999
- 44 Aarnes 1931
- 45 Aarnes og Norsk Bladmannalag 1919: 6
- 46 Joleik 2005
- 47 Aure og Aarnes 1923
- 48 Aarnes og Norsk Bladmannalag 1919: 6
- 49 Store norske leksikon om Torleiv Hannaas (https://nbl.snl.no/Torleiv_Hannaas)
- 50 I 1943 gav Bladmannaskulen ut ei bok av Rogers på norsk: Pressemakt og ansvar
- 51 Sunnanå 1972: 9
- 52 Fonn 2015: 144
- 53 Forfattar og journalist Svein Hovet (1907–1982) tok Bladmannaskulen som brevkurs og har skrivne ein kort biografi om Hans Aarnes der han kort omtalar bøkene som «lære-bøker» (Hovet 1972: 160). I ein katalog (Torjussen 1935) over «Hjelpebøker og planar for studiearbeid» gjeven ut av «Samnemndi for studiearbeid» (frå 1992: Voksenopplæringsforbundet, www.vofo.no) er tre av bøkene til Aarnes nemnde og omtala som «hjelpebøker», noko som kanskje kan tyde bøker mynta på sjølvstudium.
- 54 Sunnanå 1979: 12
- 55 Aukrust 1945
- 56 Agder Tidend, 23. desember 1924 – ytringa også trykt i Journalisten
- 57 Stortingstidende 1920, s. 1866–1876
- 58 Dagspressen, nr. 1 1946, s. 5–6
- 59 Jf. Mjeldheim 2006: 287; Ohman-Nielsen 2001: 52–53
- 60 Hoel 2011: 381; Joleik 2005: 54 og 56
- 61 Den 17de Mai, 18. oktober 1919.
- 62 Bladmannaskulen refererer til heiltidsskolen 1919–1921 og til den etterfølgande brevskulen med same namn. I Norges Handelskalender skiftar skulen namn til Bladmannsskolen i 1956-utgåva av kalenderen. I boka Bladarbeid frå 1943 og dei seinare bøkene står «Bladmannsskolen» som utgjevar, og i annonsar i etterkrigstida er skulen omtala som «Bladmannsskolen». I denne artikkelen er både heiltidsskolen og brevskulen omtala som Bladmannaskulen.
- 63 Aure og Aarnes 1923
- 64 Dingsoyr mfl. 1938: 40
- 65 For Bygd og By, 10. januar 1925, s. 6.
- 66 Sunnanå 1979
- 67 Mirando 2001
- 68 Boyesen 1964; Nilsen 1983; Østlyngen 1947

- 69 Vi vil her kalle skulen NKS fordi den hadde litte ulike namn gjennom tidene. NKS vart omgjort frå eit privateigd selskap til Ernst G. Mortensens stiftelse i 1976. Stiftinga er eigar av dagens Høgskolen Kristiania. Kristiania har også i dag journalistikk og fleire andre medieretta fag blant studietilboda sine.
- 70 Bastiansen 2006
- 71 Universitetsbiblioteket i Bergen, Spesialsamlingane, Box 10 Stridsarkivet.
- 72 Annonsen stod i fleire aviser på same tid, blant anna i Nationen, 25. januar 1929. Det stod ikkje presisert i alle annonsane at det var valfritt for elevane å bruke nynorsk eller bokmål (riksmål).
- 73 Annonse frå Fram brevkule i 1942, blant anna i avisa Sunnhordland, 24. mars 1944.
- 74 Skeidsvoll 1935
- 75 Sørebo 1976
- 76 Aftenposten, 31. mars 2001 [Intervju med Lars Jacob Krogh]
- 77 <https://www.muv.uio.no/uio-s-historie/tall-og-fakta/hoyere-utdanning-i-norge/studenter-norge-1825-2009.html>
- 78 Statistisk sentralbyrå 1957: 12
- 79 Austland, 16. mai 1951
- 80 Dingsøy mfl. 1938: 40
- 81 I elevlistene frå Bladmanskulen vart namnet hennar skrive Tortveit. I seinare kjelder er namnet skrive Thortveit. I 1925 vart ho gift og nytta då (også) namnet Naadland.
- 82 For Bygd og By, nr. 9, 1921, s. 323–324.
- 83 Fædrelandsvennen, 19. september 1980, s. 2.
- 84 Høyer og Ihlen 1998; Werner 1966
- 85 Pressefolk 1979: 135
- 86 Billedbladet Nå, nr. 42 1967, s. 17
- 87 Anderssen og Olafsen 1911: 60
- 88 Dagspressen, nr. 9 1933, s. 3–4.
- 89 Esther Normann (1898–1971) var fødd i Trondenes (Harstad) og vart seinare gift Treider. Ho arbeidde i mange år som journalist i VG og frå 1927 i Morgenbladet. Ho studerte journalistikk ved Columbia i New York i 1919–1920 og skreiv om utdanninga i Journalisten nr. 11/1920: «Journalistskolen i New York. Indtryk av den første utenlandske prøveklut», der ho var svært kritisk til journalistutdanninga og til amerikansk presse. Reidun Kvaale kallar Normann «Morgenbladets 'First lady' i 36 år» (Kvaale 1986: 116–120). Ho arbeidde også som omsettar. Namnet blei elles skrive både Ester og Esther.
- 90 Dagbladet, 12. september 1936, s. 13.
- 91 Det er få kjelder om KA Akademiet si journalistutdanning, men Emil Østlyngen (1947: 176–177) skriv at brevkulen KA Akademiet vart etablert og tilbød forfattar- og journalistutdanning frå starten av.
- 92 Arbeiderbladet, 23. mars 1939, side 6; Arbeiderbladet, 29. mars 1939, s. 7.
- 93 Dagspressen, nr. 5 1946, side 8.
- 94 Notisen stod blant anna i Gula Tidend, 19. oktober 1949.
- 95 Just 1958: 185–187
- 96 Østlyngen 1960: 237–238
- 97 Sjå blant anna Just 1954: 94–95 og Just 1968; 1971.
- 98 Fonn 2015: 43
- 99 I eit takkebrev frå Journalistakademiet ved Carl Just til Hans Aarnes 25. februar 1958 går det fram at Hans Aarnes hadde sendt Journalistakademiet ei mengd bøker. Just takkar blant anna for «... de instruktive bøker i pressearbeid, De selv har skrevet». Brevet er i Fonna forlag sitt arkiv.
- 100 Carl Just (1974: 2) skriv at det låg føre ein ferdig plan for ei to månader lang journalistutdanning frå Norsk Presseforbund samtidig med at Bladmanskulen søkte om statsstøtte i 1920.
- 101 Journalisten, november 1919, s. 96–97.
- 102 Journalisten, nr. 6 juni 1923, s. 68.
- 103 Just 1974
- 104 KA Akademiets brevkule er ikkje teken med i tabellen på grunn av magert kjeldetilfang.
- 105 Institusjonen Høgskolen Kristiania er ein etterfølgar av NKS Korrespondanseskole. Kristiania tilbyr journalistutdanning per dato (2024), men har ikkje hatt kontinuerleg journalistutdanning.
- 106 Dagspressen, nr. 9 1933, s. 3–4. Det er Sigurd Halling sjølv som uttalar seg til Journalisten om skulen i intervjuet.
- 107 Tala Just oppgjev, verkar omtrentlege og kan truleg vanskeleg samanliknast med tala for dei andre utdanningane.

Aviser

- Aftenposten* (2001, 31. mars). – Aldri strebet etter applaus» [Intervju med Lars Jacob Krogh].
- Agder Tidend* (1924, 23. desember). Hev bladi eit ansvar? – også trykt i *Journalisten*.
- Arbeiderbladet* (1939, 23. mars). Lær ikke å bli forfatter! Advarsel mot en usund reklame, s. 6.
- Arbeiderbladet* (1939, 29. mars). 'Lær ikke å bli forfatter'. Kunsten å skrive, s. 7.
- Asker og Bærums Budstikke* (1919, 15. august). Maalfolkets freidighet.
- Austland* (1951, 16. mai). Framskulane har god søknad.
- Bergens Tidende* (1919, 12. august). Bladmannaskulen.
- Billedbladet Nå* (1967, nr. 42) s. 17.
- Bondebladet, Voss* (1919, 19. august). Nasjonalt syn.
- Dagbladet* (1919, 5. september). Journalistene og staten.
- Dagspressen*, (1933, nr. 9). Hallings journalistiskole for damer, s. 3–4.
- Dagspressen*, (1946, nr. 1). Opplæring for bladmenn, s. 5–6.
- Dagspressen* (1946, nr. 5). To journalistkurser, side 8.
- Den 17de Mai*, (1919, 18. oktober). Bladmannsupplæringi.
- For Bygd og By* (1921, vol. 9), s. 323–324.
- For Bygd og By* (1925, 10. januar, nr. 1), s. 6.
- Fædrelandsvennen* (1980, 19. september). 80 år [Nora Thortveit Naadland], s. 2.
- Hardanger, Odda* (1919, 5. august). Bladmannaskulen.
- Journalisten* (1919, mai). En norsk skole for journalister, s. 38–40.
- Journalisten* (1919, november). Vor organisation, s. 96–97.
- Journalisten* (1923, juni, nr. 6) Den norske presseuke 1923, s. 68.
- Norig* (1919, 13. august). Den akademiske patentvisdomen.
- Syn og Segn* (1913, vol. 19), s. 456–457.
- Tidens Tegn* (1919, 12. august 1919). Ogsaa en høiskole.
- Vestlandske Tidende* (1919, 8. august)

Arkiv

- Stortingstidende 1920, Forhandlinger i Stortinget A., Forhandlinger i Stortinget (nr. 233), 1920.
1ste juni kl 5 efterm., Sak nr. 1. «Indstilling fra universitets- og fagskolekomiteen om forskjellige videnskabelige, literære og kunstneriske formaal (indst. S. XXVI), side 1866–1876.
- Universitetsbiblioteket i Bergen, Spesialsamlingane, Box 10 Stridsarkivet.
- Aarnes og Norsk Bladmannlag (1919). *Rundskriv til lagsmennerne i Norsk Bladmannlag: Fraa styret*, s. 7. Universitetsbiblioteket i Bergen, Spesialsamlingane: Hannaas Box (Torleiv Hannaas Nynorsk boksamling) xxi

Litteraturliste

- Anderssen, J. og Olafsen, A. (1911). *Studenterne fra 1886: Biografiske meddelelser samlede i anledning av deres 25-aars studentjubilæum*. Kristiania.
- Aukrust, O. (1945). *Hva krigen kostet Norge*. Oslo: Dreyer.
- Aure, A. og Aarnes, H. (1923). *Norskt Bladmannlag gjennom 10 aar—1913–1923: Dei norske bladi gjenom 65 aar 1858–1923: Biografar av norske bladmenn*. Bjørgvin: JD Beyer.
- Bastiansen, H.G. (2009). *Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945–2000*, bd. 11. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

- Bastiansen, H.G. og Dahl, H.F. (2019). *Norsk mediehistorie* (3. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Boyesen, E. (1964). *Norsk korrespondanseskole gjennom 50 år: 1914–1964*. Oslo: NKS.
- Bratholm, A. (1968). *Innstilling om journalistutdanningen. Fra komitéen til å utrede spørsmålet om journalistutdanningen. Innstilling avgitt 26. november 1968*. Oslo: Kyrkje- og undervisningsdepartementet.
- Dahl, H.F. (2016). *A History of the Norwegian Press, 1660–2015*. Palgrave Macmillan.
- Dingsøy, P., Andersson, A., Tveite, J. og Skeidsvoll, A. (1938). *Norske bladmenn og norske blad: 25 års skrift for Norsk Bladmannlag og ei 80 års norsk bladsoga*. Bergen: Lunde.
- Eide, M. (2000). *Den redigerende makt: Redaktørrollens norske historie*. Fredrikstad: IJ-forl.
- Fonn, B.K. (2015). *50 år med journalistutdanning: En historie om akademiseringen av et yrkesfag*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Fonn, B. K. (2019). *What do we talk about when we talk about the academisation of journalism?* *Journalistica*, vol 1.
- Gardeström, E. (2011). *Att fostra journalister: Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970* [Doctoral thesis, monograph, Göteborg: Daidalos].
- Gardeström, E. (2015). *Journalistutbildningens historia*. I M. Karlsson og J. Strömbeck (red.), *Handbok i journalistik-forskning*, Lund: Studentlitteratur
- Gardeström, E. (2016). *Educating Journalists. The Who, When, How, and Why of Early Journalism Programmes in the Nordic Countries*. I Hovden, J.F., Nygren, G. og Zilliacus-Tikkanen, H. (red.), *Becoming a journalist: Journalism education in the Nordic countries*. Göteborg: NORDICOM.
- Grepstad, O. (2010a). *Avisene som utvida Noreg: Nynorskpressa 1850–2010*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Grepstad, O. (2010b). *Integrert og alminneleg: Nynorsk presse 1945–2009*. I Hjeltnes, G. (red.), *Norsk presses historie, bd. 3: Imperiet vakler 1945–2010*, s. 363–388. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grepstad, O. (2010c). *Utskild og integrert: Nynorsk presse 1880–1945*. I Ottosen, R. (red.), *Norsk presses historie, bd. 2: Parti, presse og publikum: 1880–1945*, s. 195–225. Oslo: Universitetsforlaget
- Hoel, O.L. (2011). *Norsk målreising: bd. 2: Mål og modernisering 1868–1940*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hove, O., Ramberg, T., Seland, Johs., Solumsmoen, O. og Straume, A. (1965). *Innstilling om journalistutdanning. Fra et utvalg oppnevnt av Kirke- og undervisningsdepartementet 18. juni 1964. Vedlegg til St.prp. nr. 114 Om Norsk journalistiskole*. Oslo: Kyrkje- og undervisningsdepartementet.
- Hovet, S. (1972). *Dei gav oss ein arv. Portrett av sermerkte menneske som sette merke etter seg i kulturlivet*. Øen: Førde.
- Høyer, S. og Ihlen, Ø. (1998). *Journalisters utdanning og yrkeserfaring: Et historisk tilbakeblikk*. *Norsk medietidsskrift*, 5(2), s. 94–115.
- Joleik, N. (2005). *Albert Joleik – Bladstyrar i brytingstid*, bd. 4. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.
- Just, C. (1954). *Spesialutdannelse av journalister*, bd. 8. København: Berlingske Pressebibliotek.
- Just, C. (1958). *Norway*. I UNESCO: *The training of journalists. A world-wide survey on the training of personnel for the mass media*, s. 185–187. Paris: Unesco.
- Just, C. (1968). *Avisen og journalisten: En bok for vordende journalister*. Oslo: Mortensen.
- Just, C. (1971). *Med penn og bue: Av en pressemanns erindringer*. Oslo: Mortensen.
- Just, C. (1974). *Journalistutdannelsen i Norge: Fra de første pressekurs via Journalistakademiet til Norsk Journalistiskole*, bd. 3. Norsk redaktørforenings småskrifter, Oslo: Norsk Redaktørforening
- Kvaale, R. (1986). *Kvinner i norsk presse gjennom 150 år*. Oslo: Gyldendal.
- Mirando, J.A. (2001). *Embracing Objectivity Early On: Journalism Textbooks of the 1800s*. *Journal of Mass Media Ethics*, 16(1), s. 23–32.

- Mjeldheim, L. (2006). *Den gyldne mellomvegen. Tema frå Venstres historie 1905–1940*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Nilsen, E. (1983). *Trekk av brevundervisningens historie: Innovasjonsprosjektet, del 2, bd. 3*. Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo.
- Norsk Presseforbund (1920). *Norsk Presseforbund gjennom de første 10 aar 1910–1920: Beretning om forbundets virksomhet*. Oslo: Norsk Presseforbund.
- Ohman-Nielsen, M-B. (2001). *Bondekamp om markedsrett. Senterpartiets historie 1920–1959*. Oslo: Senterpartiet / Det Norske Samlaget.
- Ottosen, R. (1996). *Fra fjærpenn til Internett: Journalister i organisasjon og samfunn*. Aschehoug : I samarbeid med Norsk journalistlag. Oslo: Aschehoug.
- Pressefolk* [1931]: Biografiske opplysninger om Norsk Presseforbunds medlemmer 1930. Oslo: Norsk Presseforbund.
- Pressefolk* [1938]: Biografiske opplysninger om Norsk Presseforbunds medlemmer 1938 (2. utg.). Oslo: Norsk Presseforbund.
- Pressefolk* [1950]: Biografiske opplysninger om Norsk Presseforbunds medlemmer 1950 (3. utg.). Oslo: Norsk Presseforbund.
- Pressefolk* [1967]: Biografiske opplysninger om Norsk Presseforbunds medlemmer: 1967 (4. utg.). Oslo: Norsk Presseforbund.
- Pressefolk* [1979]: Biografiske opplysninger om medlemmer i Norsk Journalistlag, Norsk Redaktørforening, Norske Avisers Landsforbund. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.
- Pressefolk* [1990] ([6. utg.]). Fredrikstad: Institutt for journalistikk.
- Pressefolk* [1997] (7. utg.) v/Nils E. Øy, Fredrikstad: Institutt for journalistikk.
- Rogers, J.E. (1943). *Pressemakt og ansvar*. Oslo: Bladmannaskulen.
- Røssland, L.A. (1999). *Presseskikkens samtale: Samtaleposisjonar for Norsk presseforbund sitt faglege utval: 1930–1972*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Saxe, L. (1935). *Norsk Presseforbund: 1910–1935*. Oslo: Norsk Presseforbund.
- Skeidsvoll, A. (1935). *Norsk reklamelære for handel, yrke og skular*. Bergen: Garnæs.
- Statistisk sentralbyrå. (1957). *Folketellingen 1. Desember 1950: 6: Personer 15 år og mer etter utdanning*, bd. 258. Oslo: Aschehoug.
- Sunnanå, O. (1972). Brevskuleopplæring på nynorsk gjennom 50 år. I *Norsk skuleårbok 1971*, s. 3–22. Noregs lærarmållag, Trondheim: Rune.
- Sunnanå, O. (1979). *Framvoksteren av nynorsk: Brevskuleopplæring*, bd. 8. Universitetet i Oslo, Pedagogisk forskningsinstitutt.
- Sørebø, H. (1976). *Journalistikk*. Oslo: Fram brevskule.
- Torjussen, A. (1935). *Hjelpebøker og planar for studiearbeidet*, Samnemndi for studiearbeid: Oslo.
- UNESCO. (1958). *The training of journalists. A world-wide survey on the training of personnel for the mass media*. Paris: Unesco.
- Werner, A. (1966). *Norske journalister*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Østlyngen, E. (1947). Korrespondanseundervisning i Norge. I *Norsk pedagogisk årbok, 1946/47*. Levanger: Noregs pedagogiske landslag.
- Østlyngen, E. (red.) (1960). *Hva skal jeg bli?: Yrkeshåndboka* (10. utg.). Oslo: Norsk korrespondanseskole.
- Aarnes, H. (1920). *Journalistiskular i Amerika*. Norsk Bladmannalag.
- Aarnes, H. (1922). *Bygdemeldaren: Handbok for bladmeldarar i bygdene*. Bjørgvin.

- Aarnes, H. (1925a). *Den norske pressa i Amerika: Og ein glytt innum døri til amerikanske storblad*. Agder Tidends Prenteverk.
- Aarnes, H. (1925b). *Den utsende medarbeidaren*.
- Aarnes, H. (1926). *Bladstyraren*. Kristiansand S.: Agder Tidends prenteverk.
- Aarnes, H. (1927). *Bladmannen*.
- Aarnes, H. (1928). *Bladdrift: Den økonomiske sida*. Kristiansand.
- Aarnes, H. (1929). *Bygdemeldaren: Handbok for bladmeldarar i bygderne*, 2. utg. Kristiansand.
- Aarnes, H. (1931). *Lovi um aandsverk: Vedteki 6. Juni 1930*. Noregs Boklag.
- Aarnes, H. (1943). *Bladarbeid*. Bladmannsskulen Oslo.

De siste 25 årene har norsk sakprosa blitt debattert og kritisert fra mange vinkler. Litteraturviteren Marianne Egeland kritiserte i boken *Hvem bestemmer over livet?* norske biografiskribenter for å heroisere og romantisere personene de skrev om. Forfatteren Karsten Alnæs fikk kritikk for dårlig henvisningsskikk i storverket *Historien om Norge*. Det seneste tilskuddet er boken *Partiet*. En innsideberetning om Arbeiderpartiets fall, som har ført til nye krav om et sterkere og mer journalistikk-liket etisk regelverk for bokbransjen.

The logic of journalism? The debate about non-fiction ethics in Norway

Abstract: *The Norwegian publishing industry has no ethical framework along the lines of the Ethical Code of Practice for the Press, or for that matter the Norwegian research ethics guidelines. However, since 2000, several non-fiction publications have sparked fierce ethics debates, and the question of whether the non-fiction field should have a common code of ethics has been raised several times. Non-fiction is a broad area, where many different genres, approaches and logics intersect, and journalistic, artistic and scientific principles have all been highlighted in the debate about the type of ethical guidelines that Norwegian non-fiction should follow. The preliminary result of the process is an ethical checklist, which was published by the Norwegian Association of Non-Fiction Writers and Translators in 2020.*

In this article, we explore this debate. We discuss the various understandings of professional ethics in the debate, identify which of these have had the most impact, and draw on insights and developments from the field of law. In particular, we find that the logic and mindset of journalism have played a key role in shaping the discussion.

Keywords: *Journalism, literary non-fiction, ethics, source criticism, Ethical Code of Practice for the Press, publishing industry, European Court of Human Rights*

Fagfelleverdert

Journalistikkens logikk?

Debatten om en sakprosa-etikk i Norge

Sammendrag: Forlagsbransjen har ikke noe etisk regelverk å forholde seg til av samme type som journalistikkens Vær Varsom-plakat, eller for den saks skyld de forskningsetiske retningslinjene. Men i løpet av de første tiårene av 2000-tallet har flere sakprosa-utgivere utløst harde etikkdebatter, og spørsmålet om sakprosa-feltet bør ha en felles etikk, har vært reist flere ganger. Sakprosa er et vidt område der mange forskjellige sjangrer, tilnærminger og faglige logikker møtes, og både journalistiske, kunstneriske og vitenskapelige prinsipper er blitt løftet frem i debatten om hva slags etiske føringer norsk sakprosa skal ha. Det foreløpige resultatet av prosessen er en etisk sjekklister som Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening publiserte i 2020. I denne artikkelen tar vi for oss denne debatten. Vi diskuterer hvilke profesjonsetiske forståelser vi finner i debatten, og hvilke av dem som har hatt mest gjennomslag, og vi trekker også inn noen innsikter og utviklingstrekk fra juss-feltet. Vi finner særlig at journalistikkens logikk og tenkesett har vært viktig i debatten.

Nøkkelord: journalistikk, litterær sakprosa, etikk, kildekritikk, Vær varsom-plakat, forlag, Den europeiske menneskerettsdomstolen.

Birgitte Kjos Fonn
Professor i journalistikk,
OsloMet
birgitte@oslomet.no

Paul Bjerke
Professor em. i journalistikk,
Høgskulen i Volda
paul.bjerke@hivolda.no

Ellen Lexerød Hovlid
Professor,
Høgskulen i Volda
ellenh@hivolda.no

Innledning

Forlagsbransjen har ikke noe etisk regelverk å forholde seg til av samme type som journalistikkens Vær Varsom-plakat, eller for den saks skyld de forskningsetiske retningslinjene. Men gjennom de første tiårene av 2000-tallet har spørsmålet om sakprosa-feltet bør ha en felles etikk, vært reist flere ganger. Etter hvert har dette utviklet seg til en til dels opphisset diskusjon om en slik etikk i så fall bør formaliseres, og i tilfelle på hvilken måte. Det foreløpige resultatet av prosessen er en etisk sjekklister som Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening publiserte i 2020.

I denne artikkelen studerer vi denne debatten, inkludert relevante enkeltsaker, og hvordan ulike aktører fra forskjellige felt har argumentert for hvilke rettigheter og forpliktelser produsenter av såkalt «litterær» sakprosa (hovedsakelig forlagspublisert sakprosa med individuell forfatter) bør ha. Et sentralt spørsmål er om det kan oppstå kollisjoner mellom forskjellige felts logikker og tilnærminger.

Vår metode er historisk. Vi analyserer fem debatter i perioden etter 2000, og trekker inn innsikter fra profesjonsteori og juss. De fem er henholdsvis diskusjonene knyttet til kildebruk og referansepraksis i Karsten Alnæs' fembindsverk *Historien om Norge* (utgitt 1996–2000); debattene om *behandlingen av menneskelige kilder* etter Åsne Seierstad megasuksess *Bokhandleren i Kabul* (utgitt i 2002); og deretter tre omganger med diskusjon på et mer overordnet nivå (men også knyttet til enkeltutgivelser), om sakprosa-feltet burde innføre et sett med etiske retningslinjer. I disse tre rundene ble det helt konkret diskutert om forlagsbransjen skulle innføre en slags «Vær Varsom-plakat».

Debattene om Åsne Seierstads *Bokhandleren i Kabul* og Karsten Alnæs' *Norges historie* var helt sentrale

Denne artikkelen er også publisert separat, med følgende url:

<https://medietidsskrift.no/wp-content/uploads/2024/10/MHT-41-2024-Kjos-Fonn-Bjerke-Hovlid-IDO.pdf>

Etter terrorangrepet mot USA 11. september 2001 reiste journalisten Åsne Seierstad til Afghanistan. I Kabul ble hun kjent med en bokhandlerfamilie som hun bodde hos og skrev bok om – *Bokhandleren i Kabul*. Boken ble en internasjonal suksess, men avfødte en langvarig debatt om litterære virkemidler i sakprosa. Portrettfoto: Julie Pice.

forløpere til disse rundene. I Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforenings 40-årspublikasjon i 2018 ble de fremhevet som to av de tre utgivelsene som kunne brukes til å lære av historien for det norske sakprosamiljøet – bøker som hadde skapt særlig debatt både innad i fagforfattermiljøet og i en større offentlighet.¹ Den tredje boken som ble trukket frem, var litteraturviteren Marianne Egelands *Hvem bestemmer over livet*, der Egeland kritiserte norske biografiskribenter for å heroisere og romantisere personene de skrev om. I motsetning til de to første skapte ikke Egelands bok noen umiddelbar offentlig debatt,² og det som har vært av diskusjon, dreide seg om hennes tematikk, nemlig kvaliteten på norske biografier, ikke hennes etikk som forfatter. Mye tyder på at hennes bok har vært viktig for norsk biografiskrivning³ men de to over nevnte førte altså til store offentlige kontroverser om forfatternes etikk, som også er avgrensbare i tid.

De første reaksjonene på både *Bokhandleren i Kabul* og *Historien om Norge* var overveiende positive. Kritikken mot begge kom for alvor først i 2003. Til gjengjeld var «uskyldens tid» definitivt over i det norske sakprosamiljøet dette året, som *Aftenposten*-kommentator Ingunn Økland skrev da en etisk sjekkliste for sakprosa til slutt ble publisert i 2020. Også Økland trakk frem disse to utgivelsene som sentrale etikkdebatter på dette feltet.⁴

Debattene om en sakprosaetikk har funnet sted i mange fora, men vi konsentrerer oss om artikler i nyhetsmedier og tidsskrifter samt annen foreliggende litteratur. I drøftingen trekker vi også inn fire relevante rettsaker: Edderkopp-saken fra 1992,⁵ rettsaken om Bokhandlerboken fra 2011,⁶ lokalhistorie-

Faksimile av Morgenbladets forsider 7. november 2003, med starten på det som skulle bli «Alnæs-debatten». Avisen benyttet samtidig sjansen til å markere at den var i ferd med å krympe formatet. Til høyre den siste boken i fembindsserien.

saken fra 2010⁷ og Rolfsen-saken fra 2015⁸. Vi tar ikke for oss rettsreglene og hvordan disse skal praktiseres overfor sakprosa, men en del rettsavgjørelser er viktige for å forstå problematikken rundt denne typen tekster. Rolfsen-saken, om en dokumentarfilm, illustrerer blant annet at diskusjonene vi trekker opp her, også kan gjelde andre typer dokumentarisk arbeid, som film, noe vi berører senere i artikkelen.⁹ Den over 30 år gamle Edderkopp-saken illustrerer at noen av spørsmålene som berøres, egentlig strekker seg enda lenger tilbake enn til tusenårsskiftet. Rettspraksis kan også brukes til å reflektere over en fremtidig utvikling, og avslutningsvis trekker vi derfor inn noen relevante dommer fra Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD).

En felles etikk?

Sakprosafeltet er i utgangspunktet vidt. Det skal favne alle slags «tekster som adressaten har grunn til å oppfatte som direkte ytringer om virkeligheten».¹⁰ Selv hvis man begrenser det til å handle om «litterær sakprosa», spenner det fra essayistikk via true crime til forskning – for å nevne noe. Ifølge en anerkjent definisjon er litterær sakprosa forlagspubliserte utgivelser hvor «forfatteren henvender seg som uavhengig skribent til en allment tilgjengelig offentlighet», og der alle litterære virkemidler står til rådighet «så lenge kontrakten om den grunnleggende, direkte tilknytningen til virkeligheten er opprettholdt».¹¹ Det er altså et felt der forskjellige samfunnsområders logikker og etiske tilnærminger kan strides med hverandre. I bunnen for debatten ligger dermed ikke bare spørsmålet om

sakprosafeltet *skal* ha en felles etikk, men også om det *kan* ha en felles etikk. Hva kjennetegner egentlig en felles etikk i et felt, og hvordan skiller den seg fra andre logikker og moralske retningsslinjer? Både felt- og institusjonsteorier sier gjerne at ulike felt og institusjoner kan ha ulike *logikker*. Organisasjonsteoretikerne James G. March og Johan P. Olsen¹² snakker for eksempel om en «logic of appropriateness» i en institusjon, altså at aktørene handler slik som det «passer seg». Felteoretikerne Neil Fligstein og Doug MacAdam¹³ har lansert begrepet «conceptions of control» («intersubjektive kontrolloppfatninger») i et felt for å beskrive den dominerende tenkningen som de fleste aksepterer.¹⁴ Uten slike felles forståelser, særlig av hva som er verdifullt og etterstrebellesverdig, eksisterer det etter deres oppfatning ikke et felt i det hele tatt.

Denne tilnærmingen er imidlertid empirisk. Det handler om å beskrive hvilke normer/forståelser som eksisterer. Hvis hensikten er å *innføre en felles etikk*, er man straks inne på et annet område. Det er noe mer enn en felles logikk, som kanskje har grodd organisk frem. Samtidig er det ikke snakk om allmennmoral (i alle fall ikke bare det), for hvis det var det man etterlyste, kunne aktørene bare henvist til alminnelig moral i de debattene vi skal vise frem her – og det var aldri noe hovedpoeng. Det hjelper heller ikke å lene seg (for mye) på juridiske regler, for de er ikke nødvendigvis sammenfallende med de etiske overlegningene i et felt der aktørene for eksempel lever av å innimellom trå svært nært inn på andres liv.

En felles *logikk* for forfattere og forlag som skriver om virkelige hendelser, kan være det som er blitt kalt «virkelighetskontrakten» – det er for eksempel ikke akseptert å dikte opp hendelser og uttalelser.¹⁵ Her er man på linje med allmenmoralen, og i visse tilfeller også med jussen. Men en profesjonsetikk kan både gi unntak fra allmenmoralen og i visse tilfeller være strengere enn jussen. I tillegg kan en profesjonsetikk være mer normativ enn hva et felts logikk trenger å være – og den blir håndhevet. Det er altså et viktig skille mellom allmenmoralen, jussen, den rådende logikken i et felt og det man kan karakterisere som en mer felles profesjonell etikk, et skille det er viktig å ha med seg i det følgende, og som vi drøfter nærmere mot slutten av artikkelen.

Allvitende fortellere og manglende kilder: de første debattene

Den første av de to «historiske» debattene som ble trukket frem ved NFFO-jubileet og siden i *Aftenposten* (og også i mange andre sammenhenger), var altså *Bokhandleren i Kabul*, som Åsne Seierstad ga ut i 2002. Seierstad, en ung frilansjournalist og forfatter, reiste til Afghanistan etter terrorangrepet mot USA 11. september 2001. I Kabul ble hun kjent med en bokhandlerfamilie som hun bodde hos i fire måneder. Dette ga henne et unikt innblikk i afghansk kultur og dagligliv, og boken som fulgte av dette, ble en internasjonal suksess.

Seierstad brukte metoden «deltakende og observerende intervju». Boken var dessuten fortalt i tredjeperson og i en narrativ form som inkluderte indre monologer – altså med det som kalles et «allvitende perspektiv». Med andre ord – en svært «litterær» journalistisk reportasjebok.

Hovedpersonene, bokhandleren Shah Mohammed Rais og hans familie, hadde blitt utstyrt med pseudonym i boken. Uttalelser som forfatteren selv ga like etter at den var utgitt, tyder dessuten på at hun ikke hadde forventninger om at den skulle bli lest på så mange andre språk enn norsk. Men det ble den, og familien ble etter hvert identifisert – og kjent med at boken både hadde intime og utleverende beskrivelser av deres liv.

Allerede ved utgivelsen hadde flere anmeldere vært usikre på om boken skulle leses som skjønnlitteratur eller sakprosa.¹⁶ Da kritikken kom, ble boken for det første av mange oppfattet som orientalistisk. Kritiker Tom Egil Hverven skrev for eksempel at det ikke virket som Seierstad var klar over sine egne fordommer.¹⁷ Og ikke minst ble journalistikken trukket frem. Seierstad fikk kritikk for metoden med skjult

forteller og narrative grep. Forfatteren Walid al-Kubaisi skrev i en kronikk i det faglitterære tidsskriftet *Prosa* at Seierstad i sin iver etter å vise frem en undertrykkende kultur, skandaliserte enkeltpersoner og deres adferd, og dermed brøt både med privatlivets fred og journalistisk etikk.¹⁸ Utgivelsen bidro sterkt til oppmerksomhet om betydningen av transparens i denne typen litterær journalistikk og sakprosa.

Etter hvert kom diskusjonene om denne boken til å dreie seg både om journalistikk og juss. Det var nettopp reglene om privatlivets fred som ble påberopt da boken senere ble gjenstand for et søksmål mot forfatteren og forlaget. Bokhandlerens kone mente publiseringen krenket hennes rett til privatliv og gikk til sivilt søksmål med krav om oppreisning fra Seierstad og forlaget. Borgarting lagmannsrett var ikke enig i at boken innebar en krenkelse av privatlivets fred.¹⁹ Dommerne la vekt på at den hadde allmenn interesse og ikke inneholdt særlig sensitive opplysninger. De påpekte også at det var overveiende sannsynlig at det som sto der «i hovedtrekk» var riktig. Saken ble anket til Høyesterett, men ble der avvist.²⁰ Men debatten om Seierstads metoder og fremstillingsform, altså etikken, har hatt stor betydning, også i forsknings- og undervisningsammenheng.

Historien om Norge ble skrevet av den velrenommerte forfatteren Karsten Alnæs og gitt ut i fem bind. Historien skulle være en lett tilgjengelig, litterær og interessevekkende fremstilling om norsk historie frem til vår tid, og med sin lette penn og sine anerkjente fortellerevner var Alnæs et naturlig valg som forfatter. Bøkene var uten noteapparat, men å skrive allmennrettede historieverk uten detaljerte kildehenvisninger var vanligere blant faghistorikere på dette tidspunktet.

Også disse bøkene fikk først gode anmeldelser, og Alnæs ble i 2001 hedret med den prestisjetunge Sverre Steen-prisen.²¹ Men høsten 2003 slo *Morgenbladet* stort opp på forsiden: «Historien om et plagiater.» Inne i avisen listet journalisten Jon Hustad opp flere passasjer i bøkene som lignet påfallende mye på andre forfatters verk.²² En langvarig debatt fulgte, både i nyhetsmedier og historiske spesialpublikasjoner. Debatten kulminerte med at Den norske historiske forening, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF, nå NFFO)²³ og Forleggerforeningen satte ned et utvalg bestående av jurister og representanter for sakprosafeltet – det såkalte Rognstad-utvalget, etter utvalgslederen, professor dr. juris Ole-Andreas Rognstad, som fikk som mandat å «avklare de faglige, etiske og juridiske normer som bør legges til grunn for bruk av kilder i faglitterære verk, og peke på hvilke dilemmaer som kan oppstå og hvordan disse kan løses».²⁴

Rapporten fra Rognstad-utvalget, som først ble publisert i 2006, pekte på at det hadde vært svak og uklar praksis blant norske sakprosaforfattere når det gjaldt å kreditere andres verk. Utvalget skrev at debatten hadde vist

... at det ikke hersker noen samlet forståelse av når og i hvilken utstrekning man kan sitere fra offentliggjort verk, hvordan det best kan refereres til det grunnlagsmaterialet som allmenne fremstillinger bygges på, og bak denne uenigheten synes det å være en manglende forståelse for hvorfor og i hvilken grad det skal henvises presist til de kilder det nye arbeidet bygger på.²⁵

Både juss og etikk ble altså tema også i det som etter hvert fikk navnet Alnæs-debatten. Forholdet mellom juss og etikk er et stort, rettsfilosofisk tema som det er skrevet mange bøker og artikler om. At juss og etikk er to forskjellige normsett som ikke nødvendigvis sammenfaller, var et viktig poeng i Rognstad-utvalgets utredning.²⁶ Videre påpekte utvalget at de rettslige og etiske normene ofte har både forskjellig begrunnelse og forskjellig karakter. Dette er en av grunnene til at etikken i en del tilfeller er strengere enn jussen, og at de etiske normene iblant vil legge strengere begrensninger på ytringsaktørene enn de rettslige.²⁷ Som eksempel på dette trakk utvalget frem normene for vitenskapelig redelighet, som ofte

sier at man må gjøre rede for litteraturen man har brukt, uavhengig av *hva* man har benyttet litteraturen til – ideer, synspunkter, faktaopplysninger, språklig utforming, disposisjon, opplegg etc.²⁸ Utvalget påpekte at en slik plikt går lenger enn den opphavsrettslige plikten til å oppgi kilde i åndsverkloven, idet åndsverkloven ikke beskytter for eksempel idéer.

Selv om etiske og juridiske normer er forskjellige, er det likevel et samspill mellom dem, og etiske normer kan spille en rolle ved tolkningen av rettsreglene. Det gjelder særlig der lovgiver har oppstilt et vilkår om opptreden i tråd med «god skikk», men også i tilfeller der loven ikke uttrykkelig henviser til «god skikk», kan profesjonsetiske normer spille en viss rolle som rettskildefaktor.²⁹ Et eksempel på at loven henviser til «god skikk», finner vi i åndsverkloven § 29 om sitatrett, der det heter at sitering er tillatt «i samsvar med god skikk» og så langt formålet betinger. Ved avgjørelse av hva som er «god skikk», heter det i opphavsrettslig litteratur at etiske normer bør tillegges «stor betydning».³⁰ I tråd med dette mente Rognstad-utvalget at «fagetiske normer» ville være «tungveiende» ved avgjørelsen av hva som er «god skikk» etter åndsverkloven,³¹ og utvalget anbefalte særlig at «de forskningsetiske retningslinjene» skulle danne utgangspunkt for vurderingen.³²

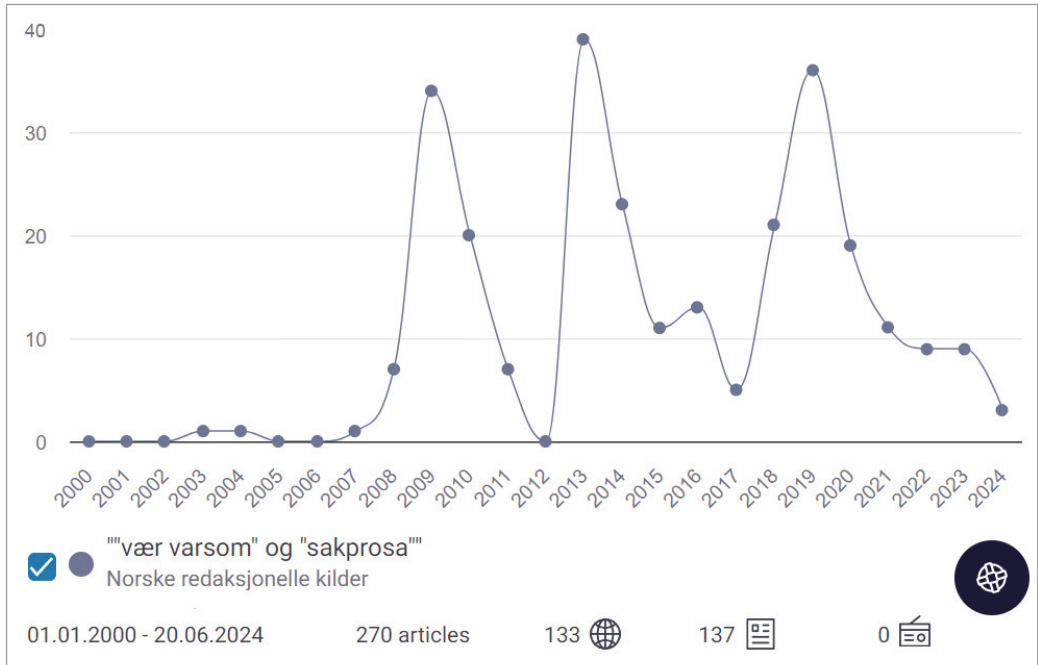
Utvalget konkluderte så med et sett med anbefalinger for kildebruk og kildehenvisninger i det de kalte «allmenne historiske fremstillinger» – som i realiteten betyr en god del bokpublisert litterær sakprosa. De brukte også begrepene «populærvitenskap» og «litterær sakprosa». Uansett gjaldt dette den typen «allmenne» fremstillinger som foregir å ha underlagt seg sakprosaens «virkelighetskontrakt», men hvor sjangrer og fremstillinger ikke er så rigide som i vitenskapelige fremstillinger. De landet på at «historiske fremstillinger på et solid faglig nivå, skrevet for et bredt publikum» slik som *Historien om Norge*, burde ha et formelt henvisningsapparat, slik som i rene vitenskapelige arbeider. Men utvalget mente også at andre typer sakprosa burde ha et system for kildeangivelse: Selv lærebøker og lettere formidling burde ha en bedre henvisningspraksis enn hva som var vanlig på dette tidspunktet, mente de.³³ Alnæs-debatten har hatt stor betydning for å sette fokus på betydningen av god henvisningspraksis og etterrettelighet også i allmenne utgivelser.

Selv om *Bokhandleren i Kabul* og *Historien om Norge* var svært forskjellige verk, og med forskjellige problemer, handlet begge om krav man måtte kunne stille til saklitterære forfattere når det gjelder etikk og kildekritikk – eller hvilke rettigheter denne typen forfattere burde ha – altså det som kan ses som den profesjonelle etikken i et felt. Allerede i forbindelse med *Bokhandleren i Kabul* og *Historien om Norge* kan vi altså se at kimene til diskusjon om etiske retningslinjer for sakprosa ble reist.

Etter Rognstad-rapporten kan man imidlertid snakke om at en reell debatt om en Vær Varsom-plakat (VVP) for sakprosa har funnet sted i tre runder, fra 2007, fra 2013 og fra 2019. Det som kjennetegner disse rundene, har vært at aktører i feltet har foreslått å etablere slike retningslinjer i forbindelse med kontroverser om spesifikke utgivelser. Forleggerforeningen satte i gang et arbeid med retningslinjer både i 2007 og 2013, mens NFFO begynte et tilsvarende arbeid i 2019.

I grafen under, som er resultat av et Retriever-søk på begrepene «vær varsom» og «sakprosa» i norske redaksjonelle kilder³⁴ mellom år 2000 og 2024, ser vi at første gangen de to begrepene opptrer sammen i dette materialet, er i 2003.³⁵ Så ser vi tydelige toppdannelser mellom 2007 og 2010, mellom 2013 og 2014, og rundt 2019–2020. Disse toppene sammenfaller med de rundene med offentlig debatt om sakprosautgivelser og periodene der forslag om etisk regelverk er blitt fremmet og til og med igangsatt. Vi skal i det følgende gå gjennom disse rundene og se på hvordan forskjellige tilnærminger har blitt løftet frem i debatten.

Figur 1. Treff på «vær varsom» og «sakprosa» i norske redaksjonelle kilder fra 1. januar 2000 til 20. juni 2024.

Første runde om etiske regler: «Journalistikk mellom stive permer»

2007 og 2008 var år med flere omstridte bokutgivelser. Flere av dem inneholdt diskutabile personomtaler, og flere var skrevet av journalister. Dette møtte kritikk fra debattanter som representerte journalistikkfeltet. *Stavanger Aftenblad*-kommentator Sven Egil Omdal foreslo retorisk at en journalist som hadde skrevet reportasjer som redaktøren nektet å trykke av presseetiske grunner, bare kunne utvide den og gi den ut som bok i stedet.³⁶ Daværende mediestipendiat ved Høgskulen i Volda, Paul Bjerke, som altså også er en av forfatterne av denne artikkelen, deltok den gangen i debatten. Han hevdet blant annet i en avisartikkel at forfatterne av en av disse bøkene ville blitt felt på i alle fall tre av Vær Varsom-plakatens punkter om innholdet hadde vært publisert i avis.³⁷ Både Bjerke og *Aftenposten*-journalist Ulf Andenæs foreslo høsten 2007 en Vær Varsom-plakat for sakprosa.³⁸ Forleggerforeningen begynte også dette året å lage et utkast til et regelverk, men det var ifølge foreningens direktør Kristenn Einarsson mer «overordnet», handlet lite om etikk og la mye ansvar på forfatteren.³⁹ Det fikk uansett ikke noen offisiell status,⁴⁰ og motargumentene var mange.

Cappelen Damms redaksjonssjef Ida Berntsen pekte for eksempel på det kunstneriske aspektet ved litteratur som en viktig grunn til å ikke ha den samme typen regelverk som journalistikken: «Litteratur er tross alt en kunstform. Den er ekspanderende og utfordrende, også som sjanger.» Hun vektla også at en bok er forfatterens ansvar, i motsetning til i nyhetsmediene: «(Litteraturen) har bare en avsender, og den er helt tydelig en subjektiv tekst.»⁴¹

Eksempler på bøker som ble diskutert i denne perioden, og som inneholdt kontroversielle private

I 2007 skrev den tidligere *Se og Hør*-journalisten Håvard Melnæs boken *En helt vanlig dag på jobben*. Den både utleverte virksomheten hos hans tidligere arbeidsgiver, og flere av personene *Se og Hør* skrev om, ikke minst kronprinsesse Mette-Marits far, Sven O. Høiby. Høiby var involvert i en rekke oppsiktsvekkende mediehistorier og nesten-skandaler, noen av dem med god hjelp av *Se og Hør*-journalistens iscenesettelse. Bildet viser skuespilleren Ingar Helge Gimle i rollen som Høiby i filmen som siden ble laget over boken.

opplysninger, karakteristikk eller anklager, var journalisten Håvard Melnæs bok *En helt vanlig dag på jobben* om *Se og Hørs* behandling av blant andre kronprinsessens far Sven O. Høiby, forlaget Kagges historie om det kortlivede nyhetsmagasinet til *Dagbladet*, *Memo*, skrevet av to journalister som hadde jobbet i *Memo*, historien om Redningsselskapet, skrevet av journalisten Lars Sigurd Sunnanå, og journalisten og aktivisten Hege Storhaugs Mia Gundersen-biografi.

Samtidig ble det utgitt bøker med lignende informasjon skrevet av journalister, som ikke høstet like mye kritikk. Journalisten Frank Rossaviks Einar Førde-biografi fra 2007 inneholdt private detaljer om et elskerinne-forhold. Dette nådde absolutt offentligheten, men kan ikke sies å ha vært det viktigste ved motakelsen, ettersom boken fikk Brageprisen. I forordet kommenterer dessuten Rossavik indirekte hva hans journalistiske bakgrunn tillot ham å gjøre, og ikke.⁴² Senere deltok han eksplisitt i debatten, og sa blant annet at å ha Vær Varsom-plakaten i ryggen gjorde ham tryggere på hva han kunne og ikke kunne skrive.⁴³

Debatten fortsatte utover i 2008 og 2009 i nyhetsmedier, tidsskrifter og på møter. I *Prosa* pekte Ida Berntsen på at det ikke bare var journalister som skrev disse bøkene, og mens Vær Varsom-plakaten er felles retningslinjer for en yrkesgruppe, måtte forleggere i så fall vurdert «for eksempel journalisters, politikeres, atomfysikers, historikers, juristers og poeters arbeid etter ensartet standard».⁴⁴ Samtidig understreket hun forfatterens individuelle posisjon. FrP-politiker Carl I. Hagen hadde blant annet omtalt Venstre-leder Lars Sponheim som en «drittsekk» i sin selvbiografiske *Ærlig talt* som kom ut i 2007. Poenget er at når det står i boken til Hagen, er det Hagen som sier det, mens når en journalist i *Dagbladet* siterer det, er det *Dagbladets* ansvar, mente Berntsen.⁴⁵ I *Aftenposten* skrev Berntsen videre at en Vær Varsom-plakat for sakprosa ville

I Hege Storhaugs biografi om Mia Gundersen står det et par avsnitt langt ute i boken om at hun en gang overnattet i samme seng som Kjell-Inge Røkke. Det ga store oppslag i tabloidavisene, noe som åpenbart ville vært i strid med Vær Varsom-plakaten om de hadde vært publisert først i avis.

fremstå som skolemesteraktig pirk, komplett uegnet til formålet. Som vel å merke ikke er å frembringe sannhet og anstendighet, men å lage en god bok (de to tingene er ikke nødvendigvis det samme). Litteraturens største kvalitet er nemlig at dens grenser – i konvensjonell forstand – ikke finnes.⁴⁶

Bjerke svarte med å hevde, som Omdal, at mange av utgivelsene i realiteten var «journalistikk mellom stive permer», og at forlagsbransjen ga seg selv unntak fra allmenmoralen uten noen profesjonsetisk begrunnelse basert på et samfunnsoppdrag.⁴⁷ Rossavik skrev i sitt innlegg at hans egne bøker i alle fall «strengt tatt (var) journalistikk mellom to permer».⁴⁸

Pressens representanter talte altså om journalistikkens etiske idealer, men parallelt med dette ble pikante, men gjerne irrelevante detaljer som forlagene ikke hadde luket vekk fra sakprosbøker, hovedoppslag i avisene. Hege Storhaugs Mia Gundersen-biografi var et godt eksempel på dette, og den kom midt oppe i den første runden med VVP-debatt. To helt uvesentlige avsnitt et stykke ut i boken om at Gundersen hadde overnattet hos finansmannen Kjell Inge Røkke på Aker Brygge ble til toppoppslag i *Dagbladet* og *VG*. Påstandene var isolert sett nokså åpenbart i strid med VVP – men avisene forsvarte seg med at saken allerede var kjent i offentligheten gjennom boken og derfor kunne omtales.⁴⁹

Også i bokbransjen var det forskjellige oppfatninger. *Prosa*-redaktør Karianne Bjellås Gilje kommenterte

debattene i to ledere høsten 2007 og høsten 2008. I den første understreket hun behovet for å vurdere bokbransjens kjørerregler nærmere. I den andre gikk hun lenger og foreslo at NFF og forlagene begynte konkret å diskutere hvilke muligheter som fantes for å utvikle et slikt regelverk.⁵⁰

En beslektet debatt foregikk i forfatterorganisasjonene. I 2007 ble det fremmet forslag om å innlemme sakforfatterne i formidlingsorganisasjonen Forfattersentrum, som da bare var åpen for skjønnlitterære forfattere. Forslaget falt. I 2010 søkte de to sakprosaforfatterne Ivo de Figueiredo og Morten Strøksnes om opptak i – den skjønnlitterære – Norsk Forfatterforening, og fikk avslag. Saken kom opp på nytt i Forfattersentrum i 2014, som da åpnet for en del typer litterær sakprosa.⁵¹ I bunnen for disse diskusjonene ligger det samme poenget som Berntsen gjorde, om at også saklitteratur kan være *kunst* (og i praksis dermed ikke kan begrenses av journalistisk profesjonsetikk).⁵²

Fra denne perioden er det også verdt å nevne en relevant rettsavgjørelse fra Høyesterett som gjaldt en bok.⁵³ Som litteraturviter Marianne Egeland påpeker i en artikkel om denne saken, har vi ikke mange dommer fra Høyesterett som handler om bøker.⁵⁴ I denne dommen måtte Høyesterett ta stilling til om en forfatters omtale av ekskona i en lokalhistorisk bok innebar en krenkelse av hennes privatliv. Høyesterett karakteriserte boken som «lokalhistorisk», men sa også at den hadde et «selvbiografisk preg». Blant annet under henvisning til dette kom Høyesterett til at det *ikke* forelå en krenkelse av privatlivets fred. Egeland har kritisert Høyesterett for manglende sjangerforståelse og sammenblanding av sjangre i denne dommen, og mener dette har fått forplante seg til senere utlegninger av dommen og til avveininger mellom ytringsfrihet og privatlivets fred. Egeland setter spørsmålsteget ved dommernes kunnskap om litterære sjangre og er kritisk til argumentasjonen i dommen, men er samtidig påpasselig med å påpeke forskjellen mellom juss og etikk: Det kan «stille seg annerledes» med etikken og den allmenne rettsfølelsen enn med jussen.⁵⁵

Andre runde om etiske regler: Konkret forslag fra forleggerne

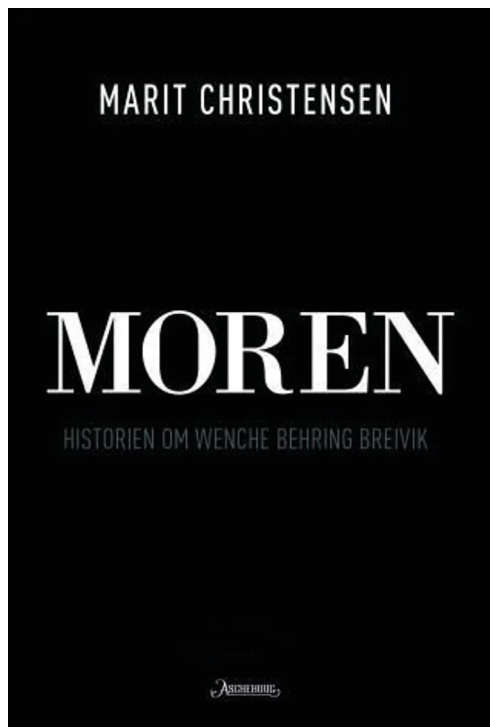
Den neste toppen kom i 2013. Den var særlig knyttet til journalisten Marit Christensens bok om moren til terroristen Anders Behring Breivik. Breiviks mor var alvorlig syk da boken ble skrevet, og underveis i arbeidet trakk hun seg fra avtalen om å medvirke, men den ble likevel publisert.⁵⁶ En omfattende debatt handlet igjen om hvilke krav man kan stille til journalister som skriver bøker.

Presseorganisasjonene hadde i liten grad deltatt i debattene i den første runden. Men etter Christensens bok kom journalistene på banen med full tyngde, og debatten ble omfattende. Siv Janne Nateland skrev masteroppgave i nordisk litteratur om mottakelsen av *Moren*. Hun fant at debatten utspilte seg i 15 sentrale aviser og NRK,⁵⁷ og at spørsmålet om etiske retningslinjer eller et PFU (en selvdømmeordning, som Pressens faglige utvalg) for sakprosautgivelser var det mest omfattende.

Debatten begynte i nyhetsmediene allerede før boken forelå. I front sto daværende leder i Norsk Presseforbund, Kjersti Løken Stavrum, som uttalte i et intervju at «det er på høy tid at forleggere og forfattere får et etisk regelverk og et eget etisk råd».⁵⁸ Hun fulgte opp med å si at hun ikke utelukket at PFU-sekretariatet ville vurdere boka dersom den ble klaget inn.⁵⁹ På et møte arrangert av NFFO noe senere modererte hun seg noe:

Mitt anliggende er ikke å inspirere forlagsbransjen til å innføre en ordning á la PFU. Altså; det viktigste er ikke å få noen «dømt» eller kritisert. Det viktigste er å utarbeide retningslinjer som er noe å støtte seg til i krevende research og skrivefase når forfatteren ofte sitter alene med vanskelige vurderinger. Pressens etiske regelverk hindrer ikke ytringsfrihet. Det sikrer etisk bevisste vurderinger.⁶⁰

I debatten var pressens folk helt dominerende. I de store avisene deltok flere tungvektene, både tidligere og nåværende redaktører. Tidligere redaktør Bernt Olufsen skrev for eksempel i sin spalte i VG at

I 2013 ga Aschehoug ut journalisten Marit Christensens bok om moren til Anders Behring Breivik, Wenche Breivik. Wenche Breivik, som var alvorlig syk da boken ble skrevet, og døde før den kom ut, forsøkte å trekke seg fra samarbeidet, men den ble likevel publisert. *Moren* utløste en stor debatt om det etiske i sakprosa-bøker.

Tidsskriftet *Memo* ble en kortlivet affære for Avishuset Dagbladet. Etterpå skrev Sigurd Smidesang Rønningen og Reidar Mide Solberg historien om tidsskriftet. For over 15 år siden var dette en av de omstridte bøkene som avfødte diskusjoner om en Vær Varsom-plakat for sakprosa.

(j)ournalister som påberoper seg et samfunnsoppdrag bør akseptere og bli vurdert mot pressens etiske regelverk enten de ytrer seg i bokform eller i artikler. Det samme bør redaktører. Forlag som utøver redigerende makt, anser seg høyt hevet over dette. (...) Når PR-bransjen nå vil utarbeide nye etiske retningslinjer, er det kanskje på tide at også forlagsbransjen gjør det samme? Eller i det minste aksepterer å la sin sakprosa bli vurdert etter 'Vær Varsom-plakaten'?⁶¹

I alt ble et PFU eller en VVP for sakprosa tatt opp i 27 av 40 debattinnlegg. Nateland mener også at dette temaet var det mest polariserende av alle diskusjonene om boken. På nei-siden fant man flere forfattere, som de over nevnte Ivo de Figueiredo og Morten Strøksnes, men det var også eksempler på pressefolk som var negative til en slik regulering. Noen jurister deltok også i denne debatten: Daværende førsteamanuensis i juss Morten Kinander og professor Geir Woxholth kalte i et debattinnlegg boken et «etisk og juridisk totalhavari». ⁶² Wenche Breiviks advokat Hans Martin Graasvold sa på nyhetsplass i VG at Christensen hadde tilegnet seg materialet «under bristende forutsetninger». ⁶³ Forlagsredaktøren for *Moren*, Kari Spjeldnæs i Aschehoug, kom ikke med før mot slutten av debatten, men hevdet da at forlaget

hadde gjort nøye forhåndsvurderinger, og at informasjonen i boken veide tyngre enn personvernet.⁶⁴

I 2012–2014 ga den tidligere journalisten Eirik Veum ut tre krigshistoriebøker hvor han navnga over tusen norske statsborgere som gjorde tjeneste ved det tyske sikkerhetspolitiet under andre verdenskrig. Noen var provokatører eller informanter, mens noen av de 1145 navngitte hadde mer underordnede oppgaver, som sjåfører eller tolker. Pårørende var ikke informert før publiseringen. Både historikere og pressefolk reagerte med kritikk mot disse bøkene.⁶⁵

Høsten 2013 hadde styret i Den norske Forleggerforening igjen begynt arbeidet med et forslag til et felles sett med retningslinjer til bruk i forlagene.⁶⁶ Retningslinjene fikk tre imperativer: Vær grundig, vær varsom og vær modig. Forlagene skulle blant annet arbeide «grundig og etterrettelig med kilder og kildehengivelser», som hovedregel identifisere kilder, men holde identifikasjon tilbake dersom det var gode grunner for det. Kildegrunnlaget skulle alltid være «bredt og relevant», og det var god skikk å gjøre premissene klare for intervjuobjekter, kilder og kontakter. Forlagene skulle videre være varsomme, gi anledning til tilsvar eller innsyn og vise særlig hensyn overfor personer som «ikke kan ventes å være klar over virkningen av sine uttalelser» og så videre. Med andre ord var det flere formuleringer og ikke minst idealer i forslaget som man kjenner igjen fra journalistetikken. Men det ble også lagt vekt på «viljen til å utfordre fastlåste forestillinger, sikre samfunnets hukommelse og gi rom for ny kunnskap, kritisk opposisjon og kunstnerisk nyskaping».⁶⁷

I intervju med *bok365.no* i februar 2014 sa Forleggerforeningens direktør Kristenn Einarsson at en av de tingene Forleggerforeningen hadde tatt utgangspunkt i, var VVP,⁶⁸ men i en kronikk i *Aftenposten* samme dag presiserte han at forslaget ikke kunne sammenlignes med Vær Varsom-plakaten. «Forholdet mellom forfatter og forlag er grunnleggende forskjellig fra forholdet mellom journalist og avis. I forlagsbransjen er forfatteren primærforvalteren av opphavsretten til verket og den viktigste avsenderen av budskapet», skrev Einarsson, det samme argumentet Berntsen hadde brukt i den første runden med debatt noen år før. Han skrev også at de etiske retningslinjene derfor først og fremst skulle «rettleder forlaget i deres arbeid». Forslaget var dermed vesensforskjellig fra profesjonsetikkens transparente og bindende karakter.

Einarsson understreket også at forslaget bare gjaldt sakprosa. Foreningen hadde vært oppmerksom på tendensene til sjangerglidning mellom skjønnlitteratur og sakprosa, men kom til at det problemet måtte avklares i hvert enkelt tilfelle. Einarsson understreket at litteraturens «form og innhold» uansett måtte være «friest mulig».⁶⁹

Forslaget ble sendt på høring. Igjen utkrystalliserte det seg tydelige for- og motstemmer. Motstemmene pekte på, som Aschehougs Kari Spjeldnæs, at forlag og forfattere hadde god tid til å sikre etikken, og at det heller ikke var generelt mange overtramp i bøker. Forfatteren Ivo de Figueiredo pekte også på at de som var, hadde en tendens til å bli håndtert av en kritisk offentlighet.⁷⁰ Han pekte videre på risikoen for at journalistikken koloniserte sakprosafeltet:

(S)elv om vi ønsker regulering av trafikk, agurkstørrelser og medarbeidersamtaler i arbeidslivet, vil noen av oss mene at det er desto viktigere å bevare kunstens og det intellektuelle feltets relative frihet. Det er etter min oppfatning denne friheten som trues av (kravet) om et etisk regelverk og -råd for sakprosaen. Journalister og pressefolk utgjør et sterkt laug i Norge, med en klar profesjonsidentitet og selvbevissthet. Men pressen er ikke bare et eget laug, den avgir også med jevne mellomrom forfattere til litteraturen – noen av de beste, faktisk. Med denne utvekslingen mellom pressen og den frie litteraturen, risikerer vi at den første projiserer sine egne problemer – og løsninger – på den siste.⁷¹

En annen motstemme var den nye redaktøren i *Prosa*, Sindre Hovdenakk. Mens forgjengeren Gilje hadde

vært forholdsvis positivt innstilt i 2007–2008, var Hovdenakk langt mer negativ: Et regelverk ville «reducere norsk sakprosas mulighet til fortsatt å utvikle seg på et fritt og uavhengig grunnlag», mente han, og fortsatte: «Prosa defineres ifølge min ordbok som 'fri og ubunden skrift'. Slik må det fortsatt være.»⁷²

Overordnet kan man si at den ene fløyen, i hovedsak med utgangspunkt i journalistikk, argumenterte langs to linjer, for hensynet til ofrene for negativ eller intimitetskrekkende omtale og at retningslinjer ville gjøre sakprosaen bedre, fordi den tvinger forfattere til å forholde seg til en slags «list» som det også er mulig å gå over eller rundt hvis man kan begrunne det etisk.

Den andre fløyen argumenterte med en form for kunstlogikk, der kunsten nettopp ikke skal ha grenser. Dette er imidlertid ikke den eneste synet på forholdet mellom kunst og etikk. Tvert imot har filmviteren Anne Gjelsvik påpekt at det er vanlig å operere med en hovedmotsetning mellom to syn, et moralistisk ståsted og estetisisme (eller autonomisme): «eller litt forenklet sagt mellom en posisjon som er for, og en som er imot en etisk kritikk av kunst.»⁷³ I tillegg ble det mer overordnet argumentert med ytringsfriheten. Debattantene vektla også at det var vesentlige forskjeller mellom forfatterskap og journalistikk, som tempo, ansvar og ansettelsesforhold.

Det endte med at Forleggerforeningens årsmøte i 2014 avviste forslaget om et etisk regelverk. I Forleggerforeningens årsrapport for 2014 beskrives det slik:

Spørsmålet om etiske retningslinjer og mulige konsekvenser for medlemsforlagenes utøvelse av ytringsfriheten har blitt behandlet i 2014. Forleggerforeningen valgte å øke bevisstheten om etiske problemstillinger gjennom jevnlig diskusjoner internt og i offentligheten, snarere enn å formulere retningslinjer som kunne føre til utilsiktede begrensninger av ytringsfriheten.⁷⁴

Forleggerne publiserte i stedet et dokument om forlagenes ansvar og etiske refleksjoner. I dag står det blant annet under headingen «Ytringsfrihet og trykkefrihet» på Forleggerforeningens hjemmeside at forlagene gjennom sine utgivelser «utfordrer (...) fastlåste forestillinger, de sikrer samfunnets hukommelse, og gir rom for ny kunnskap, kritisk opposisjon og kunstnerisk nyskaping. Å styrke ytrings- og trykkefriheten og arbeide mot sensur er et samfunnsansvar forlagene tar på alvor». Betydningen av å være modig og grundig understrekes tidlig i dokumentet, mens varsomhet bare nevnes én gang. Det påpekes også at forlagenes egen praksis i seg selv kan bidra til å flytte de etiske grensene.⁷⁵

Tredje runde om etiske regler: True crime-bølgen gir sjekkliste

Tredje runde kan tidfestes til 2019–2020. Nye utgivelser skapte debatt. I løpet av et halvt år fra 2018 til 2019 ble blant annet tre bøker skrevet av kjendiser og bloggere krevd stanset. Influenseren Anniken Jørgensen hadde skrevet en selvbiografisk bok der en tidligere bekjent opplevde seg uthengt. Influenseren Aylar Lie reagerte på innhold i en bok av og om Petter Northug, *Min historie*. En som var omtalt i en annen utgivelse, i Anne Brith Davidsens *Kvinner som hater kvinner*, engasjerte advokat. Juristen Hans Petter Graasvold, som flere ganger hadde argumentert for en Vær Varsom-plakat, foreslo igjen dette i forbindelse med disse sakene.⁷⁶

I 2018 kom også Marte Michelets *Hva visste hjemmefronten?*, som skapte en annen type debatt om sakprosaetikk. Boken var en historisk fremstilling, men skrevet av en journalist. Den ble markedsført som en omskriving av historien om motstandsbevegelsens meritter, fordi den hadde sviktet de norske jødene. Boken hadde et omfattende noteapparat, men i debatten som fulgte, fikk Michelet kritikk av forskere for en rekke sider ved sitt kildearbeid, som at sitater var kuttet på måter som ga misvisende inntrykk, at opplysninger var endret slik at de ikke samsvarte med den oppgitte kilden, de var ikke i tråd med

Hva visste hjemmefronten av Marte Michelet som utkom i 2018, skapte en fire år lang føljetong av bøker, motbøker, tilsvaer og debatt.

Motboken til Elise B. Berggren, Bjarte Bruland og Mats Tangestuen, *Rapport fra ein gjennomgang av hva visste hjemmefronten*.

kilden, det kunne være feil sidehenvisninger, eller ingen henvisninger overhodet.⁷⁷ Det som fikk navnet «Michelet-debatten», pågikk i alle fall i fire år, med flere bøker og motbøker involvert.

Samtidig hadde en rekke true crime-bøker skapt mye debatt, og det var direkte utløsende for en ny runde om VVP for sakprosa. Disse var blant andre journalisten Bjørn Olav Jahrs mye omtalte bok om Baneheia-saken, Torgrim Eggens bok om rettssaken mot politimannen Eirik Jensen, og Jon Gangdals *Angelica*, om en 13 år gammel jente som døde av anoreksi etter angivelig omsorgssvikt.⁷⁸

Høsten 2018 skrev journalist og sakprosaforfatter Simen Sætre en artikkel i *Prosa* med tittelen «Forlagenes etiske følerer».⁷⁹ Han tok utgangspunkt i true crime-bølgen, der det blir publisert bøker og dokumentarserier som ofte har den funksjonen at de «frikjenner» dømte personer. Sætre nevnte alle de ovennevnte og argumenterte for at i alle tilfellene forsvarte forfatterne en part mot angivelig urett i rettssystemet.

Dette kan dermed ha stor offentlig effekt, skrev Sætre, som mente det var

påfallende at sympatien alltid rettes mot de som også er forfatternes viktigste kilder. Alle som har jobbet med en sak over tid, vet hvor tette forhold man inngår med slike kilder. Man møter dem igjen

Marte Michelets bok *Tilsvar var* som tittelen antyder et tilsvarende fra Michelet til motboken "Rapport fra ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten".

omdømme, har vi allerede et problem. Hvis noe skal begrense hva jeg skriver i en bok, vil jeg vite hva det er. Å stå for noe uten å si det høyt er feigt.⁸¹

På nyåret i 2019 publiserte journalisten Hugo Lauritz Jenssen boken *En samisk verdenshistorie*. *Morgenbladets* anmelder Bernhard Ellefsen skrev at han hadde hatt forventninger til boken, som hadde «lyst fra vårens boklister som en av årets absolutt mest interesse- og appetittvekkende utgivelser». Men når det kom til stykket, var Ellefsen dypt kritisk til Jenssens kildearbeid og noteapparat, som var omfattende, men som ifølge Ellefsen ikke tålte nærmere gransking. Ikke minst besto en stor del av boken av «omfattende og skruppelløs bruk av (...) funn, fremstillingsform, ord, historiske fotografier og sitater fra samtiden» som Ellefsen argumenterte for at var hentet fra forskeren Cathrine Baglo – i den grad at det rett og slett var «uakseptabelt». Ellefsen konkluderte med at «(s)vermen av fotnoter blir en slags *røykteppe* som dekker over for det faktum at denne tykke boken i *ekstremt liten grad* bygger på arbeid med primærkilder, og at selv fremstillingen ofte er hentet fra andre».⁸²

Både *Hva visste hjemmefronten* og *En samisk verdenshistorie* representerte en ny omdreining i debatten som hadde pågått siden *Historien om Norge* – og understreket dermed prinsippet om at det heller ikke var nok med kildeangivelser, men at det også forutsatte redelig og kompetent bruk.

og igjen, blir kjent med dem, det kan være vanskelig å frigjøre seg. (...) Kildene har på sin side brukt masse tid på forfatteren, de har sin agenda, om forfatteren da vender seg mot dem, vil det føles som et svik. Når jeg leser, spør jeg meg om forfatterne har stått fritt til å endre ståsted, om sympatien har kommet før oppdraget/prosjektet, om de har kunnet endre narrativ. For narrativet trenger seg også på. Skurker, helter, ofre. Fortellingen trenger det, den skal ha driv og karakterer.⁸⁰

Sætre kommer, i likhet med mange andre som har engasjert seg til fordel for etiske regler, fra journalistikken, men mente kravene om en Vær Varsom-plakat for sakprosa var en avsporing.

Dette handler i stedet om at forlagene tilkjenner hvilke prinsipper de allerede gjør sine etiske vurderinger etter. Avgjørelsene tas, men vi vet ikke hvordan. Hvis etikken som forlagene styrer etter, er konsistent og prinsipiell, slik de ofte hevder, skulle det ikke være vanskelig å skrive den ned. Hvis den derimot er sprikende og partikulær, innebærer redaktørens engstelse, uklare advokatuttalelser og hensyn til forlagets

Bildetekst: Hugo Lauritz Janssens bok *En samisk verdenshistorie* fikk hard kritikk da den ble publisert i 2019. Kritikerne Bernhard Ellefsen i *Morgenbladet* mente boken både i tekst og bilder lå for tett opp til en doktoravhandling (faksimile *Morgenbladet* 22. mars 2019). Bildet i faksimilen er fra reklamen for en dyrepark i Stellingen, der ledelsen i 1910 hentet inn 20 finske samer. Det gjengitt på s. 157 i *En samisk verdenshistorie*.

Samtidig utløste altså true crime-bølgen den tredje runden om sakprosaens etiske regler. Denne gangen ga debatten resultater. På et debattmøte arrangert av NFFO våren 2019 tok forlagsredaktør Tuva Ørbeck Sørheim i Kagge opp tråden, med et foreløpig forslag til retningslinjer. Møtet diskuterte om foreringen burde «jobbe for å få på plass en etisk sjekkliste for forfattere», noe flere forlagsrepresentanter nå var positive til.⁸³

Resultatet ble at NFFO satte ned en komité for å utarbeide en etisk sjekkliste. I vedtaket het det:

Utgangspunktet er generell sakprosa for eit allment publikum, men det er ikkje umogeleg at forfattarar av andre typar bøker kan ha nytte av lista. Me vil understreke at det ikkje er snakk om å lage eit strengt sett med reglar, men ei liste med opne spørsmål. Lista skal vere til hjelp for forfattarar som opplever etiske dilemma i skrivinga si. Særleg omsynet til tredjepersonar og kjeldepraksis ser ut til å innebere mange problemstillingar og mykje uvisse for tida.⁸⁴

Ansvarer ble dermed flyttet fra bransjen og omdefinert fra ønske om en profesjonsetikk til gode, men forpliktende råd til forfattere. Sjekklisten ble lansert 25. februar 2020, blant annet med en kronikk i *VG*,

En samisk verdenshistorie ble omstridt på grunn av kildebruken.

til motstanderne ryddet av veien. Men diskusjonen var langt fra over.

Omtrent samtidig som sjekklisten ble til, publiserte tidligere Ap-nestleder Trond Giske ektefelle Haddy Njie boken *Dagbok 13. desember–13. februar*, der hun beskriver sin opplevelse av striden rundt ektemannen. Varslerne i Giske-saken oppfattet boken som et «bakholdsangrep», og det førte til ny debatt der det blant annet kom nye krav om en etikkplakat for sakprosa – fra debattanter som tydeligvis ikke visste at dette arbeidet allerede var i gang.

To dager før sjekklisten skulle publiseres, skrev imidlertid det samme komiteemedlemmet som signerte kronikken, Trygve Aas Olsen, en kritikk av Njies bok på debattsidene i *Prosa*. Her hevdet han at boken bryter minst fem punkter i Vær Varsom-plakaten.⁸⁶ Dette ble brukt som et argument for den nye sjekklisten.

Simen Sætre, hvis artikkel var utgangspunkt for at det nå var i ferd med å bli laget en sjekkliste, skrev på sin Facebook-side at Olsens syn ville gjøre sjangeren «memoir» tilnærmet umulig:

Når Haddy Njie skriver dagbok/memoir, så kan man for eksempel ikke kritisere henne for å ha 'brukt sin ektemann som hovedkilde'. Man kan mislike prosjektet, men det er altså helt tydelig. Det handler om å formidle så ærlig og direkte som mulig hvordan det var å være inne i den 'bobla' som hun og Giske var i mens metoo-sakene pågikk. Og der er jo Giske en hovedkilde. Prosjektet ER subjektivitet. Prosjektet ER også å vise fram hvilken informasjon de hadde, og agerte etter, og reagerte på.

signert komiteemedlemmet Trygve Aas Olsen på vegne av komiteen. Den begynte slik: «Når skiløpere, bloggere og programledere skriver bøker om sitt forhold til andre mennesker, kan mye gå galt. Likevel trenger vi ingen Vær Varsom-plakat for forlagsbransjen.»

Vær Varsom-plakaten, fortsatte kronikken, «er et etisk regelverk for redaktørstyrte medier. Der bestemmer redaktøren hva som skal publiseres, og har det juridiske ansvaret for det. Hun eller han kan instruere sine journalister til å følge reglene i etikkplakaten.» Forfattere kan ikke «instrueres til å skrive slik eller sånn», og derfor kan ingen «tvinge dem til å følge noe etisk regelverk. Siden Vær Varsom-plakaten er et slikt regelverk, passer den dårlig for forlagsbransjen». Kronikken pekte også på at det hadde vært gjort flere forsøk tidligere på å lage etiske retningslinjer for sakprosa. «Alle har av ulike grunner mislyktes. Vår sjekkliste stiller bare spørsmål, svarene er det forfatterne og forlagene selv som må gi. Vi tror det er best slik. Den som bruker sin ytringsfrihet må selv ta sitt ytringsansvar.»⁸⁵

«Bryter med VVP»

Sjekklisten er ikke et regelverk, men råd. Den binder ingen, den har ingen sanksjonsmuligheter. På den måten ble flere av de viktigste argumentene

Hvis det inne i denne bobla ble oppfattet som Giske var totalt uskyldig i alt han ble anklaget for, så er det den sannheten som skal formidles i en slik bok, om det så skulle være ravende galt.⁸⁷

Flere i journalistikk- og sakprosamiljøet kom med lignende synspunkter. Frank Rossavik, nå i egenskap av *Aftenposten*-kommentator, var kritisk til en del av innholdet i Njies bok, men konkluderte også med at den var «legitim»: «Den forteller om den sterke belastningen Giske og hun er utsatt for – på deres egne premisser. Dessuten bringer boken frem nyanser om varslingssakene. Trolig er ikke alt som har nådd offentligheten om hva Giske skal ha gjort, korrekt», skrev Rossavik.⁸⁸

Journalistikkens logikk

Både Vær Varsom-plakaten, Rognstad-rapporten og de forskningsetiske retningslinjene ble lagt til grunn i arbeidet med en etisk sjekkliste. I tillegg er det referert til flere sentrale lovparagrafer: Grunnlovens § 100, straffelovens § 185 og 267, åndsverkloven § 29 og skadeerstatningslovens § 3-6a. Likevel er det mye som tyder på at det er journalistikkens logikk som i størst grad har påvirket retningslinjene.

Formuleringene i denne sjekklisten er stort sett ikke lik VVP, slik situasjonen var med forslaget fra Forleggerforeningens styre i 2013/14. Ser man på sjekklisten som helhet, ser man likevel noen tydelige fellestrekk.

For det første balanseres ytringsansvar veldig tydelig mot ytringsfrihet. Videre er personvernet langt sterkere ivaretatt i retningslinjene enn det ville vært i en «kunstnerisk» logikk, men svakere enn i de forskningsetiske retningslinjene. Blant annet stilles det i et av punktene spørsmål om hvordan forfatteren og forlaget begrunner at personer må «'må tåle' negativ omtale»,⁸⁹ et begrep som ofte brukes i journalistikk.

Dokumenterbarkravet er på et helt annet nivå enn i en kunstnerisk logikk, ikke bare gjennom tydelige krav til «god skikk» i kildebruk og -gjengivelse, men også gjennom spørsmål om det går klart frem hva som er fiksjon, og hva som er fakta. Det stilles også spørsmål om hvordan påstander om at en bok «formidler forfatterens 'subjektive sannhet'», kan forsvares.⁹⁰ Dokumenterbarkravet er likevel mye svakere enn i de forskningsetiske retningslinjene.

Til gjengjeld er offentlighetens interesse sterkt vektlagt, som i journalistikk, mens dette aspektet er svakere formulert i forskningsetikken: «Forskning har en *verdi i seg selv* som kilde til ny og bedre innsikt, og forskning *kan* (begge deler vår utheving) være nyttig i mange sammenhenger i samfunnet.»⁹¹ Også i en kunstnerisk logikk vil kunsten ha en egenverdi, mens offentlighetens interesse er selve begrunnelsen for journalistikken.

Samfunnets behov er sterkere vektlagt i forskningsetikkens avsnitt om forskningsformidling. Til gjengjeld understrekes her kravet til «saklighet» i kommunikasjon til allmennheten (som i forskning som kommuniseres til forskerfellesskapet). Riktignok er forskningens saklighetsnormer «forenelig med bruk av retoriske virkemidler, humor og spissformuleringer»,⁹² men sakprosa-sjekklisten tillater likevel mer spillerom. Den ber om oppmerksomhet rundt hvilken effekt virkemidler som «dramatiserte scener, et allvitende fortellerperspektiv» eller «gjengivelse av tanker, følelser og indre monologer» har⁹³ – virkemidler det skal mye til at man finner i forskningsformidling. Ingen av disse virkemidlene, eller diskusjonen om dem, er imidlertid ukjente i journalistikk.

I alt tyder balansen mellom varsomhet, etterrettelighet og hensynet til offentlig interesse på at selv om retningslinjene ikke er noen Vær Varsom-plakat, er det den presseetiske tenkningen de ligger tettest opptil. Vi ser også at diskusjonene gjennom årene i stor grad har vært ført med utgangspunkt i journalistikk, og at journalistikkens representanter i økende grad har gjort seg gjeldende i debatten. I tillegg

er det ingen tvil om at en vesentlig andel av de forfatterne som debatten har handlet om, er journalister eller har bakgrunn som journalister. Det kan være at en del av debatten derfor også har vært et forsøk på å «holde orden i eget hus» i pressen.

Det er også verdt å merke seg at samtidig som den over nevnte NFFO-oppnevnte komiteen konkluderte med at forlagsbransjen *ikke* bør ha en Vær Varsom-plakat, gikk altså et medlem av komiteen ut med en kronikk der han knyttet sin kritikk av Haddy Njies forlagspubliserte bok tett til Vær Varsom-regelverket.

Det er ingen direkte referanser til kunst i sjekklisten (utover begrepet «skjønnlitterære virkemidler» og spørsmålet om fiksjon og fakta), eller i referanselisten som følger med sjekklisten. Men det som fortsett vitner om en kunstlogikk, er at listen er en «uforpliktende» sjekklister. Den binder ingen. Den skiller seg dermed vesentlig fra Vær Varsom-plakaten og andre typer profesjonsetikker. Årsaken er trolig at å binde en ikke-profesjon til en profesjonsetikk, ikke er mulig. Men den handler om frihet under ansvar, og hvis den blir brukt, vil den likevel legge begrensninger på aktørene.

Profesjonsetikk og profesjon

Diskusjonene som har vært, illustrerer ulike tilnærminger til hva sakprosa skal være. Diskusjonene har videre vært sterkt normative og har handlet mye om å utvikle et sett retningslinjer for etisk opptreden som *bør* gjelde for alle sakprosautgivelser. Det har gitt noen prinsipielle problemer. Et felts aktører kan empirisk sett *ha* noen dominerende oppfatninger, men når spørsmålet er om disse reglene kan eller *bør* formuleres, formaliseres og håndheves etter forbilde av en profesjonsetikk, blir det vanskeligere.⁹⁴

En profesjonsetikk har to sider – en indre og ytre funksjon. Den indre er at den binder profesjonsmedlemmene, men ikke andre. Journalister er underlagt Vær Varsom-plakaten, leger er underlagt legeetikken – og begge typer yrkesutøvere kan bli utsatt for sanksjoner hvis profesjonsetikken brytes. En forutsetning for slike systemer er imidlertid den ytre funksjonen – at yrkesgruppa har formaliserte, allment aksepterte grenser. Profesjoner driver normalt aktivt det sosiologen Thomas Gieryn har kalt «boundary work».⁹⁵

En profesjon er en yrkesgruppe som har skaffet seg samfunnsmessig aksept for å gjøre selvstendige og uavhengige vurderinger – som er informert av vedkommendes fag og (eventuelt) dets vitenskapelige kunnskapsgrunnlag, ikke av for eksempel markedet eller organisasjonen. En profesjon har derfor – ifølge Eliot Freidsons klassiske verk om profesjonalisme⁹⁶ – en logikk som skiller seg fra andre logikker, som markedslogikken og den administrative logikken. En kjerneverdi for en profesjon er autonomi, altså den profesjonelles rett til å gjøre vurderinger og ta avgjørelser på egen hånd. Profesjonen kontrollerer dessuten ofte adgangen til yrket. Den utøver altså makt i samfunnet – over hvordan en virksomhet skal utføres, og hvem som skal gjøre det. Men for å kontrollere og balansere denne makten er yrkesutøverne – for å sikre autonomien – gjerne underlagt en formalisert etikk som den selv kontrollerer. En profesjonsetikk er på denne måten en viktig del av profesjonslogikken.

Ofte er det mer eller mindre sammenfall mellom en profesjon og et felt. Helsevesenet er for eksempel sterkt dominert av den medisinske profesjonen og rettsvesenet av juristene. Mediefeltet er fortsatt langt på vei dominert av den journalistiske profesjonen – som riktignok mangler noen profesjonstrekk som en autoriserende utdanning eller «inngangsbillett», men som har mange nok andre trekk til at den i tiår har vært regnet som en profesjon ut fra begrepets moderne forståelse.⁹⁷

For sakprosa har det aldri vært noe slikt sammenfall. Sakprosa skrives av forskere, journalister, kunstnere, forfattere, jurister og medisinerere. Denne mangelen på samsvar mellom felt og profesjon hadde kanskje ikke vært noe stort problem hvis det var slik – som det innimellom hevdes – at profesjonsetikken er en forlengelse eller spesialutgave av allmennmoralen.

For det første kan det diskuteres om det finnes en allmennmoral, og hvordan man i så fall skal/kan eller bør utlegge og avgrense den. For det andre er spørsmålet om denne allmennmoralen kan brukes til å lage retningslinjer for en profesjon. Som vi pekte på innledningsvis, er profesjonsetikker ofte regler for *unntak* fra allmennmoralen. De regulerer blant annet hvorfor og hvordan en profesjonsutøver kan opptre i strid med allmennmoralske normer for å utføre et «samfunnsoppdrag».

Teologen Svein Aage Christoffersen har for eksempel påpekt hvordan den profesjonelle hjelper (som en sykepleier eller en lege) har moralsk rett til å trå inn i den enkeltes «urørlighetssone». Unntaket er begrunnet i vedkommendes profesjon.⁹⁸ En politibetjent eller en soldat har til og med i kritiske situasjoner rett til å drepe andre. En lege kan plage pasienten for å redde ham eller henne, men har også i bestemte tilfeller retten til å skru av respiratoren. En journalist har rett til å plage andre, i alle fall mennesker med makt i samfunnet, på en måte de fleste andre ikke kan. Slike profesjonsrettigheter er politisk, ikke etisk, begrunnet, slik Harald Grimen har formulert det – det bygger på den politiske legitimiteten til samfunnsoppdraget til de respektive profesjonene.⁹⁹ Denne legitimiteten fordrer samtidig at rettigheter og plikter balanseres.

Utfallet etter to tiår med debatt om en Vær Varsom-plakat for sakprosa viser at det neppe er mulig med noen spesifikk profesjonsetikk. De svært ulike yrkesgruppene som alle skriver sakprosa, er inneleiret i en rekke ulike yrker og profesjoner, med helt ulike yrkesetikker, der noen har karakter av formaliserte profesjonsetikker (journalistikken, jussen og medisinen), andre har noen trekk som minner om profesjoners, men knapt noen profesjonsetikk (kunstnere og forfattere). Forskerne er på sin side underlagt et statlig styrt «etisk» regelverk. Forlagsbransjen, som utgir bøkene, er først og fremst kommersielle bedrifter som bekjenner seg til en lite formalisert forretningslogikk og til dels også kunstfeltets logikk («børs og katedral»).

Som Ida Berntsen pekte på allerede i 2008, er dessuten aktørene for forskjellige. Spennet i type utgivelser er også svært vidt, fra fra essayistikk til true crime, fra memoarer til faghistoriske biografier og fra strikkebøker til forskningsformidling. Også andre formuleringer, som Kristenn Einarssons utsagn fra 2014 om at kunsten må være «friest mulig», kan leses som en understrekning av at sakprosaforfattere er en svært heterogen gruppe. Men forlagene har bare indirekte brukt det mest nærliggende argumentet, at verken forlagsbransjen eller sakprosaforfattere på noen måte kan defineres som noen avgrenset profesjon.

Hvor går journalistikkens grenser?

Et komplisert spørsmål er likevel hvor journalistikkens grenser faktisk går. Som nevnt over er ikke journalistikk en profesjon med alle klassiske profesjonstrekk. For ikke mange år siden var ikke desto mindre «journalistikk» nesten ensbetydende med hva som skjedde i regi av et redaktørstyrt medium. Internett har bidratt til å utydeliggjøre profesjonens innhold og grenser. Et viktig spørsmål blir da om journalistikk bare oppfattes som noe som skjer i «pressen», eller om det kan ses som en mer omfattende samfunnsvirksomhet. Dette er en større debatt i mediefagene som vi ikke skal gå videre inn på her. I siste del av artikkelen skal vi imidlertid se nærmere på hvordan journalistikkens grenser vurderes *juridisk*. Vurderingene reiser krevende, juridiske spørsmål som de siste årene har vært gjenstand for økende analyse og debatt i juridisk teori, også i Norge og Norden.¹⁰⁰ Vi kan ikke gå grundig inn i disse diskusjonene her, men vi vil knytte noen kommentarer til den juridiske vurderingen av journalistikk og annen sakprosa.

Gråsonen mellom journalister som publiserer gjennom presseinstitusjoner, og de som publiserer individuelt i for eksempel bøker, er av langt eldre dato enn internett. En gammel sak som er viktig i dette perspektivet, var boken som journalistene Viggo Johansen og Pål T. Jørgensen ga ut allerede i 1989 om *Edderkoppen* – om møbelhandleren fra Jessheim, Arvid Engen, som spilte en viktig, skjult rolle i norsk

Avsløringen av at det fantes en «Edderkopp» på Jessheim skapte stor oppmerksomhet i 1989. Møbelhandler Arvid Engen hadde på 1970-/80-tallet kontakter helt opp til toppnivå i Arbeiderpartiet og LO, og utøvde etter alt å dømme stor innflytelse i norsk politikk gjennom en årekkje. Faksimilen er fra Arbeiderbladet 7. juli 1989 og er et av mange presseoppslag om denne saken. Samme år skrev journalistene Viggo Johansen og Pål T. Jørgensen boken *Edderkoppen* (bokomslag til høyre). I 1992 gikk spørsmålet om journalistene skulle gi opp kildene sine, helt til Høyesterett.

politikk i 1980-årene, og som igjen er blitt kjent gjennom NRK-serien *Makta*. *Edderkoppen* havnet i rettsvesenet på grunn av spørsmålet om forfatterne måtte oppgi sine kilder til Kontrollutvalget for overvåkingstjenesten, eller om de var beskyttet av pressens kildevern. Saken gikk helt til Høyesterett i 1992. Høyesterett kalte boken et resultat av «samfunnskritisk og oppsøkende journalistikk som i dag anses som en positiv og viktig del av medias arbeid».¹⁰¹ Videre uttalte retten at det da ville være «kunstig å la det være avgjørende for kildevernet om journalistene i stedet for å presentere stoffet gjennom avis eller kringkasting, gir det ut i bokform». Hensynet til yttringsfriheten ga dermed forfatterne retten til å nekte å oppgi navnene på kildene sine.¹⁰² Selv om boken var publisert utenfor det alminnelige redaksjonelle systemet – som på denne tiden var godt definert – ble den altså behandlet i tråd med journalistproffens særrettigheter og etikk. Det eneste helt uforventede kravet i pressetikken er kildevernet.¹⁰³

Som vi var inne på i innledningen til denne artikkelen, er heller ikke problematikken knyttet til skillet mellom journalistikk og annen publisering på noen måte begrenset til skriftlige utgivelser. I 2015 gikk en sak som minner om *Edderkoppen*, men handlet om film, helt til Høyesterett. I mellomtiden hadde menneskerettslige føringer, og da særlig føringer fra Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) i Strasbourg, fått betydelig mer innflytelse på norsk juss. Saken fra 2015 handlet om dokumentaristen Ulrik

Imtiaz Rolfsen, som på den tiden arbeidet med en film som skulle belyse hvorfor norske borgere lot seg verve som fremmedkrigere til Syria. Rolfsen satt på upublisert filmmateriale som kunne inneholde viktige bevis i en straffesak der to personer var siktet for tilslutning til en terrororganisasjon. Politiets sikkerhetstjeneste (PST) tok beslag i materialet og fremsatte begjæring til Oslo tingrett om opprettholdelse av beslaget. Dette motsatte Rolfsen seg under henvisning til kildevernet. Et av spørsmålene i saken var om Rolfsen, som dokumentarfilmskaper, falt inn under den personkretsen som kan påberope seg pressens kildevern. Tingretten kom til at Rolfsen falt inn under denne kretsen, med den begrunnelse at hans virksomhet som dokumentarskaper i hovedtrekk hadde samme formål som aviser og kringkasting.¹⁰⁴ Dette sluttet både lagmannsretten og Høyesterett seg til.¹⁰⁵ Både tingretten og lagmannsretten mente likevel at kildevernet måtte vike for hensynet til politiets etterforskning. Høyesterett kom derimot til at kildevernet gikk foran, og beslaget ble opphevet. Dommen omtales som en viktig og prinsipiell klargjøring av kildevernets omfang og betydning i Norge.¹⁰⁶

I både Edderkopp-saken og Rolfsen-saken dreide det seg om å gi en sakprosaforfatter/ dokumentarfilmskaper de samme *rettighetene* som en journalist i form av kildevern. Journalister har flere slike særrettigheter: De har i mange tilfeller mer rett på *innsyn* og tilgang til informasjon enn allmennheten, de er fritatt fra en rekke plikter etter *personvernlovgivningen* (GDPR), og de har egne regler for *publisering*, for eksempel etter åndsverkloven. Rettigheter er imidlertid, som vi har vært inne på, nært knyttet til forpliktelser: Som en forutsetning for at journalister tilkjennes disse særlige rettighetene, oppstiller Den europeiske menneskerettsdomstolen og norske domstoler et krav om at journalistene opptre i tråd med «ethics of journalism». I Rolfsen-saken anførte PST at det hadde vært en uheldig rolleblanding mellom journalist og kilde i prosjektet, fordi en av filmfotografene ikke hadde vist nødvendig distanse og objektivitet til kildene. Høyesterett kom imidlertid til at kontakten mellom fotografen og kilden var i tråd med «ethics of journalism».¹⁰⁷

Ved vurdering av hvilke aktører som kan tilkjennes de journalistiske særrettighetene, og som dermed også må opptre i tråd med «ethics of journalism», opererer EMD med en *funksjonell* forståelse av hva journalistikk er: Domstolen viser til journalistikkens funksjon som «a social watchdog» i samfunnet og presiserer at journalistikkens oppgave er å bidra til «the public debate by disseminating information and ideas on matters of general public interest».¹⁰⁸ Ytringsaktører som fyller denne funksjonen, kan tilkjennes de samme rettighetene og pliktene som journalister. I juridisk litteratur har flere påpekt at dette gir en vid forståelse av journalistikk som kan omfatte mange yringsaktører.¹⁰⁹ EMD sier uttrykkelig at både ikke-statlige organisasjoner (NGO-er), forskere, forfattere av litteratur som har allmenn interesse («authors of literature on matters of public concern»), bloggere og brukere av sosiale medier kan fylle pressens funksjon.¹¹⁰ I så fall må de også opptre i tråd med «ethics of journalism».¹¹¹ Skal vi ta EMD på ordet, innebærer dette at norske forfattere og forlag kan oppleve å få sine sakprosautgivelser vurdert i norske domstoler eller i EMD på journalistisk grunnlag, dersom utgivelsene bidrar til «the public debate by disseminating information and ideas on matters of general public interest». Det er imidlertid viktig å understreke at EMDs praksis er dynamisk og stadig gjenstand for utvikling og presisering.

Vi kjenner ikke til norske saker om litteratur som har vært til behandling i EMD. Det er tross alt sjelden rettsapparatet kobles inn, og enda sjeldnere at norske saker havner i EMD generelt sett. Dermed er det primært slik at disse spørsmålene diskuteres i offentligheten. En sjekklister kan imidlertid, på samme måten som Rognstad-rapporten, ha en normsettende effekt og være med på å intensivere forventningene til forfattere og forlag. Vi har sett at domstolene ofte henviser til «ethics of journalism», men aldri til en «sakprosa-etikk». Hvis debattene i offentligheten om sakprosa, og en sjekklister med tydelige spor av journalistikk sammen med en journalistisk inspirert rettspraksis, fører til at sakskribenter i stigende

grad legger vekt på å oppnå samme vern under ytringsfriheten som journalister har, kan dette utløse en tendens til å opptre i tråd med journalistikkens etiske normer.

Det trenger ikke være skadelig for sakprosaens omdømme, men kan føre til en ensretting av den literære sakprosaen – og en slik «kolonisering» som de Figueiredo uttrykte bekymring for. Det kan også bidra til å begrense den enkelte aktørs ytringsfrihet.

En ny heftig debatt høsten 2024, fire år etter at den etiske sjekklisten så dagens lys, viser at problematikken rundt forlagsbransjens og sakprosaforfatteres etikk fortsatt er lys levende. Boken *Partiet. En innsideberetning om Arbeiderpartiets fall*, som *Dagblad*-journalistene Steinar Suvatne og Jørgen Gilbrant hadde basert på intervjuer med 70 anonyme kilder, fikk massiv kritikk fra blant annet andre politiske journalister og utløste nye krav om et sterkere regelverk for sakprosa basert på Vær Varsom-plakaten. Det ble både stilt spørsmål ved nødvendigheten av å bruke så mange anonyme kilder og problematisert at de som ble utsatt for kritikk i boken ikke hadde mulighet til å forsvare seg. Flere omtalte personer sto også frem og bestred påstander om faktiske hendelser. I tillegg brukte forfatterne det grepet som ble sterkt omdiskutert allerede i forbindelse med *Bokhandleren i Kabul* – en allvitende fortellerstemme.

Konklusjon

I denne artikkelen har vi gått gjennom debatten om norsk sakprosa eller forlagsbransjen burde ha en «Vær Varsom»-plakat, inkludert enkeltsaker av relevans for denne debatten. Vi har vist hvordan forskjellige tilnærminger og logikker fra ulike felt – journalistikk, forskning og kunst – har blitt fremhevet av forskjellige aktører. Forlagsbransjen og enkeltforfattere har argumentert med kunstaspektet, journalistikkens representanter ofte med journalistikkens logikk, og forskningens etterrettelighetsregime har også hatt stor betydning. Spørsmålet om en Vær Varsom-plakat har vært sentralt. Vi argumenterte for at vi i det endelige resultatet finner klar inspirasjon fra journalistikkens logikk.

Sluttresultatet ble en sjekkliste, ingen profesjonsetikk. Det siste var trolig umulig tatt i betraktning at verken forlagsbransjen eller sakprosaforfattere på noen måte kan defineres som en avgrenset profesjon. Dette er et aspekt som har vært oppe i diskusjonen, men som er blitt tillagt forholdsvis lite vekt i en debatt som lenge var fokusert rundt forestillingen om at det var mulig med en Vær Varsom-plakat.

I den debatten som har vært, har vi sett at aktørene har argumentert med alt fra at saklitteratur er kunst til at det er journalistikk, det har vært lagt vekt på forfatterens individuelle posisjon og på forlagernes ansvar, det har vært argumentert med forfatterens mangfoldige yrkesbakgrunner og med behovet for retningslinjer å lene seg på, og hensynet til omtalte eller til publikum («offentlighetens interesse») er også vektlagt.

Samtidig har debatten om en Vær Varsom-plakat for sakprosa hele tiden aktualisert spørsmålet om hvor grensen går mellom journalistikk og annen publisering, og hva det innebærer – av både forpliktelser og rettigheter.

Dette er også et spørsmål i jussen, der rekkevidden av pressens juridiske særrettigheter og -plikter må avgrenses. Avgrensningen er krevende for domstolene, og foreløpig opererer Den europeiske menneskerettsdomstolen med en vid definisjon av hva journalistikk er.

Alle diskusjonene rundt sakprosaetikk kan ha en normsettende effekt, og i ytterste konsekvens kan slike spørsmål altså bli juridisk avklart. Denne artikkelen har vært et lite bidrag til å forstå denne utviklingen, som det er grunn til å følge nærmere med på i årene som kommer.

Noter

- 1 Fidjestøl (red.) 2018: 56 ff.
- 2 Fidjestøl 2018: 56, 68
- 3 Se f.eks. Fidjestøl 2018: 14 ff., Skre 2015
- 4 [Forfattere kan ikke lenger ture frem | Ingunn Økland \(aftenposten.no\) 25. februar 2020](#)
- 5 Rt. (Retts Tidende) 1992 s. 39
- 6 RG (Retts Gang) 2011 s. 1481
- 7 Rt. 2010 s. 258
- 8 Rt. 2015 s. 1286
- 9 Det gjelder selvsagt kortere sakprosattekster som tidsskriftartikler, men det kommer vi ikke inn på her.
- 10 Blikstad-Balas og Tønnesson 2020: 14
- 11 Blikstad-Balas og Tønnesson 2020: 15. Definisjonen dekker ikke nødvendigvis alt man ville identifisert som litterær sakprosa, men den er dekkende nok til å være nyttig for formålet i denne artikkelen.
- 12 March og Olsen 2004
- 13 Fligstein og MacAdam 2012
- 14 Et begrep som ligner på det sosiologen Pierre Bourdieu i sin feltteori har kalt «doxa»
- 15 I alle fall ikke uten å gjøre det tydelig at det er det man har gjort.
- 16 Urdal 2005
- 17 Gjengitt hos Fidjestøl 2018: 62
- 18 Al-Kubaisi 2003: 18–21
- 19 RG 2011 s. 1481
- 20 HR (Høyesterett) 2012-533-U
- 21 [Sverre Steen-prisen – HIFO](#)
- 22 «Historisk kopi», *Morgenbladet* 7. november 2003
- 23 Foreningen het opprinnelig Norsk faglitterær forfatterforening, med kortformen NFF. Oversetterne kom med allerede i 1990, men O-en ble ikke føyd til før i 2018. Fidjestøl 2018: 38
- 24 Rognstad et al. 2013: 13
- 25 Rognstad et al. 2013: 15
- 26 Rognstad et al. 2013: 32
- 27 Jf. for eksempel Bjerke og Hovlid 2018
- 28 Rognstad et al. 2013: 33
- 29 Nærmere om dette, se Hovlid 2017
- 30 Rognstad og Lassen 2019: 317
- 31 Rognstad et al. 2013: 34
- 32 Rognstad et al. 2013: 187–188
- 33 Rognstad et al. 2013: 96
- 34 Retreiver er en søkbar database som omfatter det redaksjonelle innholdet i de aller fleste norske aviser. Også en del andre periodika er arkivert. «Redaksjonelle kilder» er i dette tilfellet ikke bare nyhetsmedier, men også tidsskrifter som Prosa. Et slikt søk beviser ikke at ikke problematikken har vært diskutert tidligere. Det var også ikke helt uvanlig før å bruke begrepet «faglitteratur» i stedet for sakprosa. Vi har ikke søkt på det.
- 35 I bakgrunnsnotatet til bestillingen Rognstad-utvalget fikk i 2005, står det videre eksplisitt at den kanskje kunne danne grunnlag for en slags Vær Varsom-plakat. Rognstad et al. 2013: 15
- 36 Sitert fra Omdal 2014
- 37 «Problematiske MEMOarer», *Morgenbladet*, 27. april 2007
- 38 [Etterlyser etisk regelverk for bok – NRK Kultur og underholdning, 2. november 2007](#)
- 39 [Skal drøfte nytt regelverk – Morgenbladet, 27. september 2013 / 29. april 2021](#)
- 40 Ifølge opplysninger som forlagsdirektør i Pax, Astrid de Vibe, ga i en senere sammenheng, begynte flere forlag å lage sjekklistor og retningslinjer selv om dette ikke munnet ut i noe felles opplegg. De Vibe tidfester dette til 2009, men det er sannsynligvis snakk om samme initiativ. «Kjøreregler for norsk sakprosa?», NFF-bulletin nr. 4, 2013
- 41 [Etterlyser etisk regelverk for bok – NRK Kultur og underholdning, 2. november 2007](#)
- 42 Rossavik 2008a: 9
- 43 Rossavik 2008b: 54 ff. Se også «Kjøreregler for norsk sakprosa?», NFF-bulletin nr. 4 2013
- 44 Berntsen 2008: 56

- 45 Berntsen 2008
- 46 «Litteratur i grenseland», *Aftenposten* 8. september 2008
- 47 Bjerke 2008
- 48 Rossavik 2008b: 54
- 49 Sammenfallet mellom slike pikante detaljer, særlig i biografier og selvbiografier, og avisenes interesse for dem er omtalt flere ganger gjennom årene. Forfatteren Frode Grytten kritiserte i et foredrag tidlig i 2008 norske biografier for å være «Se og Hør for intellektuelle». [Se og Hør for intellektuelle?](#) (*aftenposten.no*) 13. januar 2008
- 50 Gilje 2007, Gilje 2008
- 51 Fidjestøl 2018: 52 ff.
- 52 [Sakprosa inn i Forfattersentrum - BOK365.no](#), 6. juni 2014. Debatten er igjen blitt aktualisert i forbindelse med stortingsmeldingen *Kunstnarkår* fra 2023, og en offentlig strid mellom medlemmer i Norsk Forfatterforening og det relativt nystartede Norsk Forfatterforbund, der også NFFO deltok. Meninger: [Sakprosa er skrivekunst!](#) (*vg.no*), 9. desember 2023; [Sakprosa tilhører kunstnerpolitikken - Prosa](#), 19. juni 2024
- 53 Rt. 2010 s. 258
- 54 Egeland 2023: 429
- 55 Egeland 2023: 431
- 56 Wenche Breivik døde våren 2013, et halvt år før boken kom ut.
- 57 Nateland 2014: 4
- 58 [Etterlyser etisk råd for forfattere \(aftenposten.no\)](#), *Aftenposten*, 15. september 2013
- 59 «Boken kan bli PFU-sak». Dagsavisen 1. november 2013, sitert fra Nateland 2014: 47
- 60 «Kjøreregler for norsk sakprosa?», NFF-bulletin nr. 4 2013
- 61 «Forlagsetikk - hva er det? 'MOREN'», VG, 27. november 2013
- 62 Nateland 2014: 2
- 63 Nateland 2014: 1
- 64 Nateland 2014: 43-33
- 65 F.eks. - [Veum tjener masse penger på folks lidelser - NRK Kultur og underholdning](#), 13. november 2014; «Vær ikke varsom!», *Nordlys*, 19. mars 2014
- 66 [Skal drøfte nytt regelverk - Morgenbladet](#), 27. september 2013 / 29. april 2021
- 67 Sitert fra [Slik blir Vær Varsom-plakaten - BOK365.no](#), 26. februar 2014
- 68 [Slik blir Vær Varsom-plakaten - BOK365.no](#), 26. februar 2014
- 69 [Forlagene får «etisk plakat» \(aftenposten.no\)](#), 26. februar 2014
- 70 «Profesjonene og den frie litteraturen», *Morgenbladet*, 27. september 2013
- 71 «Kjøreregler for norsk sakprosa?», NFF-bulletin nr. 4, 2013
- 72 Hovdenakk 2014: 4-5
- 73 Gjelsvik 2009: 122
- 74 [Årsberetning2014_web.pdf \(forleggerforeningen.no\)](#)
- 75 Ytrings- og trykkefrihet - Den Norske Forleggerforening (*forleggerforeningen.no*). Forleggerforeningens ytringsfrihetsutvalg var blitt satt ned allerede i 2013.
- 76 «Etterlyser etiske regler etter bloggbråk», *Dagens Næringsliv*, 15. mars 2019
- 77 Sitert fra Fonn 2023
- 78 Moren ble senere dømt for omsorgssvikt.
- 79 Sætre 2018
- 80 Ibid.
- 81 Ibid.
- 82 «Et kunnskapstyveri», *Morgenbladet*, 22. mars 2019
- 83 [Behøver forfattere ei etisk sjekkliste?](#) - Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (*nffo.no*); [Forlagsjefer støtter etisk sjekkliste](#) - Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (*nffo.no*)
- 84 [Mandat - Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening \(nffo.no\)](#)
- 85 [Meninger: Forfattere trenger ikke regler, de trenger å tenke seg om \(vg.no\)](#), 25. februar 2020
- 86 Olsen 2020
- 87 Simen Sætre, post på egen Facebook-vegg, 22. februar 2020

- 88 Trenger forlag og forfattere en Vær Varsom-plakat? Ja. Ville det hjulpet i Aps Giske-inferno? Ikke så sikkert | Frank Rossavik (aftenposten.no), 10. oktober 2019; Min konklusjon er klar: Opphisselsen over bokutgivelsen til Haddy Njie er betydelig overdrevet (m24.no), 21. oktober 2019
- 89 «Etisk sjekklister», NFFO 2020, *Etisk sjekklister - Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening* (nffo.no), pkt. 2
- 90 «Etisk sjekklister», NFFO 2020, pkt. 1
- 91 Forskningsetiske retningslinjer, Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, Innledning
- 92 Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora, punkt E
- 93 «Etisk sjekklister», NFFO 2020, pkt. 4
- 94 Der hvor ikke annet er anført, er fremstillingen i denne undertittelen hovedsakelig basert på Bjerke 2011.
- 95 Gieryn 1983
- 96 Freidson 2001
- 97 Se for eksempel Ottosen 2004.
- 98 Christoffersen 2005. Utgangspunktet er Levinas og Løgstrups nærhetsetikk.
- 99 Grimen 2006
- 100 Se for eksempel Ullits 2019 og Hovlid 2020.
- 101 Rt.1992-39 s. 48
- 102 Rt.1992-39 s. 45
- 103 Paragraf 3.4, 3.5 og 3.6 i Vær Varsom-plakaten
- 104 TOSLO (Oslo tingrett) 2015-95059
- 105 LB (Borgarting lagmannsrett) 2017-108377 og Rt. 2015 s. 1286 avsnitt 48 og 49
- 106 Kierulf 2016
- 107 Rt. 2015 s. 1286, avsnitt 73–76
- 108 Steel og Morris mot Storbritannia 2005 § 89
- 109 Se Hovlid 2019 og Hovlid 2020 med videre referanser.
- 110 Magyar Helsinki Bizottsag mot Ungarn 2016 § 168
- 111 Magyar Helsinki Bizottsag mot Ungarn 2016 § 159

Litteratur

- Al-Kubaisi, W. (2003). Åsne Seierstad og forfallet i den offentlige moral. *Prosa* nr. 6, 18–21.
- Beauchamp, T. og Childress, J. (2001). *Principles of biomedical ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Berntsen, I. (2008). I grenseland. *Prosa* nr. 4, 54–56.
- Bjerke, P., og Hovlid, E.L. (2018). Strengere enn jussen? En analyse av saker som har blitt behandlet av både Pressens Faglige Utvalg og domstolene. *Norsk medietidsskrift* nr. 1, 1–21.
- Bjerke, P. (2011). *Journalistikkens vekst – og fall. Om journalistisk profesjonsmakt* Kristiansand: IJ-forlaget.
- Bjerke, P. (2008). Unntak fra folkeskikken. Om bransjemoral i et forlags-journalistisk kompleks. *Prosa* nr. 6.
- Blikstad-Balas, M. og Tønnesson, J.L. (2020). *Inn i sakens prosa*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christoffersen, S.Aa. (2005). *Profesjonsetikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Egeland, M. (2023). Høyesteretts «alminnelige vurdering» av litteratur – Dom om «lokalhistoriebok» lest med litteraturforskerens briller. *Lov og Rett* nr. 7, 419–432.
- Fidjestøl, A. (red.) (2018). *NFFO 40 år*. Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening.
- Fonn, B.K. (2023). Har vi hjemmefronten nå? En gjennomgang av den såkalte 'Michelet-debatten'. *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1 (nr. 39), 254–269.
- Fligstein, N. og MacAdam, D. (2012). *A theory of fields*. Oxford: Oxford University Press.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism, the third logic: On the practice of knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gieryn, T.F. (1983). Boundary-work and the demarcation of science from non-science: Strains and interests in professional ideologies of scientists. *American Sociological Review*, 781–795.

- Gilje, K.B. (2007). Varsomhet, oppmerksomhet og ytringsfrihet. *Leder, Prosa* nr. 5.
- Gilje, K.B. (2008). Bokbransjens omdømme. *Leder, Prosa* nr. 5.
- Gjelsvik, A. (2009). Etske lesninger i fiksjonens frirom. *K&K – Kultur og Klasse*, 36(106), 120–141.
- Grimen, H. (2006). *Profesjonsetikken sitt grunnlag*. SPS-notat 04/2006. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Hovdenakk, S. (2014). Selvføring eller selvdømming? *Leder, Prosa* nr. 1.
- Hovlid, E.L. (2017). Profesjonsetikk som rettskilde i norsk rett. *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 130(2–3), 247–281.
- Hovlid, E.L. (2019). Finding a judicial definition of journalism: a challenging exercise in the digital age. I Mart Susi (red.), *Human Rights, Digital Society and the Law*, s. 209–224.
- Hovlid, E.L. (2020). Hvem er journalist i norsk rett? *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 133(1), 3–38.
- Kierulf, A. (2016). Høyesterett som kildevernets rettsavklarer. *Kritisk juss* 42(1), 55–61.
- March, J. og Olsen, J.P. (2004). *The logic of appropriateness*. Arena Working Paper 04/09. Universitetet i Oslo.
- Nateland, S.J. (2014). «Et etisk konkursbo»? *Mottakelsen av Marit Christensens Moren*. Masteroppgave i litteraturformidling, Universitetet i Oslo.
- Omdal, S.E. (2014). *PFU for sakprosa*. Forelesning ved Høgskulen i Volda, 23. januar.
- Ottosen, R. (2004). *I Journalistikkens grenseland*. Kristiansand: IJ-forlaget.
- Olsen, T.R. (2020). Dette hadde hun unngått med en bedre etikk. *prosa.no. Dette hadde hun unngått med en bedre etikk – Prosa*
- Skre, A. (2015). *Tilnærmingar, metode, drøftingar og val. Viskapleg etterskrift til biografien Hulda Garborg. Nasjonal strateg*. Doktoravhandling i historie, Universitetet i Oslo.
- Rognstad, O.A. og Lassen, B.S. (2019). *Opphavsrett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rognstad, O.A., Tønnesson, J.L., Nagel, A.-L. og Laupsa, H. (2013). *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger*. Institutt for privatrett, Universitetet i Oslo.
- Rossavik, F. (2008a). *Stikk i strid. En biografi om Einar Førde*. Oslo: Spartacus.
- Rokksavik, F. (2008b). Etikk av egeninteresse. *Prosa* nr. 6, 54–55.
- Sætre, S. (2018). Forlagenes etiske føleri. *Prosa* nr. 6. *Forlagenes etiske føleri – Prosa*
- Ullits, J. (2019). *Journalistbegrebet i retlig belysning*. København: Karnov Group.
- Urdal, A. (2005). *Mellom fiksjon og fakta. Reportasjen som sjanger*. Masteroppgave i allmenn litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.

Odd Karsten Tveit og hans kolleger ble fratatt alt utstyr da de ble tatt til fange av irakiske styrker vinteren 1991, og det er av gode grunner ikke bilder fra historien Tveit forteller her. Bildet er tatt i Beirut i 1983, da den amerikanske ambassaden ble sprengt av en selvmordsjåfør. Det viser en av mange dramatiske hendelser Tveit har opplevd på nært hold under sin korrespondenttid i Midt-østen. Foto: Marwan Wakim.

Medieminner

Odd Karsten Tveits irakiske ørkenstorm. Fra lutefisk til fangenskap

Av Alf Skjeseth

*Odd Karsten Tveit (født 1945) ga høsten 2023 ut boka **Palestinerne**, som ble møtt med enorm interesse og uvanlig høye salgstall på grunn av Gaza-krigen som brøt ut rett etter utgivelsen. Tveit har vært Midtøsten-korrespondent for NRK i tre perioder fra 1979 til 2007 og har skrevet en rekke bøker. Han er blant de norske journalistene som har størst kunnskaper om konfliktene i Midtøsten og erfaringer fra rapportering om dem.*

Dagens medieminne beskriver opplevelser Tveit hadde vinteren 1991, under det som blir husket som den første Irak-krigen, «Operation Desert Storm», som den offensive delen av operasjonen ble kalt.

Foranledningen var Iraks anneksjon av nabolandet Kuwait i august 1990. Det militære angrepet mot Irak startet 17. januar 1991 av en flernasjonal koalisjon med USA i spissen, og varte til 28. februar. Irak godtok betingelsene for en våpenhvile 6. april.

Den andre og større Irak-krigen, som styrtet landets diktator Saddam Hussein og bidro sterkt til de kaotiske forholdene som fortsatt råder i regionen, startet i mars 2003.

*Teksten er i hovedsak basert på Tveits Bragepris-vinnende bok **Krig & diplomati** (2005), supplert med samtale med forfatteren.*

NRK-veteranen Odd Karsten Tveit og pressefotografen Odd R. Andersen var blant de 32 vestlige pressefolkene som ble tatt til fange i mange dager av den irakiske hæren under den første Golfkrigen vinteren 1991. Tveit ble tillitsmann for fangene. For hans egen del startet den skremmende opplevelsen med et lutefisklag i Bahrain hos den sagnomsuste Midtøsten-diplomaten Hans Wilhelm Longva.

Tveit startet sin andre korrespondentperiode for NRK i 1990, samme året som Irak invaderte, okkuperte og annekterte nabolandet Kuwait. Iraks aggresjon var den dominerende nyhetshistorien i regionen, men arbeidsforholdene for norske pressefolk var vanskelige. Det var umulig å få visum til Irak mens en vestlig styrkeoppbygging fant sted ut over høsten 1990, og Tveit og norske kolleger var langt bak i køen for å få visum til Saudi-Arabia.

Hans Wilhelm Longva (1942–2013) hadde vært norsk ambassadør i Kuwait siden 1984 og var veteranen (doyen) i det diplomatiske korpset i oljestaten. Norge måtte flytte stasjonen til Bahrain på grunn av Iraks anneksjon av Kuwait, men ingenting skulle komme i veien for det tradisjonelle lutefisklaget Longva holdt for sine mange forbindelser ved årsskiftet.

Tilfellet ville at dette skjedde rett før en vestlig koalisjon anført av USA gikk til militært angrep på Irak. Tveit var en selvskreven gjest ved Longvas taffel, og det var også en norsk forretningsmann som var stasjo-

Gulfkrigen mellom Iran og Irak varte mesteparten av 1980-tallet, her er Odd Karsten Tveit som del av NRKs team ved fronten i 1986. (Foto: Islamic Republic News Agency).

nert i Saudi-Arabia. Han tok sjansen på å invitere Tveit til Saudi-Arabia som firmaets gjest, noe han kunne gjøre fordi Tveit hadde sin akademiske tittel cand.oecon. i passet, og ikke journalist eller korrespondent.

En annen vinkel

Med gjestevisum ville Tveit unngå å ta inn på samme hotell som pressekollegene som var i hovedstaden Riyadh, så han valgte et annet. «Ilgjen var skjebnen på min side», skriver han i sin gjennomgang av historien, men like mye var det kanskje hans teft og evne til å knytte kontakter som ga resultater. For her møtte han våpenhandlere, amerikanske offiserer og til og med en nordmann med gode kontakter i den saudiarabiske kongefamilien: «I dagene før den USA-ledede koalisjonen begynte fly- og krysserangrepene mot Irak og Kuwait, fikk jeg i frokostrommet interessante analyser fra en rekke kilder, og ofte med en litt annen vinkel enn de andre journalistene, som var henvist til amerikanske briefinger.»

Angrepene mot Irak og det annekterte Kuwait begynte natt til torsdag 17. januar 1991. Tveit rapporterte løpende fra Riyadh og medvirket natt og dag i en lang rekke radio- og tv-innslag, for en stor del ekstrasendinger. Etter drøye fem ukers bombing av Irak og de irakiske styrkene i Kuwait startet den multinasjonale styrken sitt store bakkeangrep gjennom ørkenen. Da tok det bare rundt 100 timer før Kuwait var gjenerobret.

Mørke midt på dagen

Da hadde Tveit fått sitt pressevisum og kunne dra inn i Kuwait: «Da jeg litt senere kjørte gjennom ørkenen mot Kuwait by, var det som å oppleve en forsmak på helvete: Spektakulære branner i oljefeltene og enorme svarte røykskyer dekket himmelen. Det var bokstavelig talt mørke midt på dagen. Som et siste desperat forsøk på å forhindre en ny invasjon av Kuwait, hadde irakerne satt fyr på oljebrønner.

Da jeg kom inn i byen, så jeg andre ødeleggelser. Irakerne hadde plyndret den med mål og mening. Museene var tømte for de mest verdifulle islamske kunstverk. Byen var 'støvsugd' for persiske tepper. Datautstyr fra universiteter og skoler var fraktet til Irak, tv-utstyr for millioner av dollar var stjålet fra Kuwaits fjernsynsbygg.»

Iraks hær var slått, og våpenhvileremonien skulle finne sted i byen Safwan inne på irakisk område. Dermed var ikke Kuwait lenger det mest interessante stedet for Tveit og andre Midtøsten-reportere. Han ville komme seg til byen Basra, der det var forlydender om opprørsstemning mot Saddam Hussein. Det var i seg selv en oppsiktsvekkende utvikling i Saddams gjennomkontrollerte diktatur.

Tveit gjorde felles sak med Dagbladets unge fotograf Odd R. Andersen, som var på plass. Han ble med tida en internasjonalt anerkjent krigsfotograf med store oppgaver i nyhetsbyråene AP og AFP. De kjørte nordover og inn i Irak i Dagbladets leiebil. Dagbladet hadde foreløpig ikke egen journalist på stedet, og Tveit var alene for NRK.

Langs veien mot Basra møtte de irakiske offiserer som sa at det var kamper i Basra, men det skulle ikke være noe problem å kjøre dit. De passerte hundrevis av soldater og offiserer som smilte og vinket. Men da de kjørte inn i Basra, var det slutt på den vennlige stemningen. På en sjekkpost ble de stoppet og beordret ut av bilen. Ikke et smil var å se. Tveit beskriver situasjonen slik:

«Jeg ble totalt overrumplet. Det var som om hele Sahara satte seg fast i munnen. Jeg ble så tørr i halsen at jeg knapt fikk frem et eneste ord. Men det gikk over da jeg merket at de uniformerte irakerne var mest interessert i en radio, en kassettspiller og kameraet som lå i skuldervesken. Da en kaptein kommanderte oss over i en militær jeep og ga ordre til en fenrik om å kjøre oss til hovedkvarteret, ba jeg om å få utstyret med.

'Alt er trygt forvart sammen med det andre fotoutstyret', var svaret. Offiseren hadde også forsynt seg av Dagbladets utstyr.

'Nei, det er du som har det' svarte jeg.

Irakerens blikk ble igjen farlig: 'Radio, kamera og kassettspiller er låst inn i bilen sammen med det andre.' Stemmen var kald, øynene ikke til å ta feil av.

'Selvfølgelig', svarte jeg raskt. 'Alt er låst inn i bilen sammen med det andre.'

Den irakiske kapteinen smilte. Vi tok hverandre i hånden, og jeg visste at utstyret og den store firehjulstrekkeren som Dagbladet hadde leid i Saudi-Arabia, var tapt for alltid.»

Irakiske opprørere holdt deler av Basra, men det var fortsatt kamper, og regjeringsstyrkene var på offensiven. Den irakiske offiseren stanset ved en gruppe stridsvogner for å spørre hva som skjedde lenger framme, der et femtittalls unge irakere satt bakbundet og med frykt i blikket.

«Er det hit vi skal», spurte Tveit.

«Nei», sa offiseren, «dere skal få bedre behandling.» De irakiske fangene var trolig opprørere, og Tveit tenkte i sitt stille sinn at de neppe hadde lang tid igjen å leve. Saddam Husseins regime var beryktet for sin brutalitet mot dem som satte seg opp mot ham.

De norske journalistene ble kjørt til universitetet i Basra, der hæravdelingen hadde etablert et improvisert hovedkvarter i et anneks. De ble ført til et rom med to smale senger, noen stoler, fjernsynsapparater og panelovner. Rommet fungerte som et oppsamlingssted for vestlige journalister som ble tatt til fange. Fire franskmenn i et hjørne var blitt tatt tidligere på morgenen, og ut over dagen kom det flere til. Det var italienere, briter, amerikanere og flere franskmenn.

Gjester, ikke fanger

Kapteinen som hadde ansvaret for fangene, var ingen vennlig mann, og situasjonen var uforutsigbar. Etter hvert kom en mann som presenterte seg som Walid. Han sa han var professor i pedagogikk og snakket flytende engelsk etter universitetsstudier i California. Han sa at den vestlige gruppa var «gjester, ikke fanger».

«Alt vil gå bra», sa han og la til: «Dette er ikke Libanon. Bang! Bang! Bang!» Samtidig hørte de smell fra rakettbatterier i nærheten. «Hadde det enda vært Libanon», sukket Tveit, og forteller:

«Den første natten sov de fleste sittende i stoler. Jeg hadde sikret meg plass i den ene av de to sengene i rommet. Den delte jeg med en fotograf fra Time Magazine. Dagbladets mann hadde funnet seg en benk. Utpå natten ble amerikaneren kastet ut av senga, og den irakiske kapteinen la seg ned og sovnet. Straks etter begynte han å snorke. Alle andre våknet. Jeg ble liggende helt stille. Det var ikke tiden for å klage på noe som helst.

Dagen etter ble vi kommandert opp i en lastebil og kjørt ut av Basra. Kampene mellom sjiaopprørerne og hæren pågikk fremdeles, og vi så hundrevis av kvinner og barn som forsøkte å komme seg unna med klesbylter og vesker. Vi endte i en militærleir hvor nysgjerrige soldater strømmet mot lastebilen for å se på de fremmede. De stirret som om vi skulle ha kommet fra en annen planet. Blikkene var verken aggressive eller fiendtlige, men interessen var så stor at offiserene måtte jage soldatene unna.»

Tveit hadde fått med et ullteppe fra Basra, og i militærleiren fant de et annet til Dagbladets mann. Til sammen 32 journalister og fotografer ble stuert sammen i to rom, to av dem var kvinner. Det var kjølig, og de ba om flere tepper. Den engelskspråklige universitetsprofessoren var blitt erstattet av en oberst fra flyvåpenet ved navn Ali Shamel, og også han beklaget at gruppa var tatt til fange. Han sa at de ble holdt i forvaring av den irakiske hæren, og ikke av den republikanske garden. Han lovet å skaffe fangene mat og tepper. Først kom maten – en halv kylling til hver – så kom teppene. Tveit erindrer situasjonen slik:

«Først senere forsto vi hvordan han hadde skaffet oss mat og noe å sove på. Soldatene i leiren fikk selv knapt smake kylling denne dagen, og da det ble mørkt, kom illsinnte offiserer inn i rommet på jakt etter sengeklærne sine. Det var så vidt det ikke det brøt ut krig mellom hæren og flyvåpenet om hvem som skulle ha teppene – fangene eller fangevokterne. Vi fikk beholde de fleste. Og oberst Shamel sov i nærheten for at ikke noen av soldatene skulle forgripe seg på kvinnene blant oss – en italiensk og en fransk journalist.

Det gikk ikke lang tid før det også oppsto gnisninger oss fanger imellom. Alle snakket i munnen på hverandre. Så snart det kom en irakisk offiser, ble han nesten overfalt av spørrende journalister. Noen forlangte å få snakke med Røde Kors, andre ville ha vasket et skittent toalett, enkelte tigget om sigaretter.»

Odd Karsten Tveit ble valgt til tillitsmann for gruppa sammen med en italiener som snakket arabisk. Han foreslo at de også fikk med en fra Frankrike. De franske var i flertall blant fangene, og de virket også som de mest kravstore og høyrøstede. Det var viktig at de var representert.

I dagene som kom, brukte han mye tid på å megle mellom ampere journalistkolleger. USA og Frankrike hadde vært allierte i krigen, men Tveit minnes at noen av pressefolkene nesten gikk i strupen på hverandre under det ufrivillige oppholdet: «Men det var bare to av de 17 franske som var noen skikkelige sutrere. Det var disse to som klaget mest når noen forsøkte å etablere god kontakt med våre irakiske vakter og offiserer – det var ikke i overensstemmelse med Genèvekonvensjonene å bli venner med fangevokterne. Og det var de samme to som alltid var først ute for å sikre seg det største kyllingstykket eller en kopp te. Når de to franske tv-kjendisene breiet seg og bøllet amerikanerne, var det kanskje for å skjule redsel og usikkerhet?»

En amerikansk fotograf ba Tveit om hjelp mot det han opplevde som kontinuerlig trakassering fra noen

Odd Karsten Tveit møtte ofte PLOs leder Yasser Arafat i sin karriere som Midtøsten-korrespondent, her fra Beirut i 1980. (Foto: Françoise Demulder).

av de franske. Samtalen ble overhørt av en irakisk offiser, som spurte alvorlig: «Skal vi banke opp plage-åndene? Bare gi beskjed. Det skal være meg en sann fornøyelse.» «Vi måtte takke nei», skrev Tveit etterpå.

Sigarettopprør

Stemningen var stigende da de en snau uke senere var fraktet til flyplassen i Basra for å få helikoptertransport til Bagdad sammen med to amerikanske krigsfanger, en løytnant og sjåføren hans. Tre helikoptre fra FN var stilt til disposisjon for å fly gruppa til Bagdad. Fangenskapet til en stor gruppe vestlige pressefolk fikk mye oppmerksomhet i internasjonal og norsk presse, og etter våpenhvilen var det viktig for irakerne å få problemet raskt og smertefritt ut av verden. Men fortsatt oppsto spente situasjoner, forteller Tveit:

«Da vi kom frem, merket vi at behandlingen ble røffere. Våre nye irakiske vakter gikk i sivile klær. De tilhørte en av de fryktede irakiske sikkerhetstjenestene, beryktet for drap og tortur. Vi ble kjørt i buss til et lite hotell som het Diana. Én etter én ble vi ført inn i det mørklagte bygget. Ingen sa et ord. Hver og en ble ledsaget av en væpnet vakt til et rom, og dørene ble låst fra utsiden.

Hele natten var det stille og rolig, men i syvtiden neste morgen begynte bråket. Franskmennene førte an, og nå hadde de alle bak seg. Yves, den tidligere leiesoldaten, slo an tonen. Først banket han forsiktig på døren og ba vaktene låse opp. Da ingenting skjedde, åpnet han vinduet og skrek så høyt

at hele nabolaget kom ut for å se. Så knuste Yves alle møblene i hotellrommet, inklusive sengen, mens han skrek på frihet. Omtrent samtidig begynte sigarettopptøyene i en annen del av hotellet. De mest nikotinhungrige slo med håndflaten på dørene eller satte seg i vinduskarmene og ropte på sigaretter. Selv de aller reddeste skrek og hamret. Jeg hadde selv alltid vært ikke-røyker, og der og da forsto jeg for første gang at røykhunger åpenbart var sterkere enn mange andre basisbehov, og langt sterkere enn frykten for den irakiske sikkerhetstjenesten.

Vaktene kom ut i bakgården og så oppover mot hotellrommene. I vinduene satt skrikende og hoiende journalistfanger. Aldri hadde vel den irakiske sikkerhetstjenesten opplevd maken. Antakelig visste de først ikke hva de skulle gjøre. Skulle de skyte eller slå, eller gi etter? Denne gangen valgte sikkerhetstjenestens menn den minste motstands vei. En av dem kjørte av gårde og kjøpte sigaretter, mens andre låste opp dørene og slapp oss ut i korridorene. Stemningen ble med ett lettere.»

Da fangene omsider ble overlevert til Røde Kors utpå kvelden, sa en av vaktene til Tveit: «Jeg har aldri sett noen andre gjester oppføre seg slik som dere.» Så la han til med et smil: «Men dere er velkommen tilbake likevel.»

BOKENS FOLK

EN SIVILISASJONSHISTORIE
FRA PAPYRUS TIL PIKSLER

JOEL HALLDORF

«Denne strålende boken viser at noe viktig står
på spill når boken trues av de små skjermene.»

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

«*Bokens folk* vekker mange følelser i meg –
leseglede, takknemlighet, nysgjerrighet,
frustrasjon – men aldri kjedsomhet.»

ÅSA LINDERBORG, *EXPRESSEN*

VERBUM

Bokanmeldelse

Joel Halldorf

Joel Halldorf (2023) Bokens folk. En sivilisasjonshistorie fra papyrus til piksler.

Omsett frå svensk av Andreas Kristiansen.

Oslo: Verbum Forlag. 410 sider

Kampskrift i lammepels

Av Arnhild Skre

Arnhild Skre har arbeidd som journalist for mellom anna NRK, Aftenposten og Dag og Tid (også som redaktør). Ho har skrive fleire bøker om norske kultur- og samfunnstema. Skre har tidlegare vore leiar for forgjengaren til Norsk mediehistorisk forening (Norsk pressehistorisk forening), vore redaktør for tidsskriftet til foreininga og medforfattar til firebindsverket Norsk presses historie (2010). Ho har doktorgrad i historie.

Bokens folk handlar om utviklinga av skriftmediet, men ho har ein sterk vesteuropeisk tendens. Dette gjer henne på mange måtar til eit kampskrift i lammepels – på vegner av kristeleg kultur.

Kulturen står framfor undergangen. Ungar og unge utviklar dramatisk korte merksemdsspenn. Studentar må gå på djuplesekurs for å forstå og konsentrere seg om pensum. Etter år med påtvinga og rikt regjeringssponsa iPad-satsing i den norske skulen kjem nå reaksjonen. I revidert statsbudsjett har Støre-regjeringa lagt inn ekstraløyvingar til trykte lærebøker. Det skal lesast meir på papir.

Kritiske røyster som Maja Lunde og Ane Dahl Torp i Norge kan dermed notera seg for delsigar. I Sve- rige har Joel Halldorf vore ei tilsvarende offentleg stemme for meir lesing på papir – ikkje berre i skulen, men også i Bibel-studium. Ein digitalisert Bibel polariserer og duger ikkje til trusrefleksjon eller utviklande teologisk samtale, hevdar han.

Velkjend grunntese

Kva er det som står på spel? Etter fleire år med kronikkskriving kom Halldorf i fjor med ei essayistisk og fri populærframstilling av skriftmediets utvikling og lesekunstens utvikling som grunnstein i det han kallar «vår» sivilisasjon.

Den norske utgåva er ein vakker gjenstand med godt papir, god innbinding og blå bokmerkesnor. Mellom permanente dreg Halldorf lesaren gjennom utviklinga til skrift og skriftmedium, og viser oss sam- spelet med lese- og leseformål i den jødisk-kristne kulturen hos dei som – saman med sine islam- ske naboar – blir kalla bokas folk.

For mediehistorikarar vil sjølve grunntesen i Halldorfs framstilling vera velkjend: Medium, makt og samfunn påverkar kvarandre gjensidig. Endringar i ein av dei spring ut av og føder igjen utvikling i dei andre. Han dreg lesaren gjennom mange hundreår med formatrevolusjonar: Frå leire til papyrus. Frå kodeks til mellomalderens tidlege bøker. Frå tidleg papirproduksjon, gjennom boktrykkekunsten, til nye innbindingstypar. Og til slutt: skjermene.

Det Halldorf ønskjer å leggja til, er lese- og lesingens plass i samspelet. Alle desse tekstteknologiske revolu-

sjonane påverkar lesinga vår og maktforholda rundt henne, enten det er lesing som stadfestar sann tru, eller lesing som fremmar refleksjon, vitskapsutvikling og ordskite.

Halldorf viser vilkåra for felleslesing, stille lesing, oversiktslesing, skumlesing og opplysingstidas djuplesing. Eg – som gjennom lesinga fann den splitta identiteten min som både skumlesar og opplysingstidas saktegåande djuplesar – er glad for at han har teke bryet med å visa kva som står på spel i digitalrevolusjonen.

Svekte evner til djuplesing

Framstillinga endar med den tekstteknologiske revolusjonen som vi står midt oppe i: Den trykte teksten har gradvis vike for den digitaliserte med si store mengde tilgjengeleg lesestoff, med sitt store vekst-tempo, sine mange distraksjonar i form av innlagde linkar – både relevante og underleg irrelevante.

Dei fleste som les denne meldinga, vil hugsa korleis digitalisering og internett vekke begeistring i tiåra rundt tusenårsskiftet. Nå dreg Halldorf fram forskning som tyder på at ikkje berre lesemetodane våre er påverka, men at digitalmedia med alle sine avbrot har endra oss nevrologisk, at smarttelefonane alvorleg har svekt evna vår til djuplesing og forståing av komplisert tekst.

Halldorf peikar rett nok på at ulike lesemetodar har levd side om side opp gjennom hundreåra, men han ser såpass mørke skyer i horisonten at han endar med å oppmoda til å slå ring rundt den trykte teksten og boka som sivilisasjonsbyggestein.

Kritikkarrost

I Norge som i Sverige er Bokens folk møtt med nesten unisont begeistra kritikkar. Eg skal ikkje tilrana meg noka slags lesevitskapeleg oversikt. Det rike noteverket med lange sitat og utfyllande tekst vitnar om at heller ikkje Halldorf er spesialist på feltet. Han femner breitt kronologisk, men trass i fyldig referering til forskning ser han ikkje ut til å femna særleg djupt. Ironisk nok ser det ut til at han har skumlese seg gjennom store tekstmengder.

Framstillinga er tilsynelatande nyansert og drøftande, men dei siste kapitla peikar fram mot den konklusjonen Halldorf mange gonger har drege i kronikkform.

Eg deler Halldorfs uro for utviklinga i leseevna. Når Bokens folk likevel irriterer meg, har det to hovudårsaker:

Den første er at Halldorf i for liten grad opplyser om at og korleis det kristne Vesten fekk vesentlege språk-, skrift- og medieimpulsar og føresetnader frå andre delar av verda. Den andre årsaka er at Verbum forlag har gjort nokre merkelege omsetjingsval.

Overser utanomeuropeiske impulsar

I avgrensinga si og i ein del utelating kan ein lett få inntrykk av at Halldorf ser den jødisk-kristne tekstkulturen som den leiande og mest avanserte opp gjennom tidene. I innleiinga peikar han rett nok på at andre kulturar ikkje berre har inspirert utviklinga i vår del av verda, men også har levert skilsetjande ny tekstteknologi. Likevel ser eg ein tendens til å utelukka utanomeuropeiske impulsar, og særleg i første delen, der framveksten og lesinga av dei kristne skriftene dominerer.

Halldorf skriv til dømes om korleis dei mange munnlege forteljningane som vi i dag kallar Det gamle testamentet, blei skriftleggjorde gjennom fleire hundreår før vår tidsrekning. Israelittane blei drivne i eit eksil som sette grenser for vidare munnleg formidling. I Halldorfs framstilling skjer det i Mesopotamia-eksilet ei utvikling av skrift og av hebraisk skriftspråk.

Det han ikkje nemner, er at flyktningane til landet mellom elvane der møtte verdas eldste skriftkultur,

den sumeriske, som var skapt fleire hundreår tidlegare. At dei landflyktige kan ha blitt inspirerte av litteraturen i Mesopotamia, er ein ting det kunne ha vore relevant å nemna. Men at den sumeriske skriftkulturen kan ha inspirert eksilisraelittane då dei skapte skrift for det som seinare skulle bli bibeltekstar, er ein hypotese så openberr at forbigåinga svekkjer Halldorfs forfattarautoritet.

Papirpioneren i Spania

Tittelen på boka fører tanken til bokreligionane, og mellom dei er det også vanleg å nemna islam. Den store islamske skrift- og forskingskulturen er likevel knapt nemnd i Halldorfs framstilling. Eit særleg underleg døme på slik utelating kjem når Halldorf fortel at den første europeiske papirfabrikken blei grunnlagd på 1000-talet av Abu Masaifa i den spanske byen Xàtiva.

At Xàtiva då var eit intellektuelt senter i det mauriske Spania, og at pioneren med det tydeleg arabisk-klingande namnet fekk kunnskapen om papirtilverking frå den arabiske verda, nemner Halldorf ikkje. Den skilsetjande papirproduksjonen blei altså ført til Europa via ein blømande ikkje-kristen høgkultur av ein maurar og muslim. Dette fortel den tyske papirhistorikaren Lothar Müller om i boka som på svensk fekk tittelen *Vit magi*. Papperets epok. Boka kom ut året før Halldorfs bok, og det er påfallande at Halldorf med si breie lesing ikkje viser til den.

Desse og andre døme kan skapa inntrykk av at den postkoloniale akademiske samtalen har gått stille forbi professor Halldorfs hus.

Mangelfull informasjon til norske lesarar

Den andre irritasjonen min er mest retta mot forlaget og dei vala som der er tekne for omsetjinga av boka og presentasjonen av forfattaren.

Omsetjing er som mange veit, ikkje berre eit spørsmål om ortografi og grammatikk. Eitt merkeleg grep i Bokens folk er at svenske avisnamn enkelte stader er erstatta med norske tilsvarande, medan svenske institusjonar og andre forhold i liten grad blir forklart i fotnotar eller i det elles svært fylldige noteverket bak. Her kunne Verbum ha kommunisert bokas svenske kontekst tydelegare.

I Sverige er Joel Halldorf ein kjend kyrkjeforskar og samfunnsdebattant knytt til ein lågkyrkjeleg lærestad. Ein svensk lesar vil også vita at han står i pinsekyrkja og tilhøyrrer ein kjend pinsevennfamilie. Dermed vil tittelen *Bokens folk* i Sverige bli tolka som det boka i mange stykke er, ei kulturhistorie som legg hovudvekt på Bibelen. Svenske lesarar vil også forventa av denne forfattaren at han forstørrar det kristne bidraget til det forlaget Verbum kallar «sivilisasjonens grunnmur», og vurderer framstillinga med det for auge.

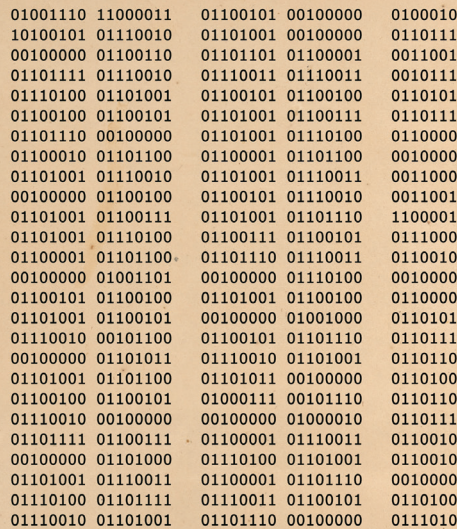
Ein slik kjennskap vil berre få norske lesarar ha, sjølv om dei kan ha fått med seg at Halldorf hevdar nordmenn er for lite «åndelege» til å forstå Karl Ove Knausgårds bøker. Ein norsk allmennlesar vil lett oversjå den tendensen som framstillinga får når viktige impulsar og føresetnader som sivilisasjonen vår har fått frå ikkje-kristne område og kulturar, er utelatne. I Norge vil Halldorfs breie formidling lett bli lesen som ei generell, universell og uttømmmande kulturhistorie.

Den som er oppteken av det lesingas paradigmeskifte som vi lever i, kjem til å finna viktig historisk bakgrunn, nyttige resonnement og hjelp til å klarna tankane sine i Halldorfs bok. Men som kulturhistorie er Bokens folk dessverre blitt ei framstilling med ein vesteurosentrisk tendens som ein ikkje ventar frå ein opplesen akademikar i 2020-åra.

Når fortiden blir digital

Medier, kilder og historie
i digitaliseringens tid

HENRIK G. BASTIANSEN


```
01001110 11000011 01100101 00100000 0100010
10100101 01110010 01101001 00100000 0110111
00100000 01100110 01101101 01100001 0011001
01101111 01110010 01110011 01110011 0010111
01110100 01101001 01100101 01100100 0110101
01100100 01100101 01101001 01100111 0110111
01101110 00100000 01101001 01110100 0110000
01100010 01101100 01100001 01101100 0010000
01101001 01110010 01101001 01110011 0011000
00100000 01100100 01100101 01110010 0011001
01101001 01100111 01101001 01101110 1100001
01101001 01110100 01100111 01100101 0111000
01100001 01101100 01101110 01110011 0110010
00100000 01001101 00100000 01110100 0010000
01100101 01100100 01101001 01100100 0110000
01101001 01100101 00100000 01001000 0110101
01110010 00101100 01100101 01101110 0110111
00100000 01101011 01110010 01101001 0110110
01101001 01101100 01101011 00100000 0110100
01100100 01100101 01000111 00101110 0110110
01110010 00100000 00100000 01000010 0110111
01101111 01100111 01100001 01110011 0110010
00100000 01101000 01110100 01101001 0110010
01101001 01110011 01100001 01101110 0010000
01110100 01101111 01110011 01100101 0110100
01110010 01101001 01101110 00100000 0111010
```

Bokanmeldelse

Henrik G. Bastiansen

Når fortiden blir digital. Medier, kilder og historie i digitaliseringens tid
Universitetsforlaget 2024, 240 sider

Mot en bevisst digitalisering av kulturarven

Av Kayla Tungodden

Forskningskoordinator, Arkivverket

Henrik Bastiansens bok er et viktig bidrag for at vi skal utforske digitaliseringen med et kritisk blikk.

Når for tiden blir digital er et etterlengtet verk, både av kulturarvsinstitusjoner så vel som medievitere og forskere som ønsker å utforske massedigitaliseringen med et kritisk blikk. Digitaliseringen av den norske kulturarven er langt fra over, men vi er likevel kommet langt nok til at vi kan gjøre oss noen fruktbare refleksjoner om prosessen så langt.

I snart tjue år har begrepet digitalisering preget det norske samfunnet. Det har vært en enorm politisk og økonomisk satsing på digitalisering, noe som har gitt føringer for hvordan offentlige institusjoner tilpasser seg denne transformasjonen. Samtidig har dette skapt en ny hverdag for innbyggerne, som i økende grad må forholde seg til et digitalt offentlig økosystem.

Tidlig på 2000-tallet fikk Norge sine første digitaliseringsstrategier. Regjeringens strategidokument eNorge 2009 – det digitale spranget (2005) og St.meld. nr. 17 (2006-2007) Eit informasjonssamfunn for alle beskriver tiltak og planer for å iverksette en «heilskapleg IKT-politikk [...] nødvendig for ei vidare utvikling av informasjonssamfunnet» (s. 10).

Selv om IKT hadde vært en synlig del av landets politikk siden 1980-åra, var idéen om et informasjonssamfunn noe grunnleggende nytt. Målet var å øke den digitale deltagelsen og levere bedre og mer effektive tjenester til innbyggere. Disse forblir gjennomgående temaer i nyere strategier som *Én digital offentlig sektor* (2019).

Bevaringen av kulturarven

Det digitale skiftet har vært særlig merkbart i kulturarvsinstitusjoner. Rollen til arkiv, bibliotek og museer i det nye informasjonssamfunnet ble tydeliggjort i St.meld. nr. 24 Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv (2008-2009):

Visjonen for regjeringens IKT-politikk på kulturfeltet er å gjøre mest mulig av samlingene i våre arkiv, bibliotek og museer tilgjengelige for flest mulig ved fremtidsrettet bruk av IK-teknologiske løsninger [...] Det innebærer å iverksette eller støtte pågående tiltak for digital bevaring, tilgjengeliggjøring og formidling av samlingene både i arkiv, bibliotek og museer. (s. 5)

Digitaliseringsbegrepet ble også utvidet til å omfatte mediekonvertering av fysiske objekter til digitale kopier, i tillegg til den generelle omstillingen av hele samfunnet. Denne todelte digitaliseringsprosessen har forvandlet driften og kompetansebehovet i kulturarvsinstitusjoner, samtidig som den har påvirket innbyggernes møte med dem og samlingene de forvalter.

Oppfordrer til refleksjon

Henrik G. Bastiansens nye bok, *Når fortiden blir digital – Medier, kilder og historie i digitaliseringens tid*, tar utgangspunkt i dette historiske øyeblikket. Forfatteren stiller kritiske spørsmål ved digitaliseringens natur og betydning, og oppfordrer til refleksjon over hvordan vi forholder oss til digitaliserte historiske kilder. Bastiansen tar utgangspunkt i Nasjonalbibliotekets samlinger, men boken har også relevans for andre kulturarvsinstitusjoner.

Bastiansen argumenterer for at digitaliseringsprosesser skjer infrapolitisk¹, hvor implementering av politisk strategi bindes sammen med samfunnets infrastrukturelle utvikling. Endringer skjer nesten umerkelig, uten offentlig debatt eller refleksjon rundt konsekvensene.

Boken utforsker konsekvensene av infrapolitiske digitaliseringsprosesser for den norske kulturarven og vår forståelse av den, både nå og i ettertiden. Denne problematikken har tidligere vært lite undersøkt og kan sees som unik i norsk sammenheng. I Norge har Bastiansen vært en tydelig stemme på området, og boken bygger på flere artikler² hvor han har drøftet betydningen av ny teknologi for mediehistorien – og vårt forhold til den.

To ulike objekter

Bokens sentrale problemstilling er at digitalisering av kulturarvsmateriale resulterer i to ulike objekter: det originale objektet og den digitale kopien. Disse objektene har unike egenskaper som må tolkes og forstås hver for seg.

Enda viktigere er forholdet mellom det originale objektet og den digitale kopien, som er avgjørende for å kunne forstå kildene og utøve kildekritikk. Hvilke verktøy har forskere og brukere av digitalisert kildemateriale for å kunne tolke og forstå disse objektene? Er institusjonene selv klar over at objektene ikke er direkte likestilt?

For at brukerne skal kunne forstå forholdet mellom disse objektene, må institusjonene først gjennom en egen bevisstgjøringsprosess og formidle nødvendige verktøy til sine brukere. Dette er en verdsatt utfordring for kulturarvsinstitusjonene.

Etisk og historisk tilnærming

Bastiansens tilnærming er både medieestetisk og mediehistorisk. Det medieestetiske perspektivet trekker frem den sanselige opplevelsen av et medieobjekt, og ser på hvordan ulike faktorer påvirker den opplevelsen. Vi får assosiasjoner til McLuhans evige mantra, «the medium is the message»: Måten vi mottar et medieobjekt (eller måten det formidles på), har en betydning utover selve medieobjektet.

Når vi kombinerer det mediehistoriske med det medieestetiske, blir vi bedre rustet til å forstå forholdet mellom digitale og fysiske medieobjekter, og også til å forstå hvordan utviklingen av kildemateriale henger sammen med utviklingen av samfunnet som helhet. Dette er en forutsetning for å kunne utøve kildekritikk, som krever at vi forstår både kontekst og materialitet.

Krever nye ferdigheter og verktøy

Den andre halvdel av boken tilbyr leseren et innblikk i Nasjonalbibliotekets arbeid med digitale verktøy i bibliotekets Digital Humaniora Lab. Når historiske kilder blir til maskinlesbare data, er mulighetene for analyse og visualisering mange. Dette åpner opp for en ny type bruk av historisk kildemateriale, gir forskere muligheten til å stille andre forskningsspørsmål og muliggjør oppdagelse av nye mønstre i større mengder historiske data. Dette krever også nye ferdigheter og verktøy, og boken gir konkrete eksempler med utgangspunkt i Nasjonalbibliotekets samlinger.

Som Bastiansen poengterer, er det behov for videre forskning på massedigitaliseringsprosessene i kulturarvsinstitusjoner. Hver kulturarvsinstitusjon har unike kilder, prosesser og tilgjengeliggjøringskanaler som fortjener et eget blikk. Her kan bidrag fra medievitenskap, dokumentasjons- og informasjonsvitenskap, arkivvitenskap og kulturhistorie forankre denne omstillingen i faglig teori.

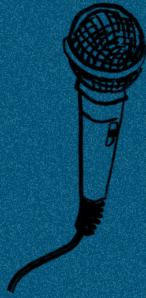
Enda viktigere er tverrfaglig forskning, som kan se disse gjennomgripende endringene i sammenheng. Samspill mellom academia og kulturarvsinstitusjoner kan gi gjensidig verdi og bidra til at den nye kunnskapen som genereres, tas i bruk. Her er Bastiansens bok et viktig bidrag til en dypere forståelse av disse prosessene og deres implikasjoner for morgendagens kulturarv.

Noter

- 1 Begrepet har sin opprinnelse fra den danske forskeren Nanna Bonde Thylstrup, i hennes bok *The Politics of Mass Digitalization* (2019).
- 2 Bastiansen 2017; Bastiansen 2018; Bastiansen 2019; Bastiansen 2021

Litteraturliste

- Bastiansen, H.G. (2017). Nå blir mediehistorien digital – hva gjør vi med det? *Mediehistorisk tidsskrift* 28(2), 113–117.
- Bastiansen, H.G. (2018). Fra analog til digital mediehistorie. *Mediehistorisk tidsskrift*, 30(2), 83–87.
- Bastiansen, H.G. (2019). Når mediehistorien blir søkbar – og grafisk: Introduksjon til Nasjonalbibliotekets første IT-verktøy. *Mediehistorisk tidsskrift* 32(2), 133–143.
- Bastiansen, H.G. (2021). Brikker til en ny filologi: Digitale objekter som mediehistoriske kilder. *Mediehistorisk tidsskrift* 35(1), 51–81.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2019). Én digital offentlig sektor – Digitaliseringsstrategi for offentlig sektor 2019–2025. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/en-digital-offentlig-sektor/id2653874/?ch=3>
- Moderniseringsdepartementet (2005). eNorge 2009 – det digitale spranget. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fad/vedlegg/ikt-politikk/enorge_2009_komplett.pdf
- St.meld. nr. 17 (2006–2007). Eit informasjonssamfunn for alle. Fornyings- og administrasjonsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/25977d684a26494ead8da4106fdd267f/nn-no/pdfs/stm200620070017000dddpdfs.pdf>
- St.meld. nr. 24 (2008–2009). Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv. Kulturdepartementet. https://www.regjeringen.no/contentassets/7bb29625370849a6b3d23a0e8a37e69b/pdfs/stm200820090024000nb_pdfs.pdf

CECILIA AARE

Den engagerade reportern

Svenska sociala reportage 1910–2010

Bokanmeldelse

Cecilia Aare

Den engagerade reportern. Svenska sociala reportage 1910–2010

Makadam Förlag, Göteborg/Stockholm 2023, 307 sider.

Syv svenske sosialreportasjer

Av Hans Fredrik Dahl

Professor emeritus, Universitetet i Oslo

Cecilia Aare har analysert syv svenske sosialreportasjer – på jakt etter gjennomslagskraft.

Mange kjenner til den svenske sosialreportasjen. En egenartet journalistisk genre: grundig, imponerende – og fundamentalt kritisk. Å være engasjert er visst ensbetydende med å være anklagende, om det så går på eget samfunn løs – ja, særlig der.

Hvem er de så, denne tradisjonens stolte bærere?

Når medieforskeren Cecilia Aare gjør et sveip gjennom sosialreportasjen de siste hundre år i Sverige, stanser hun ved syv navn. Syv anerkjente journalister som har vunnet berømmelse for sine avsløringer. Og når hun spør hva som gjør disse journalistene så engasjerte, går hun inn i tekstene deres for å finne skrivemåter som kan forklare fenomenets gjennomslagskraft.

Som historisk interessert leser får man altså dobbelt utbytte – en *guided tour* gjennom sjangerens fremste utøvere, og et utvalg tekstprøver som viser hvordan de oppnår status som ledende sosialreportere innen svensk journalistikk.

Syv ulike journalister

Her er de syv journalistene og hva som ifølge Aare konstituerer deres engasjement:

Gustav Hellström (født 1882), for de internasjonale rapportene han skrev ved det 20. århundrets begynnelse, særlig fra fransk side under første verdenskrig.

Ester Blenda Nordstrøm (f.1891), for hennes reportasjer om uvante emner og personer i hjemlandet tidlig i 1920-årene.

Ivar Lo-Johansson (f. 1901), for hans rapporter fra Europas ekstrem-steder – kullgruvene i England, metropolenes fattigstrøk.

Barbro Alving (f. 1909), for en suite av reportasjer fra velferdsstatens grenseområde, det fjerne Norrland.

Jan Guillou (f. 1944), for hans «new journalism»-pregede rapporter, med særlig vekt på skildringen hans av en gruppe *raggare* fra 1979.

Maciej Zaremba (f. 1951) og Karen Söderberg (f. 1945), for deres sterkt opinionsvekkende reportasjer fra den aller nyeste tid.

Av disse er det særlig de fem første utøverne som vekker interesse rent mediehistorisk, idet journalistikken i tilfellet Zaremba og Söderberg hører hjemme i en annen kontekst enn den «historiske».

Mulig feilkilde

Av de fem vi omtaler i denne anmeldelsen, er videre å merke at de presenteres gjennom bokutgivelser av det de opprinnelig skrev i avisene, altså av senere antologier. I prinsippet er dette en mulig feilkilde, idet tekster publisert i ettertidige bøker kan være avvikende og rettet, og har i alle tilfeller en annen status enn den opprinnelige avisversjonen. Det dreier seg jo om to forskjellige medier – der avisteksten er skrevet for døgnet og vanligvis leses én gang før en ny avis kommer dagen etter, mens bokteksten ikke bare leses i en annen tid, men også på en annen måte – grundigere, før den settes på plass i hyllen. Mens avisen kastes. Aare skiller i noen tilfeller mellom samtidig og ettertidig lesning, men går ellers ut fra at de to versjonene er like.

Hva gjør så den engasjerte reporteren for å komme sitt tema nær?

Enkelte av journalistikkens virkemidler minsker avstanden, for eksempel intervjuet. Teknikken med å belyse et emne ved å gjengi det som tema for en dialog mellom spørrer og utspurt, skilt med replikkstreker, er et virkemiddel som kom til europeisk presse fra USA rundt forrige århundreskifte. Det 21. århundrets engasjerte reporter bruker det ofte. Når streken opptre som eneste skille mellom spørsmål og svar, fremmers nærhet til objektet og empati overfor leseren.

En annen teknikk er forklodningen. Journalisten som vil komme inn på et stoff, kan kle seg for deltakerrollen – som hushjelp, som lærerinne, som tigger. Sosialreportasjen gjøres ofte slik, i nyere tid av Günther Wallraff.

De journalistene Aare undersøker, er disse:

Gustav Hellstrøm var i sin tid skjønnlitterær forfatter, men også journalist, det siste innenfor rollen som utenrikskorrespondent i London 1907–10 og 1927–35, i Paris 1911–17 og i New York 1918–23. Hans skrivemåte analyseres særlig gjennom reportasjene om Marne-slaget i 1915, opptrykt i antologien *1 ½ mil herifrån står verdens største slag* (2014), der han klart tar stilling for Frankrike. Hans utvetydige engasjement som reporter gjelder den beundring han nærer overfor de lidende franske sivilister i krigen – det som Aare kaller «narrativ medkjensle og innlevelse».

De av Ester B. Nordströms reportasjer som analyseres i boka, er først og fremst *En piga bland pigor* fra 1914 – der hun forteller hva som skjedde da hun tok jobb som *piga* hos en sørm-lendisk bonde, og dermed skildrer hushjelpens strevsomme liv innenfra. I *Kåtornas folk* (1916) skildrer hun samene, basert på opptredenen hennes som lærerinne for samebarn, altså en type reportasje som gjorde journalisten både til deltaker og iakttaker. Ytterlige to Nordström-reportasjer behandles: *Amerikansk: Som emigrant till Amerika* (1923), samt *Byn i vulkanens skugga* (1930) fra en bygd i Sibir der hun deltok i en svensk ekspedisjon. De to siste reportasjene preges av personportretter, ofte ironiske og basert på overdrivelser; de viser altså ikke den medkjensle som kjennetegner *den engagerade reportern* ellers.

Forfatteren Iver Lo-Johansson analyseres så gjennom den serien av reportasjebøker han utga i 1920-årene, og som bygde på avisartikler: Det gjelder *Vagabondliv i Frankrike* fra 1927 (en oppfølger av Strindbergs *Bland franska bønder* 1886); *Kolet i vold* fra 1928 om engelske kullgruvearbeidere (senere behandlet også av Orwell i *The Road to Wigan Pier* fra 1937); *Nederstigen i dødsriket* fra 1929, som gir en hjerteskjærende skildring av livet i Londons East End (jf. Jack Londons bok om dette fra 1902) og *Zigenare: En sommar på det hemlösa folkets vandringsstigar* (1929) – den siste egentlig ikke analysert, fordi Aare avfeier den som for rasistisk!

Barbro Alving inntar i denne sammenheng en spesiell rolle. Hun ble alt i 1930-årene berømt som journalist fordi hun med bravur dekket «store øyeblikk» i historien – de sivile skjebne under bombene i den spanske borgerkrigen, videre sovjeternes bombing av Helsingfors under vinterkrigen, nazismen i Berlin og senere de sovjetiske tanksene i Budapest – hun var overalt der store ting foregikk. Men det

som Aare trekker fram, knyttes til helt andre forhold – til Alvings reportasjer fra de tre norrlandske län i begynnelsen av 1950-årene.

De åtte reportasjene «Bang [hennes *nom du guerre*] i Norrland» som sto i *Dagens Nyheter* høsten 1951, trakk denne avsideliggende landsdelen med sine mange heroiske aktører inn i «folkhemets» større fellesskap. Ja, ved sin narrative empati ble disse reportasjene et malende uttrykk for «folkhem»-tanken, en ide som gjennom sin metaforiske kraft gjorde det ellers kalde svenske samfunnet til et *hjem*, og som ble et program om inkludering der journalisten opptrer som aktør i diegetisk forstand. I dette «hjemmet» dvelte ikke journalistene ved det negative – arbeidsløshet, for eksempel – men heller ved det positive, det ideelle. Hvilket går igjen også i Jan Guillous reportasje om *raggarna* fra 1979, som vil vise at borgerskapet har lite å frykte av denne ungdomsatferden, som skildres med munterhet og innlevelse.

Forsiktig med ironi

Man forstår av disse klassiske tekstene at *den engagerade reportern* har andre mål enn å eksotisere sine objekter, altså gjøre dem mer fremmede og merkelige enn den ekte medfølelsen tilsier. Det gjelder jo påvirke leseren i det reporteren (og kanskje samfunnet ellers) ser som en positiv retning. Man kan da heller ikke overdrive bruken av ironi, et språklig virkemiddel som er vanlig i journalistikken ellers og til alle tider. Ironi må den engasjerte reporteren bruke forsiktig, for man kan ikke både ironisere over og kreve innlevelse i en annen part.

Ved siden av disse bevisste teknikkene kommer så de ubevisste. Også sosialreportasjen er uunngåelig preget av sin egen tid. I Lo-Johanssons omtale av fenomenet prostitusjon kan det se ut som at det er *kvinnen* som er overgriperen, den griske, og *mannen* som er offeret, den som litt hjelpeløst havner i forholdet – altså helt motsatt av hvordan vi tenker i dag. Slik er det også med rasisme. Hvordan jøder eller samer omtales i fortidens sosialreportasjer, kan rett som det er anses utillatelig i dag.

Narratologisk analyse

Den svenske sosialreportasjen er et velkjent fenomen, og hver enkelt av de berørte utøverne her befinner seg rikelig omtalt i litteraturen. Det nye ved Cecilie Aares bok er metoden hun bruker i behandlingen av stoffet. Hun følger sosialreportasjene kronologisk som del av de skiftende offentlighetsprinsippene i hvert enkelt tiår, og analyserer dem etter de språklige uttrykkene og journalistiske vendingene de benytter seg av for å vise medfølelse, innlevelse og sympati for sine objekter – i en narratologisk analyse som sprer seg ut i så mange fine distinksjoner at de må forklares i en egen ordliste bak i boka. Leseren skal så visst ikke gå glipp av poengene her!

Det første nummeret av tidsskriftet fra 2004. Det inneholder hovedoppgaven til Arnhild Skre og tre selvopplevede presseminner.

FORUM

Mediehistorisk tidsskrift fyller 20 år

Medietidsskriftet har gjennom 20 år levert avgjørende bidrag for å forstå medieutviklingen i Norge.

Henrik G. Bastiansen
 styreleder i Norsk mediehistorisk forening 2017–2023
 professor i medievitenskap
 Høgskulen i Volda
henrik.grue.bastiansen@hivolda.no

Nå i 2024 er det tid for et aldri så lite faglig jubileum. *Mediehistorisk tidsskrift* fyller 20 år. Riktignok har det figurert under tre forskjellige navn siden første nummer utkom i 2004, men det har hele tiden vært det samme tidsskriftet, utgitt av samme forening.

Det første nummeret utkom som *Pressehistoriske skrifter* nr. 1, 2004. Det hadde tittelen *I dag må ingen sitte hjemme. Presse og partiloyalitet 1957–1973*. Dette var hovedoppgaven til historikeren Arnhild Skre. Hun tok opp arven fra Svennik Høyér og satte partipressen – og avviklingen av den – på forskningens dagsorden igjen. Skre spurte om når avpartifiseringen av norsk presse egentlig begynte, og hvordan den kom til uttrykk i spaltene. For å belyse det studerte hun partiloyaliteten i tre av landets største aviser mellom 1957 og 1973.

Med sin grundige og systematiske metode kastet Arnhild Skre her nytt lys over etterkrigstidens norske presse og den politiske journalistikkens forhold til partiene. Hun daterte forordet til den 24. april 2004, så denne våren – 2024 – er det altså nøyaktig 20 år siden.¹

Andre utgave av *Pressehistoriske skrifter* utkom senere samme år. Det het *Agitasjon og opplysning*. Her kunne man lese Øystein Sandes beretning om hvordan bonden og lensmannen Sivert Aarflot i 1809 etablerte et privilegert trykkeri på Ekset i Volda. Dette var det første trykkeriet på den norske landsbygda. Med Sivert Aarflot og *Norsk Landboeblad* i 1810 startet en lokal avisfamilietradisjon som fortsatt eksisterer, mer enn 200 år etter. Nummeret inneholdt også presseminner og nytt fra et seminar om pressens første hundre år.²

Et produktivt fagmiljø

Så produktivt var det pressehistoriske fagmiljøet at de klarte å utgi enda et nummer dette året. I nummer 3 handlet det om pressekvinnen Ruth Thomsen og *Stavanger Aftenblad* i tiden fra 1934 til 1980. Da Ruth Thomsen tok over som redaktør for *Vi og Våre-siden* i *Stavanger Aftenblad* i 1934, hadde hun som mål å nå alle kvinner: unge og eldre, husmødre, mødre og yrkeskvinner. Else-Beth Roalsø analyserte hvilke temaer Thomsen skrev om – og hvilke hun ikke skrev om, hvilket kvinnebilde avisen formidlet, og hvilken profesjonsidentitet man kan skimte hos Ruth Thomsen.³

Pressehistoriske skrifter nr. 12 (2009).

Pressehistorisk tidsskrift nr. 14 (2010).

Til sammen utgjorde disse tre numrene en slags gjenåpning av pressehistorie som forskningsfelt i Norge. De tre numrene etablerte også navnet *Pressehistoriske skrifter* som ny akademisk publikasjon. Det var et meget offensivt tiltak. *Pressehistoriske skrifter* hadde da også en faglig tung redaksjon, som bestod av hele fire professorer: Hans Fredrik Dahl, Martin Eide, Guri Hjeltnes og Rune Ottosen, mens en ung Idar Flo var redaksjonssekretær.

De neste årene tilføyde denne redaksjonen stadig flere utgaver av tidsskriftet. *Pressehistorisk tidsskrift* tok rett og slett rollen som landets fremste publiseringskanal for ny forskning om norsk presseutvikling. I hvert eneste nummer kom nye studier, ny forskning, nye artikler og essays som omtalte, analyserte og fortolket ulike sider av pressens rolle i Norge gjennom tidene. Man kunne lese inngående om journalister, redaktører, fotografer og enkeltaviser og om selve journalistikken – som jo var selve håndverket i avisbransjen. Leserne fant også bokanmeldelser og en hel serie med presseminner, som på sin mer personlige måte utdypet inntrykket av pressen som samfunnsinstitusjon.

Redaktørene beholdt navnet *Pressehistoriske skrifter* helt frem til nr. 12, som utkom i 2009. I det nummeret kom den erfarne presseforskeren Sigurd Høst med sin store avhandling *Mye mer enn Akersgata. Norsk pressestruktur 1945–2009*.⁴

Norsk pressehistorie

Navnet *Pressehistoriske skrifter* ble altså brukt fra 2004 til 2009. Og det viste tydelig at dette tidsskriftet sprang ut av prosjektet *Norsk presses historie*. Dette var et stort nasjonalt løft, som involverte mange forskere, historikere og bransjefolk – og som også ble støttet av pressens organisasjoner. Frem til da hadde det faktisk manglet et bredt historievitenskapelig verk om den samlede norsk presse gjennom tidene. Etter ti års arbeid nådde prosjektet sitt mål onsdag den 14. april 2010. Da inviterte Universitetsforlaget

til boklansering i sin representasjonsvilla i Drammensveien 99. Verkets hovedredaktør Hans Fredrik Dahl presenterte så resultatet for alle de fremmøtte gjestene: et firebindsverk om norsk presses historie. Ved oppstarten av prosjektet – i 2000 – hadde Dahl sagt at «Denne gangen må vi lykkes». ⁵ Ti år etter kunne alle slå fast at de hadde lyktes. En norsk pressehistorie – i hele sin bredde – var fullført. ⁶

Dette pressehistorieprosjektet dannet rammen for tidsskriftet fra dets første nummer i 2004 og gjennom de neste seks årene frem til 2010. Etter publiseringen av Norsk presses historie i april 2010 skjedde så noe interessant. Det viste seg nemlig at pressehistorieprosjektet hadde tiltrukket seg så mange forskere og virvlet opp så mye ny forskning at pressehistoriske studier fortsatte å komme på trykk i tidsskriftet ennå i flere år etter at det store bokverket utkom i 2010.

Første og andre navneskifte

Året 2010 ble likevel et slags tidsskifte. Redaktørene forandret tidsskriftets navn fra *Pressehistoriske skrifter* til *Pressehistorisk tidsskrift*. Med dette fremstod publikasjonen som et mer permanent tidsskrift, som kunne leve videre også etter at firebindsverket var fullført. Tidsskriftet fikk også ny redaktør: Arnhild Skre. Navneskiftet ble foretatt i utgave nummer 13. Arnhild Skre kalte det for «det første nummeret av *Pressehistorisk tidsskrift*» i sin leder. ⁷

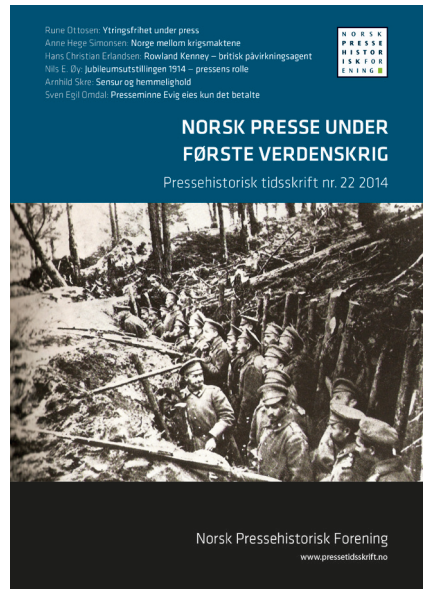
Skre kunne øse av den fornyede interessen for pressehistorisk forskning som det store prosjektet hadde skapt. I hennes redaktørtid kom nye artikler og nye numre hele tiden til å utvide vår historiske kunnskap om norsk presse. Alt i alt kan vi si at pressehistorie blomstret som spennende fagfelt både i årene før og etter bokverket i 2010. Og tidsskriftet var det viktigste forumet for denne blomstringen.

Slik gikk det i seks år. Så, i 2016, inntraff nok et navneskifte for tidsskriftet. Det begynte nå å bli noen år siden firebindsverket kom ut. Mye pressehistorie var nå publisert. Kanskje forskerne på feltet også begynte å føle at de nå hadde gjort sitt? I hvert fall foretok man på årsmøtet i 2016 en votering om navnet på utgiverforeningen. Til da hadde den hett Norsk Pressehistorisk Forening, men nå foreslo styreleder Nils E. Øy at navnet burde endres til Norsk Mediehistorisk Forening. Jeg var selv til stede på dette møtet og stemte for navneendringen. Samtidig registrerte jeg at flere veteranmedlemmer ikke ønsket å ta farvel med «presse»-betegnelsen. Jeg kan godt forstå dem, for presseforskning og pressehistorie var jo etter hvert blitt godt innarbeidede fagbetegnelser, som de mente burde videreføres. Deres syn førte likevel ikke frem, for et klart flertall gikk inn for at foreningen burde skifte navn.

En bredere anlagt mediehistorie

Tanken bak navneendringen synes å ha vært å utvide foreningens gjenstandsfelt fra pressehistorie til en bredere anlagt mediehistorie.

Avgrensningen til pressehistorie syntes etter hvert kanskje å ha blitt litt for smal, fordi historiske studier av film, radio, fjernsyn og andre medier kom til å falle utenfor emnefeltet så lenge det var definert som «pressehistorie». I utlandet hadde «media history» for lengst vokst frem og blitt et viktig gjenstandsfelt i mediehistorisk forskning. Og både i Danmark og Norge fantes det nå egne innføringsbøker i landenes mediehistorie.

Pressehistorisk tidsskrift nr. 22 (2014).

Mediehistorisk tidsskrift nr. 26 (2016).

På sett og vis pekte det derfor fremover at utgiverforeningen skiftet navn til Norsk Mediehistorisk Forening.

Straks foreningens nye navn var vedtatt, tok jeg ordet på årsmøtet og spurte om ikke tidsskriftet også burde skifte navn som følge av vedtaket. Nils E. Øy svarte at det måtte redaktøren og redaksjonen selv bestemme. Og senere i 2016 endret de altså navnet til *Mediehistorisk tidsskrift* – slik det fortsatt heter i dag. Siste gang tidsskriftet gikk under navnet *Pressehistorisk tidsskrift* var i nr. 24 (2015) – og første gang det het *Mediehistorisk tidsskrift* var i nr. 25 (2016).

Fra 2016 til nå har vi derfor hatt et tidsskrift som helt eksplisitt har viet seg til mediehistorie som gjenstandsfelt. I tilbakeblikk kan vi i dag spørre om dette navneskiftet – fra pressehistorie til mediehistorie – egentlig har fått noen betydning. Og svaret på det må etter min mening være et klart ja. For mens pressehistorien viet seg til avisenes verden og åpnet opp for nye studier og ny kunnskap om avisbransjen her i landet – ikke minst av selve journalistikken – så må man nok også innse at med tiden kom det å virke noe begrensende at tidsskrift og forening kun skulle vie seg til pressens fortid. Overgangen til å kalle fagfeltet for mediehistorie var

derfor en strategisk beslutning som utvidet gjenstandsfeltet enormt.

Under sitt nye navn kunne tidsskriftet nå publisere studier også av alle de andre mediene – som foto, film, radio, fjernsyn, internett og så videre – uten å fortrenge den pressehistoriske forskningen. Jeg mener derfor fortsatt at navneendringen var et viktig og riktig grep. For med den fikk Norge et tidsskrift som tok del i den sterkt økende interessen for «media history» ute i verden. Og her skjedde det mye: Nye tidsskrifter, nye lærebøker, dybdestudier og kunnskapssynteser utkom hele tiden. Nye perspektiver på fortiden ble anlagt, kontinuerlig.

Medieutviklingens lange linjer

Den store aktiviteten på mediehistorie-feltet, både ute og hjemme, må kunne sies å ha beriket vår forståelse av medieutviklingen på lengre sikt. Ikke minst viste den at all medieforskning ikke trenger å handle om forskerens egen samtid, altså det som foregår i øyeblikket. Forskerne på dette feltet viste – igjen og igjen – at det ga god mening at noen i tillegg også trakk opp lengre linjer i medieutviklingen. De kom dermed til å skape medievitenskapens svar på fagområder som litteraturhistorie, musikkhistorie, teaterhistorie og så videre.

Det er lett å se navneskiftets betydning. Det er veldig tydelig i for eksempel nr. 26 (2016), som var det første nummeret der Birgitte Kjos Fonn var redaktør. Forsideoppslaget handlet om den norske lydfilmavisen *Verden Rundt* fra 1930 til 1941, grundig utforsket med primærkilder av Rolf Werenskjold.⁸ Ingen hadde tidligere foretatt en så inngående granskning av denne filmavisen. Hvis foreningen hadde beholdt pressehistorie-begrepet, slik enkelte ville, kunne Werenskjolds utforskning av filmavisen i disse dramatiske årene blitt avvist som beliggende utenfor fagfeltet. Men etter navneendringen kunne historisk utforskning av både film og andre medier få sin plass i tidsskriftet.

Fra 2016 til 2022 utførte Birgitte Kjos Fonn en kjempeinnsats som redaktør for *Mediehistorisk tidsskrift*.

Pressehistoriske skrifter nr. 31 (2019).

Pressehistorisk tidsskrift nr. 37 (2022).

Alle som fulgte med, kunne se hvor grundig hun utførte sin redaktørgjerning: fra artikkel til artikkel, fra leder til leder, fra nummer til nummer og fra år til år. I denne tiden bygde hun opp *Mediehistorisk tidsskrift* fra en litt uklar status under sin nye tittel i 2016 til etter hvert å bli en respektabel og anerkjent akademisk publikasjon her i landet. I hennes redaktørtid publiserte tidsskriftet viktig ny forskning om emner som neppe ville fått plass i det mer etablerte *Norsk medietidsskrift*. Der har interessen for samtidsforskning nok alltid vært større enn for den historiske medieforskningen (selv om det finnes unntak).

Enorme mengder med kunnskap

Hvordan skal vi så vurdere *Mediehistorisk tidsskrift* i dag? Ser vi på tidsskriftet under ett, så må vi bare slå fast at det nå inneholder en enorm mengde kunnskap om norsk presse- og medieutvikling. Stoffet er publisert gjennom de siste 20 år. *Mediehistorisk tidsskrift* er i dag fortsatt Norges eneste tidsskrift på sitt felt. Det er faktisk også det eneste tidsskriftet i Norden som er viet til mediehistorie. Alle årganger er digitalisert og lagt ut online. Dette besluttet foreningens styre etter initiativ fra meg (som daværende styreleder) – og det er noe av det jeg er mest fornøyd med å ha fått gjennomført. Alle utgaver er nå åpne og gratis tilgjengelige på nettsidene til Norsk Mediehistorisk Forening: mediehistorisk.no. Dermed kan denne kunnskapen brukes av alle.

For mediehistorie som fagfelt har *Mediehistorisk tidsskrift* etter min mening levert helt avgjørende bidrag, i hvert fall om vi ønsker å utvikle en mer langsiktig forståelse av medieutviklingen her i landet. Jeg vil hevde at *Mediehistorisk tidsskrift* faktisk er et viktigere tidsskrift enn det mange er klar over. Tema-tikken har en varig faglig relevans. Tidsskriftet er også blitt en digital ressurs som er lett tilgjengelig, ikke minst for elever, studenter og forskere.

Som del av det akademiske kunnskapssamfunnet er tidsskriftet et forum der vi møter endringer i mediebransjen med nøktern forskning og nye kunnskaper. Det er også verdifullt at tidsskriftet trykker

presse- og medieminne, slik at vi tar vare på noen av de erfaringene som mediefolk har høstet i sitt yrke. I forrige nummer kunne vi for eksempel lese Yngvil Kirans medieminne – hun er en viktig stemme i NRKs barneprogrammer gjennom mange år, men er lite omtalt i norsk medieforskning.⁹

Ved siden av kjente og mindre kjente forskere har tidsskriftet også hatt bidrag fra kjente navn som Gudmund Hernes, Karsten Alnæs, Hans Wilhelm Steinfeld, Eva Bratholm, Gudleiv Forr – og mange, mange andre. La oss også huske at designer Endre Barstad har gjort en kjempeinnsats ved sin lekre og oversiktlige formgivning av sidene gjennom mange, mange år.

Kort sagt: *Mediehistorisk tidsskrift* er en gave til fremtiden. Og dets betydning vil bare øke med tiden. Nå ved 20-årsjubileet er det Øystein Pedersen Dahlen som er tidsskriftets redaktør. Hans første nummer utkom i desember fjor, og det nummeret du leser nå, er det andre fra hans hånd. Det blir spennende å se hvordan han vil videreutvikle tidsskriftet i tiden som kommer. Gratulerer med jubileet – og lykke til videre med tidsskriftet, Øystein!

Noter

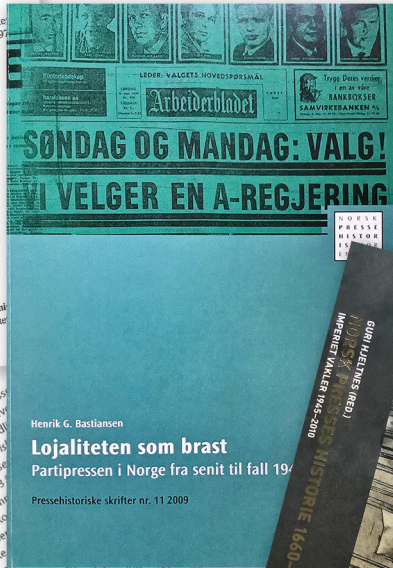
- 1 Pressehistoriske skrifter nr. 1, 2004
- 2 Pressehistoriske skrifter nr. 2, 2004
- 3 Pressehistoriske skrifter nr. 3, 2004
- 4 Pressehistoriske skrifter nr. 12, 2009
- 5 Ottosen og Hjeltnes (red.) 2010: 3
- 6 Dahl red. 2010
- 7 Pressehistorisk tidsskrift nr. 13, 2010: s. 4
- 8 Mediehistorisk tidsskrift nr. 26, 2016
- 9 Mediehistorisk tidsskrift nr. 2 (40), 2023, s. 169–174

Kilder:

Pressehistoriske skrifter: mediehistorisk.no
Pressehistorisk tidsskrift: mediehistorisk.no
Mediehistorisk tidsskrift: mediehistorisk.no

Litteratur:

Dahl, H.F. (red.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010*, bind 1–4. Oslo: Universitetsforlaget.
Ottosen, R. og Hjeltnes, G. (red.) (2000). *Trenger vi en ny pressehistorisk satsing i Norge? Rapport fra pressehistorisk seminar 10. april 2000*. HiO-rapport 2000 nr. 15. Oslo: Høgskolen i Oslo.

Fagfellevurdert
Avviklinga av partipressen
 – et historisk-politisk og økonomisk

Sammendrag: Perioden fra den første etterkrigsstid og fram til 1990-tallet, gir oss et innblikk i utviklingen av partipressen og organisatoriske forhold til partipressen. Dette er et viktig bidrag til å forstå utviklingen av partipressen i Norge, og hvordan den har utviklet seg gjennom en lang historie. Dette er et viktig bidrag til å forstå utviklingen av partipressen i Norge, og hvordan den har utviklet seg gjennom en lang historie.

Helge Østbye
 Professor emeritus ved Institutt for
 informasjons- og mediehistorie,
 Universitetet i Bergen
 helge.ostbye@iuh.uib.no

G. Bastiansen
Pressestruktur
 svar til Helge Østbye

Henrik G. Bastiansen
 Professor i mediehistorie
 og kommunikasjon
 henrik.g.bastiansen@uhel.no

Leserne av Mediehistorisk Tidsskrift kan nå glede seg over at vi får mer debatt om presselandskapet. Det er ikke så ofte at det skjer. Som dere ser, har professor Helge Østbye skrevet et svar til min forskning om partipressens fall. Det gjelder to av mine publikasjoner: avhandlingen *Partipressen i Norge fra senit til fall 1942-2000*, som utkom som *Pressehistorisk kapittel EF-senden: partipressen for fall* fra bind 3 i bokserien *Norsk Pressehistorie*, og kapitlet *EF-senden: partipressen for fall* fra bind 3 i bokserien *Norsk Pressehistorie*. I tillegg denne telen har Helge Østbye hatt lyst til å komme med kritiske kommentarer til meg, men jeg forbeholder meg også retten til å vurdere hans kommentarer og tilsvarende synspunkter på det. Det som nå følger, er et svar til Østbye og tilsvarende synspunkter på det. Det som nå følger, er et svar til Østbye og tilsvarende synspunkter på det. Det som nå følger, er et svar til Østbye og tilsvarende synspunkter på det.

Punkt 1: Helge Østbye begynner med å presisere at han retter blikket mot de to første bindene i min bok. Lojaliteten som brast, henholder seg til min doktorgradshandling *Da avisene møtte TV. Partipressen i Norge fra senit til fall 1942-2000*. I den behandler jeg EF-sakens betydning for partipressen over hele landet, og det er merkelig at Østbye henviser ikke til den i det hele tatt.

Punkt 2: EF-saken i 1972 er et viktig tema for Helge Østbye. Boks mener han at avviklingen av EF-saken i 1972 er et viktig tema for Helge Østbye. Boks mener han at avviklingen av EF-saken i 1972 er et viktig tema for Helge Østbye. Boks mener han at avviklingen av EF-saken i 1972 er et viktig tema for Helge Østbye.

Henrik G. Bastiansen
Lojaliteten som brast
 Partipressen i Norge fra senit til fall 1942-2000

Pressehistoriske skrifter nr. 11 2009

for omtalt som «kapitlet». Som ved tittelen *Lojaliteten som brast* som «monografien». Min artikkel og datagrunnlag til at de gir et innblikk i utviklingen av partipressen i Norge, og hvordan den har utviklet seg gjennom en lang historie.

– ikke var eid av partiene eller partigrupper, og derfor var det viktig å støtte et bestemt parti. De drifter som må sikre at inntektene dekker utgiftene, og de andre aviser på utgiverstedet, får abonnements- og annonseinntekter, i tillegg til generelt fordi det som binder sammen dem er et felles utgiversted.

Helge Østbye

Partipressa og endringer i norsk pressestruktur etter 1950

– noen kommentarer til Henrik Bastiansen

Helge Østbye
 Professor emeritus ved Institutt for
 informasjons- og medievitenskap,
 Universitetet i Bergen
helge.ostbye@uib.no

I Mediehistorisk Tidsskrift nr. 2 2023 hadde jeg en artikkel – «Avviklinga av partipressa i Norge – et historisk-politisk og økonomisk perspektiv». Artikkelen var bygd opp som en kommentar til et par av Henrik G. Bastiansens arbeider: monografien «Lojaliteten som brast»¹ og kapitlet «Partipressen for fall» i Norsk presses historie². Bastiansen svarte i samme nummer av tidsskriftet på kritikken.³ Jeg har noen kommentarer til de delene av Bastiansens kommentarer som dreier seg om utviklinga av partipressa, og noen supplerende synspunkter.

«Partipresse» er et begrep på strukturnivå. Viktige elementer er mønstre for avisenes innhold og organiseringa av aviser: eierskap, journalister, redaktører, m.m. «Partipresse» er et vanskelig begrep å bruke, blant annet fordi koplingene mellom aviser og partier kan være ulikt organisert fra parti til parti, fra land til land, og over tid. Men «partipresse» er et viktig begrep når en skal forstå avisenes samfunnsrolle. Skal en forske på partipressa, bør begrepet drøftes.

I Norge oppsto ei politisk presse kort etter at trykkefrihet formelt blei innført i 1814, og parallelt med at partia blei etablert i 1880-åra, oppsto tette koplinger mellom partier og aviser (se Høyers framstilling av etableringa og organiseringa av partipressa i NOU 1982⁴ og mer detaljert i Høyers doktoravhandling⁵. I 1930-åra sto partipressa veldig sterkt. Aldri har det kommet ut så mange aviser, og aldri har pressa vært så politisk mangfoldig.⁶ Under den tyske okkupasjonen av Norge blei både partia og partipressa forbudt.⁷

Etter frigjøringa i 1945 satsa partia tungt og på ulike måter for å gjenopprette enkeltaviser og partipressa. Det skjedde gjennom direkte pengestøtte, reetablering av organisasjoner for aviser, journalister og redaktører, og mønstre for distribuering av politisk vinkla innhold (pressekontorene). Trass i innsatsen nådde likevel ikke partipressa samme nivå som før krigen, i hvert fall ikke hvis en ser på antallet aviser. Del 1 «... Systemet gjenreises» i bind 3 av Norsk presses historie tar blant anna opp gjenreisninga av pressa (ikke minst partipressa) etter 2. verdenskrig.⁸ Framstillinga av strukturutviklinga i pressa, blant anna partipressa, er videreført av flere forfattere i del 2 «Avisdøden banker på». Men det gjelder bare for tida fram til ca. 1970.

Tida etter mellom 1970 og ca. 2000 er dekket av Bastiansens kapittel «EF-striden: partipressen for fall». Innledninga⁹ i kapitlet gir veldig fornuftig perspektiv for å drøfte partipressa: Norsk fjernsyn (i NRK) blei

offisielt åpna i 1960, fikk tidlig stor spredning, og blei et viktig medium for nyheter og politisk debatt – oppgaver som avisene tidligere hadde dominert (når det gjelder beskrivelsen av NRKs dekning av EF-spørsmålet (radio og tv), kunne Bastiansen med fordel vist direkte til Jörgen Westerståhls store innholdsanalyse av hvordan NRK dekket EF-spørsmålet i radio og tv). Men når han skal beskrive avviklinga av partipressa, viser Bastiansen ikke til strukturendringer (for eksempel innholdsanalyser eller økonomi og nedlegging av nr. 2-aviser), bare til indre forhold i partene, de politiske pressekontorene og synspunkter fra redaktører i partipressa.

Å konsentrere oppmerksomheten mot partiene og uttalelser fra avisenes politiske/redaksjonelle ledere blir et for snevert perspektiv hvis en søker å forklare svekkelsen av partipressa etter 1970. Viktige forklaringer på svekkinga av partipressa gjennom etterkrigstida er, etter min vurdering av forskningslitteraturen og observasjoner av enkeltaviser, knytta til avisenes økonomi og markedstilpasning:

Avisene er bedrifter som må sikre seg inntekter fra sine to viktige markeder: salg av aviser til lesere («opplagsinntekter») og salg av annonser til det lokale (og til en viss grad nasjonale) næringslivet («reklameinntekter»). Lokalt monopol er sjølsagt gunstigst: Alle som vil holde seg orientert om lokale forhold, må lese den lokale avisa, og alle som vil nå fram til det lokale publikummet med sine annonser, må bruke monopolavisa. Men som mange har vist, hjelper det godt å være største avis på det lokale markedet.¹⁰

Nedlegging av nr. 2-aviser førte til monopolisering av de lokale avismarkedene.¹¹ I år 2000 var det få steder med lokal aviskonkurranse. Monopolavisene kan innta sterke standpunkter når det gjelder lokale saker som samler lokalsamfunnet, men helst ikke framstå som talerør for et politisk parti (bortsett fra i samband med politiske valg, slik Madssen og Overrein¹² peker på).

Nr. 1- og monopol-avisene søker å være attraktive for lesere fra hele det politiske spekteret. Svennik Høyer viste at det i 1950-åra var en klar tendens til at største avisa på utgiverstedet brakte mindre partipolitisk stoff enn sine mindre konkurrenter, og dette gjaldt uansett om nr. 1-avisa var borgerlig eller støtta Arbeiderpartiet.¹³ Dette var tendenser som økte i den perioden Høyer undersøkte, og jeg har ikke sett undersøkelser som har vist at det endra seg etter 1960.

Bastiansen dokumenterer i monografien godt at partiene – ikke minst som en følge av EF-saka – så mindre nytte i å gi støtte til avisene, og at organisasjoner som bygde opp under partipressa (pressekontorer, organisasjoner for redaktører og journalister og så videre), blei svekka. Men den viktigste svekkinga av partipressa er at nr. 2-aviser går konkurs eller blir lagt ned av økonomiske grunner (eller – formelt – slått sammen med ei avis med samme partisympati i en større by i området). Den strukturelle posisjonen den enkelte avisa hadde på markedet, fikk store konsekvenser for evna avisene hadde til å skaffe inntekter fra de to viktige markedene. Bastiansen kommer i liten grad inn på avisenes økonomi i sin framstilling av endringene i pressestrukturen.

I bind 3 av pressehistorien blir svakheten ved Bastiansens framstilling til en viss grad kompensert i siste del av bindet, der Tor Are Johansen (med bidrag fra andre, blant andre både Bastiansen og undertegnede) har skrevet om «Fra avishus til konsern». Der drøftes strukturelle forhold, ikke minst økonomi. Men da er det gått 270 sider siden Bastiansen konkluderte med at «den utløsende faktor [for at partipressen forsvant] var [...] EF-striden slik den toppet seg i 1972».¹⁴ Og det blir en for enkel forklaring på en prosess som pågikk i hvert fall i 20 år før og 20 år etter EF-avstemninga, og som hele tida, i stor grad, dreide seg om økonomi.

Noter

- 1 Bastiansen 2009
- 2 Bastiansen 2010
- 3 Bastiansen 2023

- 4 NOU 1982: 30
- 5 Høyer 1975 og 1977
- 6 Østbye 1975
- 7 Dahl og Ottosen 2010
- 8 Dahl og Hjeltnes 2010
- 9 Bastiansen 2010: 113–118
- 10 Furhoff 1967; se Høst 1986 for ei drøfting av Furhoffs teori og av norske forhold.
- 11 Se NOU 1973: 22 og Sigurd Høsts årlige oversikter over norsk pressestruktur, f.eks. Høst 2018.
- 12 Madssen og Overrein 2020
- 13 Høyer 1964; 1968
- 14 Bastiansen 2010: 147

Referanser

- Bastiansen, H.G. (2009). *Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945–2000*. Pressehistoriske skrifter nr. 11. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.
- Bastiansen, H.G. (2010). *EF-striden: Partipressen for fall*. I Dahl, H.F. og Hjeltnes, G. (red.). *Norsk presses historie 1660–2010, bind 3: Imperiet vakler, 1945–2010*, s. 113–147. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bastiansen, H.G. (2023). *Pressestrukturens primat. Svar til Helge Østbye*. *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 2, 147–157.
- Dahl, H.F. (hovedred.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010 (4 bind)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H.F. og Ottosen, R. (red.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010, bind 2: Presse, parti og publikum, 1880–1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H.F. og Hjeltnes, G. (red.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010, bind 3: Imperiet vakler, 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Furhoff, L. (1967). *Upplagespiralen*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/Norstedts.
- Høst, S. (1986). *Aviskonkurransen: Nye og gamle teorier belyst gjennom A-pressens utvikling*. Fredrikstad: IJ-forlaget.
- Høst, S. (2018). *Avisåret 2017. Volda: Høgskulen i Volda/Møreforskning*.
- Høyer, S. (1964). *Pressens økonomiske og politiske struktur*. *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 4, s. 221–242.
- Høyer, S. (1968). *The Political Economy of the Norwegian Press*. I *Scandinavian Political Studies* vol. 3/1968, s. 85–143.
- Høyer, S. (1975, 1977). *Norsk presse mellom 1865 og 1965. Doktorgradsavhandling, del I 1975, del II 1977*. Oslo: Institutt for presseforskning.
- Johansen, T.A. mfl. (2010). *Fra avishus til konsern*. I Dahl, H.F. og Hjeltnes, G. (red.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010, bind 3: Imperiet vakler, 1945–2010*, s. 421–463. Oslo: Universitetsforlaget.
- Madsen, R. og Overrein, P. (2020). *‘– Vi stemmer Høyre i Sandefjord’*. *Høyreaviser i valgkamp*. *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1, s. 71–92.
- NOU 1973:22 *Dagspressens økonomi*.
- NOU 1982:30 *Maktutredningen. Rapporten om massemedier*.
- Westerståhl, J. (1973). *EF i Norsk rikskringkasting. En studie av radio och tv-sändingarna inför folkeavstemningen 1972*. Göteborg: Göteborgs Universitet – Statsvetenskapliga institutionen.
- Østbye, H. (1975). *Om den geografiske og politiske spredningen av norsk presse 1763–1968*. Paper til Den nordiske statsviterkonferanse, Århus 21.–23. august 1975.
- Østbye, H. (2023). *Avviklinga av partipressa i Norge – et historisk-politisk og økonomisk perspektiv*. *Mediehistorisk tidsskrift* nr. 2, 137–147.

Om bidragsyterne

Nikolai Brandal er førsteamanuensis ved Institutt for statsvitenskap og internasjonale relasjoner, Oslo Nye Høyskole. Hans forskning fokuserer på politisk historie, med særlig vekt på ekstremisme, samt Første verdenskrig og etterretningshistorie. Han har vært medforfatter og redaktør på en rekke bøker, blant annet *Det norske demokratiet og dets fiender, 1918-2018* (Dreyer 2019), *De ukjente krigerne* (2014), og Dreyers serie om ekstremisme og demokrati (2013-2021).

Eirik Brazier er førsteamanuensis i historie ved Universitetet i Sørøst-Norge. Hans forskning fokuserer på Skandinavia, særlig Norge, under første verdenskrig, samt etterretningshistorie før 1945. Han har utgitt flere bøker, inkludert *De ukjente krigerne* (2014), og er fagansvarlig på *Store Norske Leksikon* for emnene første verdenskrig, kanadisk og australsk historie.

Eva Åsén Ekstrand disputerade 2007 på en avhandling om den socialdemokratiske kvinnotidskriften *Morgonbris* och dess redaktör Kaj Andersson på trettio-talet. Hon har undervisat i medie- och kommunikationsvetenskap sedan 1980-talet och är idag anknuten till Högskolan i Gävle, Sverige och University of KwaZulu-Natal, Sydafrika. Forskningsintresset för trettio-talet har efterhand inriktats mot hur spanska förhållanden framställts i svensk press, särskilt perioden under och efter Franco, fram till demokratiseringsprocessen efter hans död 1975.

Tanja Ellingsen, førsteamanuensis statsvitenskap, Nord universitet. Freds- og konfliktforsker, med særlig interesse for etniske og religiøse konflikter, fremvekst av religiøs terrorisme og sammenstøt mellom sivilisasjoner, nye former for krigføring og kulturkriger og deres tankegodt.

Astrid Marie Holand er historiker og førsteamanuensis ved Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Forsker på nyhetsjournalistikk, mediehistorie, politisk historie, demokrati og meningsdanning.

Johann Roppen (f. 1967) er professor i journalistikk ved Høgskulen i Volda. Han er dr.polit. i masse-kommunikasjon og mediekunnskap fra Universitetet i Bergen (2003) på ei avhandling om eigar-konsentrasjon, redaktører og journalistikk i norske aviskonsern. Han var rektor ved Høgskulen i Volda åra 2015–2023.

Birgitte Kjos Fonn er professor i journalistikk ved OsloMet. Hun er dr.philos. fra Universitetet i Oslo (UiO) på en avhandling om pressehistorie, og har mastergrader i samfunnsvitenskap fra UiO og London School of Economics. Fonn er koordinator for Sakprosa-linjen på MA-graden i Medieutvikling ved OsloMet. Hun er tidligere redaktør for *Mediehistorisk Tidsskrift*, og var i mange år journalist med spesialisering i utenriks og økonomi. Fonn har skrevet en rekke arbeider om både historiske og samtidige mediespørsmål.

Paul Bjerke er professor (em.) ved Høgskulen i Volda, avdeling for mediefag. Bjerke er mag.art. i sosiologi og ph.d. i medievitenskap. Han har vært journalist og redaktør i *Klassekampen*. De siste årene har han skrevet om kulturtidsskriftene og litteraturstøtten, samt utgitt *Pressestøtten* (2023) med Lars J. Halvorsen og antologien *Fagpressen 125 år* (2023) sammen med Kristin Aker.

Ellen Lexerød Hovlid er professor i medierett ved Høgskulen i Volda, Avdeling for mediefag. Hovlid har en mastergrad og ph.d. i rettsvitenskap fra Universitetet i Bergen. Hun har ansvar for undervisningen i medierett for mediestudentene ved Høgskulen i Volda og har skrevet fagboka *Publisingsregler for journalister*. Hovlid har også publisert en rekke vitenskapelige arbeider om medierettslige emner, herunder om den rettslige grensedragningen mellom journalistikk og andre former for publisering.

For forfattere og fagfeller

Forfatterveiledning for Mediehistorisk Tidsskrift

Mediehistorisk Tidsskrift er Norges eneste mediehistoriske tidsskrift. Det har åpen publisering etter open access-prinsippet, er fagfellevurdert og gir publikasjonspoeng på nivå 1.

Mediehistorisk Tidsskrift tar også imot andre typer manuskripter av mediehistorisk interesse. I tillegg til det fagfellevurderte, vitenskapelige stoffet tar vi blant annet imot debattstoff, bokanmeldelser, intervjuer og essays, samt stoff til spalten «Medieminner».

Mediehistorisk Tidsskrift tar bare imot originalmanus. Vi forutsetter at manuskripter ikke er sendt til vurdering hos av andre tidsskrifter mens det er i en redaksjonell prosess i *Mediehistorisk Tidsskrift*, eller at det har vært publisert andre steder på andre språk. Som digitalt tidsskrift gjør vi oppmerksom på at vi rutinemessig er nødt til å screene bidrag for plagiat.

En vitenskapelig artikkel bør være mellom 6000 og 12000 ord. Inkludert figurer, tabeller, noter og litteraturhenvisninger bør den som hovedregel ikke overstige 30 A4-sider (regnet ut fra halvannen linjeavstand, 12 punkt skriftstørrelse).

For andre bidrag, f.eks. essays og debattstoff, avtales omfanget for hvert enkelt tilfelle. Manuskripter sendes i Word-format (ikke pdf) på e-post til oystein.dahlen@kristiania.no

Rutine for innsendte vitenskapelige artikler

For vitenskapelige artikler opererer vi etter «double blindfold»-prinsippet, hvilket vil si at forfattere og eksterne fagfeller ikke blir opplyst om hverandres identitet. Forfatterne vil bli bedt om å fjerne identifiserende referanser til eget arbeid og annen identifiserende informasjon i artikkelfilene før fagfellevurdering. Slik foregår prosessen:

- Redaktøren vurderer om et manus er aktuelt for tidsskriftet
- Går manuset videre, kan redaktøren foreslå en viss omarbeiding før manuset blir sendt til fagfellevurdering
- Redaksjonen utformer så en samlet vurdering basert på fagfellenes tilbakemelding. Hvis konklusjonen er at artikkelen bør publiseres, går manus så tilbake til artikkelforfatteren for eventuell revidering
- Ferdig tekst returneres til redaksjonen
- Teksten språkvaskes
- Språkvasket versjon sendes artikkelforfatteren for godkjenning. Etter dette er det bare anledning til å gjøre mindre endringer i teksten
- Godkjent språkvask blir brukket om til tidsskrift sider. Herfra tar redaksjonen seg av korrekturrundene
- Unntaksvis kan nye fagfeller bli trukket inn i vurderingen. Det er redaksjonen som tar den endelige beslutningen om artikkelen skal publiseres

Forutsetninger for vitenskapelige artikler

Det forutsettes at artikler som vurderes i *Mediehistorisk Tidsskrift*, følger de etablerte etiske retningslinjene for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi: <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-humaniora-juss-og-teologi/>

For medforfatterskap gjelder *Vancouverreglene for praktiske og etiske retningslinjer for forfattere*, <https://www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/lover-retningslinjer/vancouveranbefalingene/>

Mediehistorisk Tidsskrifts forfattere beholder opphavsretten til sin tekst, men samtykker altså i at den publiseres under de betingelsene som ligger i lisensen Creative Commons CC BY-NC 4.0

Mediehistorisk Tidsskrift har ingen avgifter for redaksjonell vurdering eller publisering, eller leserbetaling.

Referansesystem

Referansestilen er **APA med noter**. Manusene leveres med fotnoter, som av layoutmessige hensyn gjøres om til sluttnoter før publisering. I dette systemet brukes notene blant annet til forfatternavn, årstall og eventuelle sidetall (eksempel: Gripsrud 2017: 299), samt kortversjoner av f. eks. arkiv- og avisreferanser. Fotnotene kan også brukes til andre nødvendige opplysninger.

Titler på bøker, aviser og tidsskrifter o.l. settes i kursiv i brødteksten.

Bøker: etternavn, fornavn som forbokstav med punktum, årstall i parentes, punktum, boktittel i kursiv, punktum, utgiversted, kolon, forlag, eventuell URL eller DOI-nummer

Eksempel: Eide, M. og Myrvang, C. (2018). *Alltid foran skjermen. Dagbladet og det digitale skiftet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kapitler i bøker: etternavn, fornavn som forbokstav med punktum, årstall i parentes, kapittelnavn, punktum, boktittel i kursiv, komma, sidespenn, punktum, utgiversted, kolon, forlag

Eksempel: Gripsrud, J. (2017). 1890-1940. Massenes tidsalder. I Gripsrud J. (red.), *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*, s. 228-301. Oslo: Universitetsforlaget.

Artikler: etternavn, fornavn, årstall i parentes, punktum, artikkeltittel, punktum, tidsskriftets navn i kursiv, årgang i kursiv, nummer i parentes, sidespenn, punktum, eventuell URL eller DOI-nummer. Hvis ikke tidsskriftet oppgir årgang, sløyfes det.

Eksempel: Rasmussen, T. (2019). Offentlig mening som politikkenes omverden, 2000-2020. *Mediehistorisk Tidsskrift* 16(2), 32-64.

Mediereferanser: Mediereferanse i fotnotene, f. eks. avis: Avisnavn, dato, årstall, ev. sidetall.

Eksempel på mediereferanse i fotnoter: Sandefjords Blad, 12. september 1983, s. 1

Samme mediereferanse i litteraturlisten: Avisnavn, år og dato i parentes, punktum, tittel, sidetall.

Eksempel: Sandefjords Blad (1983, 12. september). Vi stemmer Høyre i Sandefjord, s. 1

Merk at vår konvensjon når det gjelder aviser skiller seg marginalt fra APAs, siden vi mener det også er nødvendig å ha med avisdato i notene (APAs kortversjon er avisnavn, årstall, sidetall). For avisreferanser med forfatter, andre medietyper eller kildetyper som ikke er dekket her, refererer vi til veiledningen på

Arkivreferanser: Kildekompasset har ikke egen angivelse for arkivreferanser, men vi foreslår denne varianten:

Arkivreferanse i fotnotene: Arkivdokument, ev. dato og avsender, arkiv

Samme arkivreferanse i litteraturlisten: Arkivnavn. Arkivdokument, dato, avsender. Nærmere angivelse (boks, mappe, pakke etc.)

Eksempel: Samme arkivreferanse i litteraturlisten, eksempel: Statsarkivet, Norsk Journalistskole (SAO/NJ). Årsmelding for 1965-66, boks 0001.

Vedlegg til vitenskapelig artikler

Følgende legges ved de vitenskapelige manuskriptene, senest ved innlevering av siste versjon:

- et sammendrag på 50–150 ord, både på norsk (eventuelt dansk eller svensk) og engelsk
- tre–fem emneord, både på norsk (eventuelt dansk eller svensk) og engelsk
- et forfatterportrett
- en kort forfatterbyline (vanligvis: navn, arbeidstitel, arbeidssted og e-postadresse)
- en forfatteromtale (maks 400 tegn med mellomrom)
- bilder/illustrasjoner/faksimiler til teksten eller forslag til slike, samt forslag til bildetekster med all nødvendig informasjon om illustrasjonen. Forfatterne må selv innhente tillatelse til å gjengi illustrasjonene. Tidsskriftet har ikke anledning til å betale for bruk av bilder, og er avhengig av å finne illustrasjoner som kan brukes fritt

Til fagfellene

Mediehistorisk Tidsskrift setter stor pris på det arbeidet som gjøres av eksterne fagfeller. Dette utføres som standard etter «double blindfold»-prinsippet, der forfatter og leser er anonymisert for hverandre. Vi har ikke noe standard-skjema for fagfellevurdering, men ber fagfellenes tilbakemelding kunne ut i en av fire anbefalinger til redaksjonen:

- Artikkelen aksepteres som den er.
- Artikkelen aksepteres med nærmere angitte endringer.
- Artikkelen aksepteres ikke slik den nå foreligger, men kan vurderes på nytt dersom den blir vesentlig omarbeidet.
- Artikkelen aksepteres ikke.

Artikler med vedlegg, sendes til oystein.dahlen@kristiania.no

Tidligere utgaver

Tidligere utgaver av Pressehistoriske skrifter/Pressehistorisk tidsskrift utgitt til og med 2014 koster mellom 75 og 150 kroner og kan bestilles hos Norsk Mediehistorisk Forening ved Ragnhild Holmen. Send nummeret på utgaven og antall sammen med bestillers navn og adresse til rh@mediebedriftene.no.

Årgang 1:

Nr. 1/2004

Arnhild Skre: «I dag må ingen sitte hjemme».
Presse og partiloyalitet 1957–1973.

Nr. 2/2004

Øystein Sande m. fl.: Agitasjon og opplysning

Nr. 3/2004

Else-Beth Roaldsø: Å skrive i motvind.
Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad.
Hallvard Tjelmeland: Aviser som historisk kjelde

Årgang 2:

Nr. 4/2005

Norhild Joleik: Albert Joleik – bladstyrar i brytingstid

Nr. 5/2005

Div. forfattere: 1905 – Nu gjæder det at holde kjæft

Årgang 3:

Nr. 6/2006

Anne Hege Simonsen: De der ute– vi her hjemme.
Utenlandsdekningen i tre norske aviser 1880–1940
Jo Bech-Karlsen: På sporet av en glemt stil. Litterær
journalistikk på 1950-og 60-tallet

Nr. 7/2006

Tor Are Johansen: «Trangen til læsning stiger, selv
oppe i Ultima Thule». Aviser, ekspansjon og tekno-
logisk endring ca 1763–1880

Årgang 4:

Nr. 8/2007

Guri Hjeltnes (red): «Har de ikke journalister i

Aftenbladet lenger når de sender et kvinnfolk?»
Kjønnsperspektiv på pressehistorien

Nr. 9/2007

Tor Are Johansen: Hett bly og raske presser.
Teknologisk endring i norsk avisproduksjon

Årgang 5:

Nr. 10/2008

Sidsel Meyer: Så brøt stormen løs.
Debatten om beredskapslovene høsten 1950.
Bernt Ove Flekke: Eit historisk blikk
på «Hele Norges sportsavis»

Årgang 6:

Nr. 11/2009

Henrik G. Bastiansen: Lojaliteten som brast.
Partipressen i Norge fra senit til fall. 1945-2000

Nr. 12/2009

Sigurd Høst: Mye mer enn Akersgata. Norsk presse-
struktur 1945–2009. Navneendring til Pressehisto-
risk tidsskrift f.o.m. 11.6.2010

Årgang 7:

Nr. 13/2010

Div. forfattarar: Nordisk presse
under andre verdenskrigen

Nr. 14/2010

Ivar Andenæs: Halden Arbeiderblad – den siste
partiavis
Arnhild Skre: «En kostbar og farlig tid». Vest-
vendingen i norsk presse 1947–1949

Årgang 8:

Nr. 15/2011

Leiar: 22/7 – eit pressehistorisk vendepunkt?

Birgitte Kjos Fonn: Da venstresiden ville lage DU-journalistikk

Henrik G. Bastiansen: Portrett av TV-kritikeren Sverre Evensen

Nr. 16/2011

Tor Are Johansen: Orkla Media 1983 –2006.

Et medieselskap i konserndannelsen og eier – konsentrasjonens epoke

Årgang 9:

Nr. 17/2012

Maria Utheim: Engebret-bevegelsen

Peter Larsen: Bergens Tidendes første redaktør

Nr. 18/2012

Rune Ottosen: Presse mannen Johan Falkberget

Jo Bech-Karlsen: Referatets død og intervjuets seier

Årgang 10:

Nr 19/2013

Tor Are Johansen: Et produksjonssystem i støpeskjeen. Teknologitvilling i norske aviser 1940 –2010

Nr 20/2013

Elisabeth Eide og Else-Beth Roalsø: Kriminelle, kulturelle, kapable kvinner

Birgitte Kjos Fonn: Ukebladene i 1913

Ragnhild Mølster: «Redaktrices». Kvinnelige redaktører frem til 1913

Gerd von der Lippe: Nanna With – et tilbakeblikk på sportsjournalistikk

Årgang 11:

Nr 21/2014

Hans Fredrik Dahl: Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling

Henrik G. Bastiansen: Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall

Birgit Røe Mathisen: Fra partipresse til lokalisme, lokal journalistikk

Nr 22/2014

Rune Ottosen: Pressen og ytringsfrihetens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig

Anne Hege Simonsen: Den første verdenskrig i to norske aviser

Hans Christian Erlandsen: Rowland Kenney, britisk påvirkningsagent

Nils E. Øy: Jubileumsutstillingen 1914

Årgang 12:

Nr 23/2015

Ruth Hemstad: Propagandakrigen om Norge i europeisk presse

Odd Arvid Storsveen: Aviser som politiske aktører på 1800-tallet

Marthe Hommerstad: Politisk debatt mellom dannede elite og bøndene

Håkon Harket: 1814 og jødernes utestengelse fra Norge

Nils. A. Øy: Er slangene i § 100 borte etter 200 år

Nr 24/2015

Masoud Haidari: Når blir jeg norsk i mediens øyne?

Cora Alexa Døving: Historiens grep om samtiden

Harald Syse: Norsk presses dekning av antijødisk politikk

Margareth A. van Es: Bildet av «muslimske kvinner» i Aftenposten

Årgang 13:

Nr 25/2016

Per Overrein og Roar Madsen: Om avviklingen av partipressen

Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl: Svar til Overrein og Madsen.

Gudleiv Forr: Dagbladets løsrivelse fra Venstre.

Rune Ottosen: Unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942

Kathrine Geard: Skjult kamp for det frie ord under krigen

Nr. 26/ 2016:

Rolf Werenskjold: Norges første lydfilmavis

Birgitte Kjos Fonn: Journalisten Vilhelm Aubert

Rune Ottosen: Klimajournalistikk under valget 2013 med historisk bakgrunn

Navneendring til Mediehistorisk Tidsskrift f.o.m. 1.9.2016.

Årgang 14:

Nr. 27/ 2017:

Østein Pedersen Dahlen: UDs hemmelige pressekontor

Rolf Werenskjold: Haakon Lie som filmskaper

Magne Lindholm: Norges første statlige PR-kampanje
Ole Bjørn Rongen: Bokseropprøret i Kina i 1900

Nr. 28/ 2017:

Åsmund Egge: Fra revolusjonsbegeistring til brobygging

Rune Ottosen: Revolusjonsfrykt og klassekamp

Birgitte Kjos Fonn: Revolusjon og folkelesning

Roy Krøvel: Garborg, Uppdal og revolusjonen

Kristian Steinnes: Sigurd Simensen, avismann og agitator

Gudleiv Forr: Karl Johanssen, liberale blant kommunister

Årgang 15

Nr. 29/2018

Trygve Svensson: Ludvig Holbergs retorikk

Henrik G. Bastiansen: Berlinmurens fall i norske medier

Anders Gjesvik: Dekningen av homofile på 1950-tallet

Nr. 30/2018

Henrik G. Bastiansen: Fra analog til digital mediehistorie

Eivind Røssaak: Når nasjonens hukommelse

digitaliseres: Kulturens ubevisste vender tilbake

Frode Weium: Inskripsjon og digitalisering

Om fonografens tidlige historie

Nina Bratland: Fotoalbum: Digital praksis og prøvelse

Magne Lindholm: Hva skjer med arkivene når de blir digitalisert?

Henrik G. Bastiansen: Hvordan skal vi plassere internett i mediehistorien?

Hans Fredrik Dahl: Bok: Krigsdrama i eksil

Gudleiv Forr: Bok: Krigsdrama i eksil

Rune Ottosen: Bok: Gatekeeper med stor makt

Birgitte Kjos Fonn: Bok: Rikholdig Presshistorisk Årsbok

Fra desember 2018 er alle årgangene av Mediehistorisk Tidsskrift tilgjengelige på medietidsskrift.no

Årgang 16:

Nr. 31/2019

Turid Borgen: Kampen om kontroll En casestudie av prosjektet «Redaksjonell posisjonering 15» anno 2012

Paul Bjerke: Bond eller Smiley i nordisk spionjournalistikk?

Per Overrein/Roar Madsen: Om partipressens korporative system – et søkelys på seks høyrepresseaviser

Henrik G. Bastiansen: Hvordan skal vi plassere World Wide Web i mediehistorien?

Audgun Oltedal: Grave i gener

Nr. 32/2019

Gudmund Hernes: Det medievirde samfunn 2.0

Terje Rasmussen: Offentlig mening som politikkens omverden, 2000–2020

Rune Ottosen: Fra kald krig til «out of area»-strategi

Anne Krogstad: Den medievirde kultureliten

Paul Bjerke/Birgitte Kjos Fonn: Er journalistikken venstrevridd?

Cristine Myrvang: Stormens øye. Om forsøket på å stabilisere Dagbladets nyere historie

Årgang 17:

Nr. 33/2020

Siri Hempel Lindø: Den norske TV-aksjonen i historisk perspektiv

Henrik G. Bastiansen: Mediehistorie 2.0 og behovet for en ny filologi

Roar Madsen/Per Overrein: «– Vi stemmer Høyre i Sandefjord». Høyreaviser i valgkamp

Morten Haave: Norsk arbeiderbevegelse og «pengejødene»

Nr. 34/2020

Henrik G. Bastiansen: Kan mediehistorien kaste nytt lys over miljø- og klimakrisen?

Lars Sandved Dalen: Forsiktige forskere, engasjerte journalister

Thale Elisabeth Sørli: Det handler om mennesker – fotografiske klimaendringer i Arbeiderbladet mellom 1948 og 1997

Ingrid Fadnes: Mardøla-aksjonen(e). Et tilbakeblikk på en av norgeshistoriens viktigste miljøvernaksjoner

Marte Veimo og Andreas Ytterstad: Den sprikende kraften i «det grønne skiftet»

Marianne Takle: Hva innebærer det å ta hensyn til fremtidige generasjoner?

Eva Åsén Ekstrand: Sökande efter "Svenskhet" och "folket" i Småläningens Jul under beredskapstiden (1939-1945)

Årgang 18:

Nr. 35/2021

Birgitte Kjos Fonn, Leder: Avisens hjerte

Per Bonde Hansen og Gudrun Rudningen:

«Desken var avisens hjerte som aldri lukket et øye»

Veronica Årseth Ljosheim: På nett med historien:

Å tallfeste Dagbladets journalistikk

Henrik G. Bastiansen: Brikker til en ny filologi

Håkon Benjaminsen: Et løfta blikk. Karina Jensen og norsk fotojournalistikk i årene 1980–1999

Nr. 36/2021

Birgitte Kjos Fonn, Leder: En bredere mediehistorie

Jens Petter Kollhøj, Are Flågan, Anne Hege Simonsen:

Offentlig fotografi. Fotografisk mangfold i publiserings- og kunnskapsprosesser

Marthe Tolnes Fjellestad: Å vise vanskelige bilder.

Fotografier fra Sydspissen fangeleir i Tromsø, 1945

Tone Svinningen: Krigsbilder på vandring. Bruken av

Kari Berggravs bilder fra felttoget våren 1940

Olaf Knarvik: Jørgen Grindes fotografier fra Midtøsten 1956-59

Nina Bratland: Fotograferte samtaler. Arbeid for nøyaktighet og økonomi i Televerket

Stig Storheil: Ingenmannsland. Brefotografier, vitenskap og materialitet

Arne B. Langleite: Med ryggen mot kameraet.

Bildebyråets ryggfigur i det norske landskapet

Guro Tangvald: Oljeplattform i solnedgang. Postkort fra norsk oljeindustri 1970-2021

Jens Petter Kollhøj: Bedre enn originalen? Fotografier som halvfabrikata i bokproduksjon på 1950- og 60-tallet

Årgang 19:

Nr. 37-38/2022

Birgitte Kjos Fonn og Rolf Werenskjold: Leder: Nor-

disk utenriksjournalistikk i det lange 20. århundret

Hans Fredrik Dahl: 'Nordic foreign journalism in the long 20th century' – an introduction

Øystein Pedersen Dahlen og Rolf Werenskjold: Presse, PR og politikk Utenriksdepartementets pressekontor 1919-1924

Eva Åsén Ekstrand: När Spaniens sak blev vår: svensk lokalpress under spanska inbördeskriget 1936–1939

Hans Fredrik Dahl: The Spanish Civil War in a Nordic Perspective

Hans Fredrik Dahl og Rolf Werenskjold: Bibliografi: The Spanish Civil War in a Nordic Perspective

Rune Ottosen: Gunnar Garbo som journalist og presseman

Josef Batikha: Koldkrigsjournalistikk

Heidi Kurvinen: Gendering the history of foreign correspondents: The case of Helsingin Sanomat's Majja-Liisa Heini

Rolf Werenskjold: Ottar Odland: radiomannen og utenrikskorrespondenten, 1953–1987

Rune Ottosen: Conflict coverage and security policy orientation: A longitudinal study of war coverage in Norway in a Nordic comparative perspective

Birgitte Kjos Fonn: Nye måter å dekke Vesten på. En studie av internasjonalt stoff i to norske aviser 1975–2005

Årgang 20:

Nr. 39/2023

Henrik G. Bastiansen og Carl Emil Vogt:

Innledning: Mediene, offentligheten og Holocaust.

Guri Hjeltnes: Da Hollywood lanserte «Holocaust».
Hans Fredrik Dahl: Debatten om Holocaust i perspektiv

Bjørn Westlie: Aftenpostens brutale mellom krigshistorie

Terje Emberland: Norsk ungkonservatisme, nasjonal-sosialismen og jødeforfølgelsene i Tyskland:

En lesning av tidsskriftene Minerva og Unge Høire, 1932 – 1939

Kjetil Braut Simonsen_ En apokalyptisk antisemitisme: Nasjonal Samling og jødene, belyst ved invasjonen i Sovjetunionen

Rune Ottosen: Holocaust i norske og svenske aviser: En nærlesning av Aftenposten og Dagens Nyheter fra 26. november 1942

Øystein Hetland og William Hamre: «Jødernes utryddelse er ingen tom frase, det er det nyordnede Europas rystende virkelighet». Omtale av jødar og Holocaust i Norsk Tidend

Carl Emil Vogt: «Jødeforfølgelsene» i hjemmefrontledelsens illegale avis Bulletin

Ingjerd Brakstad: "De siste års tragedie" – genocidal prosess eller nasjonalmyte? Holocaust og norske aviser 1945-55

Bjørn Sørenssen: Holocaust og norsk film

Gunnar D. Hatlehol: David Irving vs. Penguin Books og Deborah Lipstadt sett med norske øyne: Holocaust og medievirkeligheten 2000

Mette Langeid: Holocausts ansikt: En studie av bokomslag fra den norske holocaustlitteraturen

Thomas Lewé: Visuelle perspektiver og utfordringer i formidlingen av Holocaust

Bernt Hagtvet: «Sannheten om hakekorset» – filmen som forandret alt

Elsa Kvamme: Dokumentaristens dilemmaer i møte med Holocaust

Nina Grünfeld: Mine formative filmår: Fra "Holocaust" til "Shoah"

Birgitte Kjos Fonn: Har vi hjemmefronten nå?

En gjennomgang av den såkalte «Michelet-debatten»

Henrik G. Bastiansen: Fjernsynet fyller 100 år: Hvordan kan vi utforske en så omfattende TV-historie?

Carl Henrik Grøndahl: Hvem lager vi radio for?

Tormod Kjensjord: Da Petre ble til

Cecilia Aare: Barbro Alving's folkhemsblick exotiserer Norrland

Nr. 40/2023

Øystein Pedersen Dahlen: Påvirkning og sensur

Cecilie Authen: Fotografi på plateomslag knyttet til norsk folkemusikk

Kristina Krake: Det danske Socialdemokratis propagandaapparat, HIPA

Rolf Werenskjold og Øystein Pedersen Dahlen: Politisk sensur med silkehånd: Tysk stormaktspress og norsk politisk sensur 1914–1940

Øivind Hanche: Et farlig sted for smitte? Spanske-syken 1918–19 og kinoene i Norge

Helge Østbye: Avviklinga av partipressa i Norge – et historisk-politisk og økonomisk perspektiv

Henrik G. Bastiansen: Pressestrukturens primat. Svar til Helge Østbye

Hans Fredrik Dahl: Bok: Enda en teori om mediene

Alf Skjeseth: Medieminner: «Kast styret – støtt Rekve»

Yngvil Kiran: Medieminner: Ordene som forsvant

I dette nummeret blir sannhet, propaganda og journalistikk undersøkt på ulike måter.

Nik. Brandal og **Eirik Brazier** viser hvordan Norge ble en viktig arena for utenlandsk propaganda under første verdenskrig.

Eva Åsén Ekstrand skriver om hvordan svenske og spanske frivillige ble rekruttert til å kjempe mot Sovjetunionen på Østfronten under andre verdenskrig. **Astrid Marie Holand** og **Tanja Ellingsen** viser hvordan terroranslaget mot New York i 2001 har påvirket deknin-gen av terror i norske medier.

Johann Roppen skriver om den første journalistutdanninga i Norge: Bladmannaskulen i Bergen fra 1919.

Birgitte Kjos Fonn, **Ellen Hovlid** og **Paul Bjerke** skriver at journalistikkens logikk har preget debatten om et mulig etisk regelverk for forlagsbransjen og sakprosa.

Odd Karsten Tveit forteller om da han ble tatt til fange av irakiske soldater under den første Irak-krigen i 1991.

Arnhild Skre hevder at Bokens folk av Joel Halldorf skjemmes av å være et kampskrift for vesteuropeisk, kristelig kultur.

Henrik G. Bastiansen skriver om dette tidsskriftets første 20 år.

Mediehistorisk Forening finnes på [facebook.com/mediehistorisk](https://www.facebook.com/mediehistorisk)

Mediehistorisk Forening finnes på twitter på [@Mediehistorisk](https://twitter.com/Mediehistorisk)